

Arxiu històric FUNDACIÓ JAUME BOFILL

Jaume Balmes (Els fonaments racionals d'una política catòlica)

Josep M. Fradera

FEBRER 1995

FUNDACIÓ
Fundació
JAUME
Jaume
BOFILL
Bofill

Als meus pares

Títol: Jaume Balmes

Subtítol: (Els fonaments racionals d' una política
catòlica)

Index

Presentació

Cap. I - L' intel·lectual catòlic

Cap. II - La política de la derrota

Cap. III - Aprendre a navegar en les tormentes

Cap. IV - La civilització-vapor

Cap. V - Revolució i contrarevolució a Espanya

Cap. VI - La travessia del desert

Recapitulació

Gloster. " These late eclipses in the sun and moon portend no good to us: Though the wisdom of nature can reason it thus, yet nature finds itself scourged by the sequent effects: love cools, friendship falls off, brothers divide: in cities, mutinies; in countries, discord; in palaces, treason; and the bond, cracked' twixt son and father. This villain of mine comes under the prediction; there's father against child. We have seen the best of our time: Machinations, hollowness, treachery, and all ruinous disorders, follow us disquietly to our graves..."

Edmund: " This is the excellent foppery of the world! that, when we are sick in fortune, (often the surfeit of our own behaviour,) we make guilty of our disasters the sun, the moon, and stars: as if we were villains on necessity; fools by heavenly compulsion; knaves, thieves, and treachers, by spherical predominance; drunkards, liars, and adulterers, by an enforced obedience of planetary influence, and all that we are evil in, by a divine thrusting on: An admirable evasion of whore-master man, to lay his goatish disposition on the charge of a star!

William Shakespeare, King Lear

Presentació

El treball sobre Jaume Balmes que presento el vaig començar a preparar l'estiu de 1982 com a conseqüència d'una casualitat que s'havia produït els mesos anteriors. Visitant assidu de l'excel·lent llibreria de vell del senyor Gabernet, a la Plaça Villa de Madrid de Barcelona, hi vaig poder comprar el volum dels Escritos políticos, que el propi filòsof vigatà havia donat a edició l'any 1847, i la biografia del jesuïta Ignasi Casanovas en tres volums. Disposar d'una massa semblant de material em permeté una primera lectura massiva de textos de Balmes i de recerca sobre la seva persona. Aquesta aproximació iniciàtica la vaig poder completar amb facilitat mercès a la possibilitat d'adquirir, ben econòmicament per cert, les obres completes a la Biblioteca i llibreria Balmesiana. La primera lectura em va fer adonar de la importància del personatge, fet del que avui n'estic encara més convençut. La lectura posterior dels pocs materials accessibles d'interès sobre Balmes, un capítol de la suggestiva biografia d'Ildefons Cerdà d'Etapé, els discursos de Miquel Batllori, Enrique Tierno Galván i Ernest Lluch a Vic, em varen acabar de convèncer que el meu interès no era pas cap equivocació.¹ El resultat de la primera aproximació als textos

¹ A més dels respectius discursos, d'Enrique Tierno Galván he rellegit en diverses ocasions Tradición y modernidad, Madrid, Ed. Tecnos, 1962, obra que conté una planes de molt interès sobre

de Balmes en va ser la publicació d' un article a la revista d' història L' Avenç el novembre de 1983. L' encoratjament per a seguir treballan-t'hi que en em donà qui aleshores n' era el director, Ferran Mascarell, va ser un incentiu de primer ordre per perseverar en un treball que desvetllava reaccions bastant escèptiques en moltes altres persones. L' any 1987, l' alcalde de Vic, Ramon Montaña, m' oferí l' encoratjadora possibilitat de presentar una visió global de la trajectòria del vigatà a la conferència commemorativa anual del 9 de juliol.²

Des del primer moment vaig tenir ben clar que la figura de Balmes m' interessava d' una manera molt determinada: com a expressió intel.lectual de tendències i característiques de la societat catalana de l'època, no pas com a pensador polític o apologetic en ell mateix, l' originalitat del treball en aquests camps del qual em semblà, i em sembla encara, més que discutible. La mena d' aproximació que llavors vaig escollir em continuà semblant la més fèrtil i productiva, més encara ara que sembla que els estudis eclesiàstics **pro domo sua** sovintegen entre nosaltres. El meu interès per Balmes es volia moure en unes altres coordenades.

¿Quin era el punt de partida real, doncs, del meu propòsit d' estudiar la significació de Jaume Balmes? En els anys 1980-1982, mentre acabava la tesi doctoral, molt centrada en la

Balmes, sobre Donoso i sobre el tradicionalisme francès. De Miquel Batllori és molt útil la recopilació d' assaigs reunits sota el títol Balmes i Casanovas, Barcelona, Ed. Balmes, 1959.

² J.M. Fradera, Quatre etapes en la trajectòria política de Jaume Balmes: aproximació a l' evolució del seu pensament, Vic, Ajuntament de Vic, 1988.

formació de les estructures del capitalisme comercial i industrial a la Catalunya de les primeres dècades del segle XIX, m' havia començat a interessar pel que podem considerar com les clivelles d' un sistema social, en la línia de rescatar aspectes laterals d' un desenvolupament i captar les possibles resistències a l' imposició d' unes opcions hegemòniques. En aquesta direcció vaig començar a recopilar materials sobre els punts de vista dels propietaris rurals catalans del mateix període i fins bastant endavant del segle XIX. El fet que Balmes es presentés a si mateix com a **montanyès** em semblà que em portava a les mateixes preguntes però des d' un angle més directament polític i ideològic, i la meua recerca es va desplaçar en aquesta direcció.

El meu interès per l' obra i la figura de Balmes es va centrar en la forma com reflecteix totes i cadescuna de les principals contradiccions de la societat catalana de mitjan segle XIX: les oposicions entre camp i ciutat, entre el món tradicional i el món articulat al voltant dels sectors industrials emergents, entre la política d' antic règim i el liberalisme, entre religió i ordre i cultura liberal. Es possible que hi hagin personatges i intel·lectuals més interessants en determinades facetes, ningú a Catalunya, però, fou més conscient que el vigatà de la necessitat de trobar ponts entre el vell i el nou, de cercar un sistema d' equilibris nou entre el món antic amb el que se sentia identificat i el món nou que admirava, comprenia, temia i detestava alhora. Que les seves expectatives polítiques fracassessin, qüestió sobre la que mai he tingut dubtes, no li treu interès, almenys per a mi. Al contrari, la percepció nítida

del propi fracàs i la voluntat d' acceptar amb lucidesa la derrota, sense abjurar de les seves posicions ideològiques, m' han fet interessant un personatge que no destil·la, per sort, cap sentimentalisme. En una mena de biografia política que no l' he volgut ni pogut construir mai sobre l' adhesió, l' aproximació balmesiana a la desfeta del món del que formava part, de l' experiència de la derrota, per manllevar l' expressió a l' admirat Cristopher Hill, se m' ha fet més i més interessant sobre els esdeveniments dels darrers vint anys.

Balmes va ser un escriptor altament professionalitzat. En vuit anys efectius de carrera periodística i d' escriptor produí centenars de pàgines, de valor lògicament desigual. El problema que se'm plantejava era com reduir aquella enorme massa de paper imprès a unes dimensions raonables i que en permetessin la lectura. L' opció escollida ha estat centrar-me en els problemes que considero essencials, tant del pensament (he deixat de banda la valoració de l' obra filosòfica, tasca marginal als meus propòsits i per a la que no estic, en absolut, preparat, així com he deixat de banda alguns episodis biogràfics, per exemple la relació amb Josep M. Quadrado o la primera etapa de la seva vida, que mereixen una consideració monogràfica) com de l' acció, i remetre per a la resta a accessibles instruments bibliogràfics, en particular a la detalladíssima biografia de Casanovas.¹

¹ Ignasi Casanovas, S.J., Balmes. la seva vida. El seu temps., Barcelona, Biblioteca Balmes, 1932, 3 vols. A més d' aquesta obra, he consultat repetidament els seus estudis sobre el segle XVIII, reunits amb el títol: La cultura catalana en el siglo XVIII. Finestres y la Universidad de Cervera, Barcelona, Editorial Balmes, 1953 (inclou la introducció al Josep Finestres, de la monumental sèrie Documents per la Història cultural de Catalunya en el segle XVIII i una conferència important, La cultura catalana del segle XVIII, llegida a la

Convé que digui que el treball de Casanovas m' ha plantejat molts problemes i bastants mal de caps. No puc negar de cap manera l' immensa tasca feta pel jesuïta, fer-ho seria miserable, però cal dir que els dos volums de 1933 se m' han anat fent cada cop més immanejables. El motiu no es altre que la superposició de dos problemes gravíssims que fan la biografia molt problemàtica: en primer i principal lloc, el caràcter fortament apologetic, la fusió quasi mística del biògraf i amb el biografat, fet que treu una bona part de valor a les parts més valoratives i interpretatives de l' obra; per altra banda, la citació abusiva de planes i planes de Balmes fan la lectura i la consulta treballosa, per no dir impossible. Tot i així, haig de reconèixer que la recerca exhaustiva d' Ignasi Casanovas em va possibilitar i impulsar des de bon començament a una lectura des de dins dels textos del vigatà, i no haver-me de preocupar massa per afegir alguns detalls més de caràcter biogràfic. No obstant això. No vull amagar, doncs, que sense la dedicació admirable del jesuïta, el meu treball no hauria estat possible. Ben diferent és la meva posició respecte l' immensa bibliografia balmesiana

Universitat de Barcelona el 20 de desembre de 1932.)

A banda dels moltíssims materials sobre Balmes, hi ha dues utilíssimes bibliografies del filòsof i de treballs sobre la seva obra: Antoni Palau, Bibliografia Cronològica de Balmes, Barcelona, Fills de Jepús, 1915 i Juan de Dios Mendoza, Bibliografía Balmesiana. Ediciones y Estudios, Barcelona, Editorial Balmes, 1961.

També està publicada la catalogació completa de la biblioteca de Balmes, que inclou igualment una selecció bibliogràfica sobre el vigatà: Catálogo de la exposición bibliográfica balmesiana organizada con motivo del I Centenario de la muerte de Jaime Balmes (1848-1948), Barcelona, Diputación Provincial de Barcelona/Biblioteca Central, 1948.

Per a la relació de Balmes amb Quadrado, es pot consultar, per a una primera entrada, de Jaume Collell: L' obra patriòtica den Balmes y den Quadrado, Vic, Tipografia Balmesiana, 1919.

del segle passat i, sobre tot, d' aquest, incloses les inefables conferències dels 9 de juliol a Vic, tones de paper imprès que no serveixen absolutament per a res, amb molt poques excepcions (les de Batllori i Lluç ja les he esmentat, cal afegir-hi la de Joan Bada de l' any 1989, que he procurat citar a peu de pàgina.)⁴

Hi ha una altre qüestió que ha de ser precisada. El material sobre Balmaes que ara publiquem és la segona entrega d' un projecte que va ser concebut com una trilogia sobre les connexions entre economia, política i cultura a la Catalunya de mitjan segle XIX, més precisament dels anys de la Revolució liberal i les dècades immediatament posteriors. La lectura de Balmaes m' alliçonà sobre els contrastos interns d' una societat com la catalana dividida i amb fractures molt crítiques, i fou, en cert sentit, el punt de partida d' un tipus de recerca que em sembla útil. Quan estirava el fil que possibilitava l' extensa obra del vigatà vaig sentir la necessitat de posar ordre una sèrie de lectures sobre la cultura de l' època, a repensar aspectes claus del que fou la cultura catalana del segle XIX en

⁴ J. Bada i Elías, "Jaume Balmaes, lector crític de la Revolució francesa", Ausa, XIV, 1990, pp. 61-77.

De tota manera, de l' ingent massa de treballs biogràfics, les biografies d' època són insubstituïbles per les informacions de primera mà que proporcionen. Són les següents: d' Antoni Soler, Biografía del Dr. D. Jaime Balmaes, Barcelona, Imp. Antonio Brusi, 1848; Buenaventura de Córdoba, Noticia histórico-literaria del Dr. D. Jaime Balmaes, Madrid, Imp. Eusebio Aguado, 1848; Benito García de los Santos, Vida de Balmaes. Extracto y análisis de sus obras, Madrid, Imp. de la Sociedad de Operarios del mismo Arte, 1848; Alberich de Blanche-Raffin, Vida y juicio crítico de los escritos de D. Jaime Balmaes, Madrid, Imp. de Don Anselmo de Santa Coloma y Cia., 1850. Per a la resta, el que s' ha de fer es remetre a la persona interessada a l' excel·lent Bibliografía Balmaesiana. Ediciones y Estudios, Juan de Dios Mendoza, S.I., Barcelona, Ed. Balmaes, 1961.

termes que no fossin ni "economicistes" ni claudicants amb la tradició idealística de tall patriòtic petit burgès que domina el món de la cultura catalana del nostre segle, fins avui. El resultat en fou el llibre Cultura nacional en una societat dividida. (Política i cultura a Catalunya, 1838-1868), el cor del qual és una temptativa d'entendre les característiques i la lògica que domina la formació d'una cultura burgesa hegemònica a la Catalunya de mitjan segle XIX. El llibre sobre Balmes n'és la segona part (n'havia d'haver estat la primera), i està centrat en l'anàlisi de les tensions entre les cultures tradicionals, la catòlica, i l'emergent liberal i burgesa, tot plegat passat per el sedàs gens innocent d'un intel·lectual de la potència del vigatà. La tercera entrega (La fallida de l'industrialisme liberal) estarà dedicada a rescatar el discurs dels perdedors dins de la cultura burgesa que s'imposà (les propostes polítiques i culturals del nucli progressista dels anys 1836-1843, dels industrialistes més perceptius de la necessitat d'un discurs polític i cultural de base liberal més ampla del que es convertí en l'opció hegemònica). Vaig pensar en aquest projecte a principis dels anys vuitanta, com a part d'un esforç personal per repensar els límits de les interpretacions historiogràfiques acceptades sobre el segle XIX català, en una conjuntura política molt precisa. Continuo pensant en la necessitat i la conveniència d'avançar en aquesta direcció.

La gestació d'aquest treball ha estat llarga i no hauria estat possible sense l'ajut d'una sèrie de persones i d'institucions. A més de qui ja ha estat citat, voldria recordar la col·laboració i l'amistat de Dolors Florensa, l'amabilitat

i generositat professional de la qual són impossibles d' oblidar. Haig d' agraïr a la Fundació Bofill i a Jordi Porta l' ajut econòmic que em varen concedir, sense el qual m' hauria estat molt difícil fer una sèrie de consultes bibliogràfiques. També vull esmentar el suport rebut d' Ernest Lluch, Casimir Martí i Manuel Lladonosa. Per acabar, vull esmentar l' important que m' ha estat la confiança rebuda de manera continuada de l' amic Joaquim Albareda, director i ànima de la col.lecció editorial en la qual es publica.

L' intel.lectual catòlic

"...meditar escribiendo y escribir meditando."

Jaume Balmes retornà a Vic en acabar els seus estudis a la universitat de Cervera l' any 1835.¹ Tenia vint-i-cinc anys. Espanya vivia llavors en plena guerra civil, la que s' havia desvetllat a la mort de Ferran VII entre els partidaris del liberalisme i els del manteniment de l' absolutisme. De manera

¹ Miquel Salarich i Torrents, "Els vigatans a la universitat de Cervera", Ausa, Vic, 66-67, 1970, pp. 242-250. Ferran Razquin Fabregat, Balmes y Cervera, Balmes, Tipografia Balmesiana, 1922; Angel Magarzo i Vaquer, "Estudis i estudiants a la Universitat de Cervera", Miscel.lània Cerverina, 1983, I, pp. 93-104; Montserrat Figueras i Pàmies, "Alguns trets sobre el procés ideològic de la Universitat a Catalunya: segles XVIII i XIX", Miscel.lània Cerverina, 1984, II, pp. 75-116.

Sobre la Universitat de Cervera, a banda dels treballs de Casanovas ja citats, de Manuel Rubio i Borràs, Historia de la Real y Pontificia Universidad de Cervera, Barcelona, 1916, 2. vols.; de Federico Vila, Reseña historica, científica y literaria de la Universidad de Cervera, Cervera, Biblioteca de Cervera y la Segarra, 1981 (I^a ed. 1923); Joaquim Prats, La Universitat de Cervera i el reformisme borbònic, Lleida, Pagès eds., 1993. (Malauradament, l' obra més al dia, la de Prats, no entra per a res en els anys de la guerra de la Independència i posteriors.)

Per als estudis previs a Vic, de Jordi Figuerola i Garreta, "Aspectes educatius del primer terç del segle XIX a Vic: l' escola de Jesús i Maria i l' ensenyament primari", Elements per a la història de l' educació a Osona, Vic, Eumo Ed., 1984, pp. 151-178.

estranya i incomprensible per aquells que l' envoltaven a la universitat, el jove vigatà no va prendre partit per cap dels dos bàndols en lluita. Estudiant brillant, els seus companys i, probablement, algun dels seus mestres simpatitzants de la causa del Pretendent, esperaven la presa de posició de Balmes. Aquesta, però, no es produí, i, així, el dia de la lectura de la dissertació doctoral, Balmes exposà una estranya lliçó sobre el pla de reforma dels estudis superiors del govern, en la qual no entrava de manera deliberada en els problemes polítics del moment. Anys a venir, ell mateix recordà el desconcert que el fet provocà en els que l' escoltaven.² Aquella actitud distanciada li comportà ja llavors acusacions d'oportunisme, acusació que li seria adreçada més d' una vegada en el futur.

El silenci de Balmes devia tenir motivacions diverses, entre d' altres, ben segur, la de protegir una carrera d' eclesiàstic que arrencava en unes condicions ambientals gens favorables. La guerra civil dividia la societat espanyola de dalt a baix, sense deixar res ni ningú al marge. El decantament en favor d' un o

² Anys després, Balmes recordarà aquell esdeveniment en l'únic text autobiogràfic que deixà, la Vindicación personal d' agost de 1846: " La función se verificó el 7 de febrero de 1835; la guerra civil estaba en su incremento; las pasiones ardian; y yo, como graduado debía, segun las leyes académicas, pronunciar un discurso en elogio del monarca reinante: y como a la sazón era gobernadora S.M. la Reina Cristina, era preciso hablar de esa augusta señora. El concurso era numeroso; las opiniones políticas muy encontradas, y se deseaba saber lo que yo pensaba de las cosas públicas. ¿ Saben mis lectores lo que hice? ¿ Creen que me entusiasmé por la Reina Gobernadora, y que le dispensé las lisonjas que á la sazón le prodigaban otros que ahora la insultan? No, no: lo que hice fue prescindir de toda política; y me ceñí á elogiar la apertura de las universidades; y aprovechándome de no sé que providencia sobre enseñanza de matemáticas. me detuve un poco en este punto, y acabé mi discurso sin ofender ni a cristinos ni a carlistas, porque no había hablado ni de unos ni de otros." Escritos políticos, p. 729.

altre bàndol no podia deixar de tenir conseqüències, que una ment calculadora com la del vigatà havia de prendre en consideració necessàriament. Ara bé, si, un cop a Vic, no trencà l'actitud essencialment hermètica que l' havia definit a Cervera, la correspondència amb els seus amics el mostra com un observador molt atent del que passava al voltant seu, com un observador molt peculiar.

Balmes retornà a Vic a contracor. Ho féu per raons d' estricta necessitat material, a l'espera d' una oportunitat que li permetés obrir-se pas en els medis intel·lectuals de Barcelona, i, de passada, guanyar-se la vida. A la seva ciutat natal s'hi sentia engabiats, tal com confessà a un dels més íntims amics, Antoni Ristol, en una coneguda carta de 26 de julio de 1836 en la qual enllaça la confessió de la frustració que sentia amb una precisa notícia dels seus plans pel futur: "...sabrás que tengo la idea de trasladarme a Barcelona, y esto aunque no pueda obtener destino en la universidad, y, si es posible, antes del tiempo en que se abran las cátedras; y esto no para pasear, sino para pasar largo tiempo. Voy a decirte la causa: ya sabes que me hallo en esta sin ningún destino; doy algunas lecciones, pero en este país ya sabes que que la retribución es tan módica que no vale la pena; estaba aguardando que se acabase la guerra para empezar carrera, pero la guerra no se acaba: ¿ qué hago, pues, yo aquí como un pájaro enjaulado? Lo que hago es afligirme , consumirme con peligro de estropear mi salud. Pero me dirás tal vez: ¿ Qué harás en Barcelona? Ya sabes que mi instrucción, aunque escasa, tiene la ventaja de ser algo variada: por de pronto tal vez podría encargarme de la instrucción de algún

joven; tal vez podría dar lecciones de algunas materias: entre tanto ganaría la subsistencia, adquiriría relaciones, acecharía de cerca cómo van las cosas de la universidad, y tal vez me abriría camino para alcanzar alguna carrera ventajosa..."³ La forçada reclusió de Balmes, però, es demostrà molt fèrtil des del punt de vista intel·lectual. Tal com tractaré de mostrar en les pàgines que segueixen, els anys passats a Vic, de l'estiu de 1835 al de 1840, permeteren a Balmes articular un ambiciós programa intel·lectual i, alhora, donar forma a un molt peculiar estil de raonar, d'aproximar-se a la realitat, i de percepció de les relacions entre l'activitat intel·lectual i l'activitat pública. Sorpren el grau d'auto-consciència i d'auto-suficiència assolits en ambdues facetes, el que explica en part la independència intel·lectual i personal que el caracteritzaria en el futur.

El programa intel·lectual que Balmes esboçà en aquells cinc anys d'aïllament a la seva ciutat no es fàcil de definir de manera completa, però la correspondència del període deixa entreveure prou coses per a fer-se'n una idea bastant definitiva. En línies generals, se'l pot definir en funció de quatre dedicacions prou diferents. Hi ha, en primer lloc, la tasca de professor de matemàtiques i els seus primers treballs relacionats amb ella. S'ha de considerar, per força, com una activitat marginal en la seva trajectòria global, però tingué una gran importància en la seva formació bàsica. Constitueix el fonament llunyà de la vocació filosòfica i de la concepció epistemològica del que havien de ser les ciències físiques i

³ O.C., I, pp. 565-566.

socials, com mostrarem més endavant. Segonament, el treball literari, en els motllos definits pel romanticisme. Encara que publicà molt poques peçes de literatura en sentit estricte, afortunadament, dedicà molts esforços a escriure poesia. Més tard arrossegaria durant molts anys un projecte de novel·la moralitzant, i, en ocasions, practicà una mena de prosa poètica essencialment fallida. Més enllà de les primeres provatures juvenils en el camp de la poesia, que els amics el persuadiren de no publicar, el que és segur és que la vocació literària la sentí tota la vida i de manera molt pregonada. Cal fer esment, en tercer lloc, al treball de publicista catòlic, el que el donà a conèixer i el camp en el qual feu les primeres publicacions d' importància. Era la destinació lògica d' un eclesiàstic amb vocació política, però recelós de perdre la independència necessària per a fer carrera intel·lectual en el cas d' incorporar-se de manera oberta a un dels dos partits en lluita. El desig de projecció literària el portà primer a la publicació de treballs de poca entitat, si bé ja fortament originals en el camp catòlic, i, ben aviat a treballar en el periodisme d' orientació apologètica, camp que li hauria de permetre una ràpida i remuneradora expansió del seu prestigi des de principis dels anys quaranta. Finalment, i en quart lloc, i conseqüència directa del seu inseriment en els rengles del periodisme catòlic i filo-moderat, cal esmentar les publicacions d' intervenció política, llibres, opuscles i treball periodístic en general.

No és possible establir una jerarquització entre aquests diferents plans de l' activitat balmesiana, en la mesura en què

és impossible de trobar cap indicació al respecte per part del vigatà. Somorta l' activitat més estrictament literària, la trajectòria intel.lectual balmesiana es caracteritza per l'esforç per a combinar formes d' activitat intel.lectual d' ordre diferent. Des del principi, Balmes havia concebut el seu treball com la realització d' un programa ideològic que exigia la integració de plans disciplinars diferents. I aquesta aspiració la va mantenir fins al final de la seva carrera d' escriptor. Ho documentarem pas per pas, però el que ens interessa ara és establir la concreció d' aquest programa intel.lectual en el seu punt d' arrencada.

Les informacions que ens proporciona la correspondència balmesiana, recollida i editada per Casanovas, permeten confirmar la hipòtesi suggerida anteriorment d' una activitat intel.lectual àmplia i diversificada des de bon començament. Així, sabem del seu treball en matemàtiques i de les lectures de filosofia i de religió a la biblioteca episcopal de Vic. El 1838 començà a publicar algunes composicions poètiques al premsa barcelonina. L' any 1839 informa a un amic seu que té molt avançada l' obra en la que treballava amb preferència - es referia a El protestantismo comparado con el catolicismo -. L' any següent publicà els primers treballs d' apologètica catòlica i de debat polític, amb opinions fermament establertes i que mantindria en el futur. L' aïllament polític no l' impedí de concretar a fons un programa de treball extremadament ambiciós.

Balmes s' assegurà un medi de vida guanyant la càtedra de matemàtiques establerta per l' Ajuntament de la ciutat. De fet ell mateix n' havia sol.licitat la seva erecció quan, fracassades

les esperances de col·locar-se a la universitat de Cervera, es troba sense mitjans de vida. Escollit per a la plaça a començaments de setembre de 1837, no en va prendre possessió fins a l' octubre següent. Els primers esforços didàctics s' adreçaren, ben probablement, a resoldre els problemes pràctics que li plantejava la tasca docent que li havia estat encomanada, d' entrada per a disposar dels llibres que li eren indispensables.⁴ A més, consta per la documentació conservada que treballà considerablement per disposar d' un bon llibre de text, partint del que era llavors corrent a l' ensenyament secundari, el Compendio de matemáticas de Vallejo, del que n' encomanà la compra d' un bon nombre d' exemplars a Barcelona i directament a l' autor. Quan preparava les oposicions per accedir a la càtedra, tractà de resoldre els dubtes que li plantejava aquell llibre amb l' ajut dels amics i conciutadans Antoni Ristol i Joan Roca. Les notes que redactà, i que serien publicades en els Escritos póstumos, no permeten establir l' abast del treball de Balmes sobre el manual de Vallejo, però probablement són part de la tasca que li permeté adreçar-se a l' autor fent servir a Ristol d' intermediari. Tot fa pensar que mai abandonà la dedicació a la matemàtica. Sabem, per exemple, que l' any 1847, en una altre moment d' allunyament dels problemes immediats, declarà al seu secretari i biògraf Benito García de los Santos estar treballant en una obra de trigonometria.⁵ Es impossible, de tota manera, escatir en què derivà el seu interès per les

⁴ Vegi's la carta a Joan Roca, Vic, 3 de setembre de 1837. O.C., I, pp. 570-571.

⁵ Carta a D. Benito García de los Santos, Madrid, 26 d'octubre de 1847. O.C., I, p. 840.

matemàtiques en els anys quaranta, si pensava treure'n algun resultat publicable.

Els primers textos coneguts del vigatà consisteixen en materials generats, precisament, per l'activitat en la càtedra de matemàtiques, però tenen implicacions que van més enllà, malgrat ser materials primerencs. L'agost de 1837 presentà la sol·licitud per a ser acceptat a la càtedra, acompanyada d'un programa *ad hoc*; un cop guanyada la plaça, el primer d'octubre següent pronuncià el discurs de presa de possessió.⁶ L'argument central d'ambdós textos es una decidida defensa de la necessitat d'extendre els coneixements matemàtics en una societat que havia emprès el camí de la industrialització. A tots dos treballs, una posició obertament industrialista hi és present sense pal·liatius, sense dubtes de cap mena. Com veurem més endavant, aquest serà un tret permanent de la seva concepció del que era la societat catalana i del que havia de ser una societat moderna. Era en funció d'aquesta percepció que es justificava la necessitat de la difusió dels coneixements matemàtics, justament la funció d'una càtedra com la que acabava de dotar l'ajuntament de la ciutat. " No quiero yo decir que un establecimiento de segundo orden, - afirmava en el pla d'ensenyament presentat - como ha de ser precisamente el de esta ciudad, esté destinado para formar hombres ilustres, no; solo pretendo indicar que, a más de su fin inmediato, no ha de carecer de otros más elevados y trascendentales. Quiero decir que el catedrático debe presentar la ciencia bajo un aspecto sencillo

⁶ Ambdues peces es poden consultar en los O.C., VIII. El pla d'ensenyament de les matemàtiques havia estat publicat als Escritos póstumos.

para que puedan recoger las luces necesarias para sus respectivas carreras el comerciante, el artesano o el que trate de dedicarse a ramos más elevado; pero es necesario que dando a la enseñanza una dirección atinada, al paso que dentro de poco pueda decir la ciudad: Yo he contribuido a mejorar y multiplicar tus fábricas, a dar mayor regularidad, solidez y elegancia a tus edificios, a vivificar y ensanchar tu comercio, a dar mejores direcciones a tus caminos para la mejor rapidez, comodidad y economía en los transportes, a fertilizar y hermosear tus campiñas con planes de canalización y riego...." ⁷ En el discurs de presa de possessió rubricà amb molta consistència la relació entre la difusió de la preparació matemàtica i el desenvolupament de la base industrial del país. Es tracta d' un discurs de la més estricta ortodòxia industrialista, en el qual defensà la idea d' una decisiva i positiva transformació de les societats modernes sota l' impacte de la indústria.* Argumentà la defensa de l' industrialisme amb una descripció sucinta i força tòpica de la història econòmica europea dels darrers segles, per acabar amb una molt més interessant consideració del lloc de la ciència en

⁷ O.C., VIII, pp. 548-549.

* " Es un hecho incontestable que en estos últimos tiempos han tomado la industria y comercio tan encumbrado vuelo y se han colocado en posición tan ventajosa y dominante que han llegado a crear en el centro de la sociedad como un poder de nueva clase, constituyéndose a la par elemento necesario de prosperidad y ventura, y arma poderosa e indispensable para que los pueblos puedan entrar en en ventajosa lucha en todo linaje de palenques. No es esto decir que no hayan sido en todos tiempos una fuente de riqueza y poderío, ni que no hayan debido entrar en todas épocas en los cálculos de un gobierno de previsora inteligencia; pero sí que, por hallarse las sociedades antiguas en circunstancias muy diferentes de las modernas, podían prescindir más amenuado de ese poderoso elemento, sin comprometer ni su felicidad interior, ni aun su dignidad y preponderancia política." O.C., VIII, p. 564,

relació a les estructures industrials més profundes: els coneixements de l' artesanat de la seva època. En contacte per raons familiars amb els medis menestrals de la seva ciutat natal, Balmes no es feia il.lusions sobre les possibilitats futures de l' estructura artesanal heretada del segle XVIII. La limitació dels seus coneixements científics - de la matemàtica en primer lloc - era una expressió ben palesa del món de la indústria tradicional en opinió del jove professor. Balmes relaciona sense vacil.lacions el progrés de les matemàtiques amb el de la filosofia moderna en el programa que presentà i a la lliçó inaugural. Com era preceptiu, cita a Pascal i Malebranche i no deixà pas d' esmentar als creadors del càlcul infinitesimal, Leibniz i Newton. Es refereix als progressos de les matemàtiques al segle XVIII, a d' Alembert, a Nicolai i a Kant, a tots ells amb accents fortament elogiosos.

A banda la dedicació a les matemàtiques, una bona part dels esforços d' auto-formació del vigatà en aquells anys consistiren en eixamplar els seus coneixements filosòfics, els quals a Cervera i en el seu treball a la biblioteca episcopal de Vic a principis dels anys trenta sembla no havien passat de l' escolàstica. Pel testimoni dels seu biògraf Blanche Raffin, que va documentar-se directament dels deixebles de Balmes, sabem que en la docència impartida des de la càtedra de matemàtiques no s' hi limitava estrictament, sinó que l' aprofitava per transmetre alguns coneixements de filosofia, ben segur que producte de les lectures d' aquells anys.⁴ Balmes devia ser molt conscient, de tota manera, de les limitacions de la biblioteca

⁴ A. Blanche-Raffin, op. cit., p. 43.

que tenia al seu abast, com ho mostra el fet que deu anys després, abans de redactar les obres filosòfiques de maduresa, marxés a París per a poder posar al dia i en condicions les lectures filosòfiques. La impregnació de la formació matemàtica, l'apreci de les ciències físiques i una concepció abassegadorament utilitària i pràctica de les mateixes per part de les forces econòmiques que s'estaven obrint pas a Europa, són aspectes absolutament indestriables de la seva visió filosòfica, en altres aspectes fortament refractària a la filosofia moderna. El fet és que el primer Balmes que s'expressà per escrit públicament, va ser el Balmes industrialista, el Balmes plenament vinculat a allò que significava la Catalunya industrial que s'afirma les dècades centrals del segle XIX. Només anys a venir hauria de matisar lleugerament la seva adhesió al model econòmic que dominava la vida social catalana des de principis de segle, però en el punt de partida que estem investigant la seva era una adhesió total, sense fisures, estranya en un eclesiàstic aparentment sense contacte directe amb els medis industrials de la capital.

En els mateixos moments que Balmes es convertí en professor de matemàtiques, com a conseqüència dels seus fracassos previs per accedir a la Universitat, havia començat a escriure poesia.¹⁰ L'abril de 1837, ho confessà al seu amic i conciutadà Antoni Ristol que era el producte de la sensació d'aïllament que sentia a Vic. En una carta en la qual expressa la frustració que el dominava,

¹⁰ No hi ha pràcticament treballs sobre la tasca poètica de Balmes. Hi dedicà un treball bastant extens Rafael Olivar Bertrand, "Historia española en la poesía de Balmes", a Confidencias de antaño, Madrid, Editora Nacional, 1956, pp. 41-74.

Balmes s' allarga en una curiosa disgressió sobre el caràcter de l' amistad i de les persones, per passar sobtadament, a la qüestió de la poesia: " Observo que he escrito mucho, casi sin advertirlo, pero no hagas caso. El hombre que vive en la soledad y el infortunio aprovecha a veces la primera ocasión que se le ofrece para desahogarse, y derrama tal vez sobre sus escritos, aun sin quererlo, la amargura de la hiel que inunda sus entrañas. Me pides que remita los versos aquellos. Hombre no valen la pena."¹¹ Podem deduir, per tant, que ja abans de 1837 escrivia poesia, i que alguns dels seus amics n' estaven probablement al corrent.

No en publicà, però, fins a principis de 1838, i es important destacar que va ser en aquest camp que el vigatà va veure imprès algun dels seus escrits. A principis d' any el diari moderat " La Paz " li publicà algunes produccions. A la publicació moderada Balmes hi trobà una entrada prou fàcil, ja que a la redacció hi havia alguns bons amics seus, la majoria dels quals eren antics alumnes de Cervera, entre ells Josep Ferrer i Subirana, vigatà i íntim amic seu aleshores. A "La Paz" hi publicà poc, però és un episodi carregat de significació i de premonicions de futur. La primera poesia que hi publicà, el primer de març de 1838, es titulava **la Lira**, i l' encapçalava una elogiosa presentació del professor de matemàtiques de Vic. La seguiren **La Vida**, **El ajusticiado** i uns **Recuerdos del Santo Sepulcro**, que varen publicarse entre març i abril. La poesia de Balmes era de poc interès, cosa que no necessita de massa justificació. S' inspirava de manera massa immediata en l' obra

¹¹ O.C., I, p. 569.

de Chateaubriand, autor que ens consta havia frequentat aquells anys. Sabem per una carta a Joan Roca de dia de Sant Joan de 1838, per exemple, que Balmes havia escollit la traducció castellana d' "El Genio del Cristianismo" com a premi per als alumnes de la càtedra de matemàtiques, i que volia trametre un article sobre l' autor bretó al periòdic moderat " El Guardia Nacional ", cosa que no va arribar a fer. No es difícil establir unes connexions, per tant, que de cap manera sorprenen.¹²

El fet de publicar en un diari moderat comportà al vigatà una mena de problemes que es reproduirien anys a venir. La relació amb el moderantisme - un dels eixos conductors de l' activitat política balmesiana fins a la mort -mai li resultà fàcil ni estable. El que succeí en aquella primera ocasió era fàcilment previsible i, si es vol, una premonició. A partir d' un cert moment " La Paz " començà a insistir en un tema que forçosament havia de col·locar al vigatà en una posició incòmoda. Sota la pressió de l' ofensiva carlina, el periòdic proper al capità general de Catalunya, el Baró de Meer, començà a insistir en la denúncia del clergat carlista o proper al carlisme. En un article titulat **Fantasismo**, signat per un tal B, s' hi deien coses com aquestes: " En 1822 y en la presente crisis vemos a sacerdotes sacrílegos que, confundidos con la soldadesca levantan su voz de trueno escitando á la rebelión, cuando habían de desarmar el brazo de los ilusos con la imagen del crucificado que tanto ultrajan." ¹³ El mateix redactor tornaria a insistir en

¹² Carta a Joan Roca, Vic, 24 de juny de 1838. O.C., I, p. 590.

¹³ " la Paz ", nº 40, 9 de abril de 1838, pp. 3-4.

aquest tema els dies següents, sempre, però, des de plantejaments genuïnament moderats, és a dir, deixant ben clar el valor que s' atribuïa a l' Església i a la religió.¹⁴ No és gens difícil d' entendre que Balmes se sentís incòmode col.laborant en una publicació que escampava aquelles opinions. Ho comunicà a Ferrer Subirana, que n' era membre de la redacció, el 15 d' abril de 1838: " De algunos días a esta parte noto que ese periódico va tomando cierta dirección, que no veo dictada por otro principio que el de mezquino espíritu de partido; y además noto en ella las huellas de la escuela del siglo XVIII, escuela que ya pasó, es verdad, pero no enteramente, y en particular en este desgraciado país." ¹⁵ La crisi de les relacions de Balmes amb " La Paz" i el final de les col.laboracions poètiques es produí per una altra causa que tenia molt a veure igualment amb el que insinuava a la carta que acabem de citar. El 7 d' abril el periòdic publicà una col.laboració també anònima que incitava la lectura de la historiografia liberal francesa, i, entre d' altres autors, de Guizot i de les seves tesis sobre el lloc del protestantisme en la "civilització europea". Més endavant, " la Paz " continuaria comentant l' obra de l' historiador hugonot francès, així com d' altres conspicus representants de la historiografia francesa, como Mignet, Thierry o Thiers.¹⁶ L'interés per aquests autors,

¹⁴ Una aproximació al tema a J.M. Fradera, " La religió dels liberals ", a Cultura nacional en una societat dividida. (Cultura i política a Catalunya, 1838-1868), Barcelona, 1992, pp.

¹⁵ O.C., I, p. 580.

¹⁶ Al llarg de 1838 el periòdic moderat publicà una crítica dels doctrinaris francesos, així com un documentat discussió sobre el tractament que la historiografia francesa donava a l' etapa del Terror de la Revolució, distingint els tractaments que li donava les que anomenava " escola fatalista " - la de

que ell mateix compartia des d' un altre punt de vista, disparà els recels de Balmes de nou, ja que justament llavors estava treballant en una refutació que pretenia de gran abast de l' historiador hugonot francès. Tot sembla indicar que per a Balmes el segle XIX, ideològicament parlant, començava amb la publicació de Le Genie du Christianisme, obra que li semblava haver acabat amb l'equivocada tendència a atribuir els problemes de la societat europea a l' Església i al cristianisme. En això, difícilment podia connectar amb el gruix del moderantisme, encara que ben aviat li sortirien aliats entre les files de la intel.lectualitat filo-moderada. Com sigui, Balmes se sentí indignat per la recepció acrítica que la redacció del diari feia de la historiografia francesa. Els contestà amb una poesia satírica, datada a Vic l' 11 d' abril de 1838, a la qual acompanyà amb una nota que deia: " Al leer el artículo de Variedades, inserto el número 7 del corriente abril, me ha ocurrido la improvisación que remito a la vuelta y por el mismo conductor, sin curarme en enmendarla. Yo me figuro que la redacción habrá sido sorprendida, por lo mismo no pueden excusarse de insertar este nuevo escrito de contestación a aquél. Es una reparación que debe el periódico al Catolicismo ultrajado, a la verdad histórica necesariamente destrozada, y sin ella quedaría ciertamente malparada la reputación de su periódico, así en lo religioso como en lo literario. La responsabilidad literaria va por mi cuenta, que para esto pongo entero mi nombre y apellido: ésta es una costumbre que sigo en mis composiciones en verso, y lo mismo haría siempre si quisiera publicar prosa.

Y añadiré de paso que esta costumbre, si se generalizase, sería un excelente coercitivo para tantos escritorzueros que, encubiertos ahora con el velo del anónimo o con iniciales que nadie conoce ni descifra, acometen las mas altas cuestiones religiosas, morales, sociales, literarias y políticas, sin contar con más fuerzas que su audacia ignorante."¹⁷

La composició que Balmes envià al periòdic restà, afortunadament, inèdita fins que Ignasi Casanovas l' exhumà i publicà en el volum titulat **Reliquias literarias de Balmes**, en ocasió del centenari del naixement.¹⁸ Era una poesia de circumstàncies, d' escassa categoria literària, que no hauria afegit res al prestigi literari de l' autor, més aviat al contrari. Quan la publicà, però, aconseguí provocar la ruptura de Balmes amb "La Paz", mentre la publicació continuà la seva línia com a principal portantveu del moderantisme barceloní. No obstant això, no li comportà pas el trencament amb Ferrer Subirana, qui, de fet, li havia servit d' enllaç amb la publicació al llarg d' aquells mesos del hivern i la primavera de 1838. L' episodi que acabem de ressenyar és molt il·lustratiu de les difícils relacions de Balmes amb el moderantisme, tal com ja he indicat, però també ho és de la rigidesa amb la que defensà sempre les seves opinions.

La desconnexió amb la publicació propera al moderantisme d' ordre no desanimà Balmes de perseverar en els seus propòsits literaris, però li plantejà el problema de com accedir al públic

¹⁷ O.C., I, pp. 579-580.

¹⁸ **Reliquias literarias de Balmes**, recogidas y publicadas por el P. Ignacio Casanovas, S.J., Barcelona, Eugenio Subirana, 1910, pp. 139-140.

mancat com estava de mitjans per editar de manera independent. El pes de l' aïllament a la capital muntanyesa se li feia de nou avinent. Pel que fa a la poesia començà a pensar en la conveniència de publicar una selecció, mentre tractava de posar-se en contacte amb alguna altra publicació que acceptés donar-les a conèixer. En ambdues temptatives fracassà. Totes les consultes que féu als amics més propers per tal de publicar les poesies varen trobar una resposta obertament o discretament negativa. Així, l' agost de 1838, ens consta per la correspondència, estava discutint amb Ferrer Subirana sobre la possibilitat d' editar un plec de poesies, i li'n demanava opinió. El 7 de setembre, Balmes contestà als comentaris rebuts del seu amic en uns termes que no poden ser més clars: "... diré de paso que quedo satisfecho de lo que usted contesta sobre las poesías; me aprovecharé de los avisos que usted me da, y aun podría decir que, en varias que he compuesto desde entonces, ya me he aprovechado. Ni es necesario tampoco que usted me designe los versos defectuosos; me parece que ya los llevo notados, pues basta leerlos. Cuando los escribí me abandoné enteramente a la mediana facilidad que me sentía para componerlos; y si uno corre mucho esnatural que tropiece; sin embargo, y para que usted conozca la utilidad de las advertencias amistosas, le diré también que desde que me lo han advertido, he visto el defecto con toda claridad, cuando antes no tenía de ello sino un sentimiento confuso, que sin embargo despreciaba." ¹⁹

Malgrat els comentaris adversos perseverà escrivint poesia, i l' abril de 1839 tenia ja confegit un pla de publicació del volum de poesies al qual ens hem referit. Ho comunicà a Ferrer Subirana

¹⁹ O.C., I, p. 595.

amb tota mena de detalls en carta de 2 d' abril de 1839.²⁰ Però, tampoc

s' escapà en aquesta ocasió de la crítica adversa. Una altra carta, aquest cop a Joan Roca, dóna fe que tant aquest com Ferrer tractaven de desanimar-lo de la idea de publicar."... parece que Ferrer recela que yo no me precipite; - li diu a Roca - mal me conoce: una cosa es una publicación que ocupa el ángulo de una hoja periódica, otra cosa es un libro; y a buen seguro que no soltaría yo el cartapacio de la mano sin haberme despedido de él millares de veces." ²¹ Uns mesos més tard, una carta a Josep Cerdà ens assabenta que devia haver ofert algunes de les seves poesies a Vicente Riesco, l' editor de "El Madrileño católico", sense que arribés a publicar-n'hi cap. ²² No tornarem a trobar cap referència a dedicació poètica a la correspondència posterior a aquestes dates, de tota manera és del tot impossible saber si seguí treballant en aqeust camp els anys següents o l' havia abandonat del tot a banda d' algunes provatures ocasionals. Molt anys després tornà a insistir amb la idea de publicar un volum de poesia, però qui llavors era el seu secretari, Benito García de los Santos, el dissuadí de fer-ho. ²³ Problemes d' ordre

²⁰ O.C., I, p. 606.

²¹ O.C., I, pp. 607-608.

²² Carta a Josep Cerdà, Vic, 31 d' agost de 1839. O.C., I. p. 615.

²³ " Balmes, cuya opinión favorable sobre la poesía se ha podido comprender por la abundancia con que la derramó en todas sus obras, principalmente en el **Protestantismo**, y por el párrafo que á ella dedicaba en la carta que hemos insertado pág. 448 (es refereix a una carta a J. Mª Quadrado de l' any 1845, J. M. F.) ensayó también este ramo de la amena literatura con sujeción al metro, escribiendo una colección de poesía, que podía formar un buen tomo. Yo he tenido el placer de leer algunas y noté en

similar se li devien plantejar quan, a mitjan anys quaranta, es proposà redactar una novel·la moralitzant, tal com el Antoni Mª Claret li demanava. La novel·la no arribà mai a passar d' una sèrie d' esboços.

La ruptura amb " La Paz " i la frenada inevitable del projecte d' edició del volum de poesia no semblen haver afectat excessivament al vigatà, més enllà d' acreïxer la frustració que li implicava la reclusió en una ciutat que li oferia ben poques possibilitats de promoció personal. L' explicació del seu estat d' ànim gens abandonista és ben senzilla: els anys 1838-1839 han estat decisius en la formulació del seu projecte intel·lectual en el sentit més ampli, d' un projecte en el qual els versos enviats al diari moderat barceloní n' eren tan sols la punta de l' iceberg. També ha estat un període de molt intensa dedicació als negocis familiars, una faceta cabdal del quefer balmesià fins molt endavant, i a la que ens referirem en aquest mateix capítol.

A la coneguda **Vindicación personal** de l' any 1846, Balmes

ellas las circunstancias que eran de esperar del ilustre poeta; originalidad en las formas y en los asuntos; abundancia de pensamientos elevados, riqueza de imágenes, propiedad poética en la expresión, armoniosa cadencia en los versos. Refiriéndome á las tres ya citadas, que son las mas fijas tengo en la memoria, observé en la del **Reo de muerte** mucha originalidad en el metro, profunda filosofía en el pensamiento; en los **Sueños de un poeta** encontré toda la esquisita sensibilidad de Balmes y la expresión de los misterios del corazón embellecidos con raudales de poesía; y en **Cien siglos después** me pareció descubrir el genio, que no satisfecho con pensar en lo que habrá mucho despues de mañana. Sin embargo las poesías de Balmes tienen un defecto que su autor reconoció cuando al pedirme mi opinión sobre ellas, se la dí con la libertad que su modestia inspiraba: abusa de los superlativos y de los adverbios, circunstancias que rebajan algun tanto la belleza de aquellas composiciones, y que al reconocerlo le hizo formar el propósito de no publicarlas, no obstante los ruegos de algunas personas, entre ellas el señor Berriozabal. - " En poesía, me dijo, no hay término medio; no las publico." Benito García de los Santos, *op. cit.*, pp. 652-653.

definí així la vida a Vic en aquells anys, durant el conflicte que ensangonava el país: " durante la guerra civil no me mezclé jamás en nada que tuviese relación con la política. Mis obligaciones, la biblioteca y mi casa; sin más distracción que un rato de paseo que daba, ó sólo, ó en compañía de un amigo, que por lo comun solía ser alguno mis discípulos."²⁴ La clau de la qüestió rau en la referència a la biblioteca episcopal.²⁵ En efecte, si és ben conegut el paper cabdal que la institució jugà en la formació balmesiana, es bastant clar que va ser durant aquesta segona etapa a Vic que Balmes avançà molt la que hauria de ser l' obra de més volada, El protestantismo comparado con el catolicismo en sus relaciones con la civilización europea. Ha d' haver estat la consciència d' estar preparant un treball de moltes pretensions i amplitud - com efectivament ho seria - la raó del to de convicció que fa servir durant aquests anys tant amb el seus amics com amb qualsevol altri, per exemple, la redacció de "La Paz", als qui parlà desimboltament dels seus treballs en prosa molt abans d' haver publicat res. Mentre que en poesia demanava consell i escoltava, en el treball de recerca en ciència social d' orientació apologètica era ell qui donava els consells i feia reconvencions als amics, sovint amb contundència.

En algun moment, al llarg dels anys 1837 i 1838 començà a

²⁴ Escritos políticos, p. 729.

²⁵ En un esbós biogràfic molt antic, Jaume Collell recollí testimonis de primera ma a propòsit del treball de Balmes a la biblioteca episcopal. Balmes. Discurso biográfico leído en el solemne acto de colocar el retrato del insigne filósofo vicense en la galería de Catalanes Ilustres de la Casa Consistorial de Barcelona, Vic, Imp. Anglada, 1890., p. 14.

preparar un llarg treball d'apologètica catòlica, el qual més endavant culminaria a l'obra citada, però el què és quasi impossible és saber quan decidí encarar-la com una refutació directa de l'obra històrica de François Guizot. La correspondència amb Ferrer Subirana deixa ben clar que abans de l'estiu de 1838 no havia llegit la Histoire de la Civilisation en Europe, però que havia llegit altres treballs de l'autor, així com diversos comentaris de la seva obra més popular, entre d'altres ben segur els que havien aparegut a "El Guardia Nacional" i a "La Paz".²⁶ Es bastant clar, doncs, que no tenia una percepció massa nítida de la categoria de l'adversari intel·lectual que s'havia buscat, com podem constatar mercès a la correspondència: "aquellas célebres capacidades que uno se figuraba el **non plus ultra** van perdiendo mucho de la altura de su nivel, y al fin y al cabo se viene a concluir que son hombres (...) No sé lo que me ha de suceder cuando lea a Guizot; temo que una cosa semejante; bien que podría decir que de este ya tengo formado juicio: leí su discurso de entrada en la Academia, y aquello me bastó."²⁷ De qualsevol manera, al llarg de 1838 ja havia adelantat molt en la tasca de preparació de **El Protestantismo**, o al menys ell així ho pensava, com deixa entendre certs detalls de la correspondència: "Por lo que toca a mi posición y a sus circunstancias y alteraciones que pudiera yo hacer en ellas, - diu a Ferrer Subirana el 22 de febrer de 1839 - mucho llevo meditado ya, y puede ser que con el tiempo

²⁶ O.C., I, pp. 590-593.

²⁷ Idem.

usted conozca que no ha estado ociosa mi actividad."²⁸ I, uns mesos més tard, comentava a Antoni Ristol que tenia ja molt endavant un extens manuscrit, sens dubte parts o esborranys d' **El Protestantismo**.²⁹ El procés de confecció final de l' obra s' allargaria dos anys més, ja que el projecte inicial li va anar creixent entre les mans. Però és important destacar que el material bàsic havia estat recollit i meditat en aquells anys de solitud i retir a la seva ciutat natal, quan semblava que molts dels amics de Cervera s' estaven obrint pas en el món literari de la capital amb més facilitat. La tranquil·litat i seguretat amb que els parlava, com veurem, però, han de d' haver nascut de la confiança que li donava tenir entre mans una obra de **grand elan**, com certament seria **El protestantismo**.

El treball de lectura i preparació d' una obra de reivindicació catòlica, concebuda en els termes i l' estil inconfusible de l' apologetica de les primeres dècades del segle XIX, s'entrelligava en aquells anys vigatans amb una altra línia d' anàlisi no exactament coincident, però que es potenciarien l' una a l' altra de manera molt interessant. Em refereixo a l'elaboració de textos que evidenciaven una posició política independent, d' una posició política que tenia per pols l' estat de l' Església i del catolicisme a Espanya i el conjunt de la

²⁸ O.C., I, p. 577.

²⁹ " Tengo muy adelantado un extenso escrito, muy análogo al objeto que se propondrá (Es refereix a les convocatòries de concursos literaris d' apologetica catòlica de " El Madrileño Católico " de Madrid) segun parece la sociedad; según fuera el curso de los asuntos, tal vez trataría yo de imprimirlo en Madrid, bien que antes habña tenido la idea de darlo a luz en Barcelona.", carta a Antoni Ristol, Vic, 15 de setembre de 1839, O.C., I, p. 618.

transformació social que s' estava produint en el país i que la guerra civil exemplificava dia a dia de manera rotunda. El tret més distintiu del procedir intel.lectual balmesià, ja en aquells anys de formació, n' ha estat la capacitat per pensar els problemes del catolicisme en el context dels conflictes socials en curs. Aquesta originalitat es pot captar sense problemes en dos aspectes bàsics del procedir intel.lectual del vigatà: la seva peculiar forma d' aproximació a la realitat i el materialisme inherent a la seva anàlisi de les transformacions que s' estaven produint en el país de manera tan dramàtica i convulsa.

El pensament polític balmesià es desenvolupà en aquells anys dominat per la tensió entre les aventatges de l' aïllament social i les sol.licitacions d' una carrera professional que tardà en arrencar. A la correspondència amb els amics, en especial amb Ferrer Subirana, Balmes es queixa abundantment de l' ostracisme en el que es creu i dóna voltes una i altra vegada a les possibilitats que se li ofereixen per sortir-ne, però alhora emfasitza de forma repetida les avantatges que aquest fet li proporciona per a captar i analitzar el sentit del procés històric en curs. Aquest és un punt fonamental per les seves implicacions i per les conseqüències de llarg abast pel procedir intel.lectual del vigatà, que mantindrà sempre una tensió entre l' atenció als esdeveniments immediats i un volgut distanciament crític. Ara bé, en els anys vigatans no és fàcil escatir que hi havia de convicció en l' elogi de les aventatges de la forçada reclusió. De fet, l' apologia del distanciament crític va sempre acompanyada de manifestacions de frustració, en particular en les

relacions amb els amics professionalment més ben situats.

La tensió a la qual ens hem referit dominà sempre les difícils relacions epistolars amb Josep Ferrer i Subirana, de gran interès per entendre el procés formatiu balmesià. El punt d'arrencada de la discussió entre els dos amics va ser l'episodi de "La Paz", en la mesura que col·locà Ferrer i Subirana en la disyuntiva - " como en un agobio " diu Balmes - de fer-se solidari amb el seu amic o de mantenir-se en línia amb la resta de la redacció barcelonina del diari. Com ja hem vist, les coses no anirien pas massa enllà. Justament, en una carta ja citada, en la qual Balmes atribueix al periòdic la nefasta influència del segle XVIII, és a dir, de l'anti-catolicisme il·lustrat i del " mezquino espíritu de partido", Balmes aprofita per passar factura a l'amic per raons de mètode en el treball intel·lectual i ho fa amb arguments que són ben clarament una defensa de la pròpia posició i procedir. Val la pena reproduir-ne alguns fragment. Balmes contraposa primer la facilitat de redacció, l'estil periodístic, de Ferrer amb la necessària lentitud en la sedimentació d'idees, que Balmes situa com l'objectiu a aconseguir. " En sus artículos de usted he notado facilidad y desembarazo en el decir, claridad en la concepción, vigor de raciocinio, y, además, cierta energía de entendimiento que es un feliz augurio del porvenir. No esperaba menos de usted, y bien sabe que ya le tenía manifestado el ventajoso concepto que tenía de su talento; y a otros lo he dicho, y no escasas veces; sin embargo, y en esto conocerá usted más mi cordialidad, le diré francamente que he descubierto más talento que estudio, más lectura que meditación, y que me ha parecido descubrir también

un entendimiento puesto en apuro y estrechez, una pluma que, puesta sobre el papel, se veía precisada a escribir por acercarse la hora de entregar el artículo."³⁰

L' oposició entre talent i estudi, entre lectura i meditació, es rubriquen més endavant, en la mateixa carta, en l'oposició entre " joven escritor " i " buen escritor". Tot plegat es referia a Ferrer Subirana, però és ben clar que Balmes estava parlant d' ell mateix, de com entenia les exigències del treball intel·lectual. El quatre de juny de 1838 Balmes tornà a insistir en els mateixos conceptes, a Ferrer Subirana altra volta. Eren moments d' especial cruesa del conflicte bèl·lic, com es fa patent a les cartes que Balmes envia als amics a Barcelona o Madrid des de Vic. La reflexió sobre el que estava passant s' entrelliga amb les qüestions a les que estem fent referència, amb accents típicament balmesians. Des d' aquest punt de vista, la carta a Ferrer Subirana a la que ens estem referint és molt reveladora del que serà l' actitud metodològica del vigatà davant dels conflictes que s'estaven produint. " A propósito de observar la sociedad, - li diu, mig en to de retret mig donant sortida a les pròpies reflexions - he pensado varias veces si para conocerla era mejor estar como nadando en medio de ella, o si sería tal vez mejor hermanar con un trato regular y escogido la afición a la soledad y el retiro; y a decir verdad me parece que si tratamos de conocer verdaderamente la sociedad; si no entendemos por este conocimiento la estadística de los modales, cumplimientos, paliativos, motivos frívolos, noticias de poca monta, etc., etc., sino el conocimiento del hombre, de las

³⁰ O.C., I, p. 580. (Els subratllats són meus.)

grandes relaciones del hombre con sus semejantes, me parece que es mejor el segundo medio que el primero. No quisiera parecer caviloso; pero no quiero omitir una imagen que se me ocurre. En todo los objetos sucede que, si nos acercamos demasiado, vemos los detalles, más no el conjunto; y al contrario, si nos alejamos un poco, si subimos a alguna cumbre un poco elevada, no vemos tan bien los objetos menudos, es verdad pero en cambio, nuestra ojeada se ensancha, se agranda, y nos formamos una idea no tan minuciosa, pero más cabal y más completa."¹¹ Balmes no estava pas propositant una reflexió en abstracte, ben al contrari. Com les seves primeres publicacions demostraran abastament, l' objecte de l' atenta observació de la realitat que l' envoltava era el conflicte que dividia als espanyols, la guerra civil.¹² Per això, no és possible entendre Balmes sense relacionar el procés de construcció del seu pensament a les contingències del moment, en particular al desenllaç de la guerra carlina. En la carta que acabem de citar ho explicita de manera sumament interessant:

" Cuando estamos presenciando la gran tragedia que se está representando enm nuestra desventurada patria, esta grande

¹¹ O.C., I, p. 586.

¹² En la biografia que publicà, el mateix any 1848 de la mort de Balmes, el seu amic vigatà Antoni Soler es donen una sèrie de detalls biogràfics que semblen verosímils. Entre d' altres, un interessant del comportament de Balmes durant la guerra civil: " Muy curioso era también el verle discurrir con los periódicos en tiempo de la última guerra, y dentro de la ciudad de Vich, constantemente rodeada de enemigos. Por lo común poníamos un grande mapa sobre la mesa, y enfrente de él los periódicos en la mano, y el compás que no creo hubiese dejado en acto alguno de su vida; pasaba a calcular las distancias, las marchas de las partes beligerantes, la probabilidad de los acontecimientos, de un modo y con una exactitud tal, que encantaba completamente, y no pocas veces vimos sus predicciones justificadas por los hechos posteriores." A. Soler, Biografia del Dr. D. Jaime Balmes, presbítero, Barcelona, Imp. A. Brusi, 1848.

tragedia en donde figuran tantos personajes, en donde se desenvuelven tantos caracteres, en donde las miserias y las iniquidades de los hombres se presentan en toda su desnudez; a pesar de los varios nombres con que se pretenden encubrirlos como con gasa transparente; ahora, ahora, en este cuadro debe estudiarse la sociedad, ahora se debe estudiar al hombre, ahora se deben llevar a colación las teorías para confrontarlas con los hechos, ahora deben recogerse las saludables lecciones que arroja de sí la experiencia, y cuya preciosidad y abundancia puede consolarnos puede consolarnos algún tanto en medio de tantos y tan grandes infortunios."³³ Un mes més tard, l' agost de 1838, li dirà a Ferrer que els cinc anys de guerra civil havien proporcionat una experiència que l' havia madurat intel.lectualment. ³⁴ La insistència en la necessitat de treure lliçons, d' estudiar, el present conflictiu se li fa obsessiva al llarg de 1838.³⁵ No té res d' estrany, doncs, que quan començà a publicar alguns dels seus treballs polítics, les seves idees tinguessin un nivell d' elaboració i de sedimentació més que notable.

La reflexió sobre el present permeté a Balmes no solament

³³ O.C., pp. 586-587. (El subratllat és meu)

³⁴ O.C., I, p. 593.

³⁵ La tensió entre l' impacte produït pels edeveniments que s' estaven descadellant i la voluntat de distanciament crítica, a la que abans ens referíem, es patent en fragments com aquest, d' una carta a Ferrer i Subirana de començaments de setembre de 1838: " Me han herido tan fuertemente los sucesos que han pasado a nuestra vista, han sacudido tan fuertemente mi alma, han desarrollado en mí tal tropel de ideas y sentimientos, que muchas veces me es preciso violentarme para que no lleven sobrado mi atención este linaje de estudios y meditaciones: bástele decir que han puesto mi espíritu y mis ideas en tal posición, que no la acierto a explicar." O.C., I, p. 597.

la formulació de tota una manera de veure i d'entendre el procés de revolució liberal, sinó també un encertat vaticini del triomf de les forces liberals. Es bastant clar que Balmes no es va fer mai il·lusions del triomf carlí, bàndol per el que sentia la més pregonia simpatia.¹⁶ El seu realisme explica en bona mesura la prudència de pronunciar-se de manera oberta sobre esdeveniments que s'es taven descabdellant. Explica també la manca d'il·lusions que es feu sobre les possibilitats del exèrcits del Pretendent.¹⁷ Tot plegat l'ajudà a situar-se en la posició que el caracteritzaria en el futur: com el teòric de la política catòlica en una situació definida per la consolidació del

¹⁶ Es difícil saber quin crèdit es pot donar a la informació que proporciona Blanche- Raffin d'una conversa molt reveladora entre Antoni Ristol i Jaume Balmes l'any 1836, que descriu d'aquesta manera: "Al paso que consagraba á los estudios generales la mayor parte del tiempo, seguía con atención las fases de la revolución y de la guerra. En la Biblioteca pública de la Diócesis, con los mapas geográficos estendidos delante de la vista, con un compás en la mano y los periódicos en la otra, se daba cuenta del menor movimiento de los ejércitos (...). Conversando con él su amigo Ristol en el año 1836 le preguntó: "¿qué te parece de la guerra? ¿concluirá pronto? - "Estamos todavía en la mitad de camino, respondió Balmes, é Isabel es quien ha de triunfar." **Vida de Balmes**, p. 42.

¹⁷ Com és ben sabut, la posició vaticana, un cop Gregori VI es negà al reconeixement d'Isabel II, va ser de teòrica neutralitat en el conflicte, però de decantament claríssim de les simpaties del cantó del bàndol carlista. En aquestes qüestions, la posició de la cancelleria vienesa era determinant. Algunes d'aquestes complexes qüestions es poden resseguir en els treballs següents: "El pretendiente Carlos V y el papa Gregorio XVI", Julio Gorricho Moreno, Anthologica Annua, 1962, X, pp. 731-741; "I principii della guerra carlista e la nunziatura di Madrid", A.C. Jemolo, Rassegna Storica del Risorgimento, Roma, XXXIV, Fasc. I-II, 1947, pp. 6-14; "Las relaciones diplomáticas de la Santa Sede con el Gobierno español durante la primera Guerra Carlista", Universidad. Revista de Cultura y vida universitaria, Salamanca, XXXV, 1958, 3-4, pp. 569-596.

liberalisme, amb tot allò que aquest fet implicava.³⁸

L' abast de la reflexió balmesiana d' aquests anys de reclusió vigatana, per tant, s' ha de cerca en la combinació de les múltiples facetes del seu programa intel·lectual, però molt particularment en la maduració com a escriptor catòlic. Sense mestres i amb pocs estímuls externs s' implicà en una reflexió que no tenia equivalents a Catalunya i a Espanya, tal com la podem intuir per detalls que es desprenen de la correspondència amb els seus amics més directes. Ni ningú la portà tampoc a les conseqüències lògiques a que Balmes arribaria pel seu compte. En efecte, ningú dins del món eclesiàstic no s' implicà, com ell ho féu, en una defensa de l' Església amb tanta exigència per connectar-la amb el sentit de la història, amb la percepció que a l' època tenien les ments més lúcides i informades d' allò que estava passant. Ni ningú anà tant enllà en la pretensió d' inserir el debat doctrinal - el terreny propi de l' apologètica catòlica contra-revolucionària - amb una consciència tan clara de la necessitat de captar la transformació material i moral de la societat, com es desprèn de la sol·licitació balmesiana de treure les conseqüències de la guerra civil i del seu previsible desenllaç. Les primeres obres confirmarien la fertilitat d' una orientació que es pot captar des de 1837, com a mínim.

³⁸ " Se engañaría mucho quien creyera que está fijado el porvenir de nuestra Patria. No padezco ilusión sobre el desenlace probable de los sucesos actuales; quiero decir, que no me parece muy difícil prever lo que es regular que suceda dentro de uno o dos años; pero ¿y después? Quedan en pie, y no hay que dudarlo, quedan en pie una muchedumbre de problemas muy capitales que, segun sea el modo de resolverlos, pueden quedar altamente comprometidos los destinos de la nación." Carta a J. Ferrer Subirana, Vic, 7 de setembre de 1838. O.C., I, p. 597.

Donar a conèixer les seves idees exigia trobar el camí per sortir de l' aïllament en el qual es trobava però això implicava dues coses al seu torn, pel cap baix: trobar una fòrmula per a donar-se a conèixer com a escriptor i dotar-se de medis de vida que li garantissin una independència personal i professional suficient. A finals dels anys trenta la seva situació començà a canviar, el 1841 havia canviat del tot.

Jaume Balmes va resoldre la qüestió de com dotar-se d' una base independent d' una manera força inusual en una persona tan aclaparadorament volcada a la carrera literària. La primera intenció de Balmes havia estat adquirir guanyar-se la vida accedint a l' ensenyament superior o fent carrera eclesiàstica. Com ja hem vist, fracassà en ambdues coses: va perdre les oposicions a una càtedra de teologia a Cervera i fracassà en l' intent de guanyar la canongia magistral de la catedral de Vic, just abans d' ordenar-se sacerdot.¹⁹ En aquestes circumstàncies es veié obligat a acceptar el lloc de professor de matemàtiques que dotà l' Ajuntament de la seva ciutat; ben aviat, però, s' implicaria en el negoci familiar, donant-li una volada superior.

Es aquest un episodi ben conegut i de cap manera marginal en la vida de Balmes, molt ben explicat per Ignasi Casanovas i

¹⁹ Ell mateix es va referir a aquests assumptes a la **Vindicación personal**. O.C., I, pp. 778-779. Casanovas hi dedica moltes pàgines en el primer dels tres volums de la biografia, concretament de les pàgines 337 a 348. Es de consulta indispensable el capítol que Fabià Estapé dedicà a les relacions entre les famílies Balmes i Cerdà en la biografia d' Ildefonso Cerdà, Vida y obra de Ildefonso Cerdà, Madrid, Instituto de Estudios Fiscales, 1971. (La biografia constitueix una part del tercer volum de la reedició de la Teoría general de la Urbanización y aplicación de sus principios y doctrinas a la reforma y ensanche de Barcelona del gran urbanista.)

Fabià Estapé.⁴⁰ Sabem per la correspondència que Balmes s' havia posat al davant del negoci familiar de gorres i barrets com a mínim des del novembre de 1837, ben segur que motivat per la patent incapacitat del seu germà gran Miquel de fer-lo rutllar adequadament.⁴¹ El detonant de la intervenció de qui llavors era professor de matemàtiques va ser la notícia d' un nou procediment de fabricació proporcionada per Joan Roca, de qui ja hem parlat. La informació bàsica que tenim procedeix d' una carta de Balmes a Roca, de 16 de novembre de 1837, en la que li comenta els experiments que estaven realitzant amb el seu germà aprofitant la informació que aquell els havia tramès des de Barcelona; la carta, a més, no deixa lloc a dubtes sobre el paper activíssim que Balmes tenia en el negoci familiar.⁴² Les gestions de Roca a Barcelona, que a més realitzava les pròpies d' un viatjant, proseguirien els mesos següents, cosa que podem seguir a través

⁴⁰ I. Casanovas, *op. cit.*, vol. I, pp. 337-348. F. Estapé, *op. cit.*, pp. 63-86. Vaig referir-me a aquesta qüestió a " El concepte de progrés i d' "ordre social" en Balmes ", *L' Avenç*, 65, Novembre de 1983, pp. 14-22. El detalls concrets de tot aquest episodi procedeixen de Casanovas, d' on Estapé els extractà ja fa molt anys.

⁴¹ El testament del pare, fent hereu a Miquel Balmes, així com l' escriptura del contracte entre Miquel Balmes i Jaume Grases i Sayrols per a l' explotació industrial d' una fàbrica de barrets l' abril de 1842, així com el protocol notarial de dissolució de la societat dos anys més tard, varen ser publicats per Josep Mª Madurell i Marimon: " Nuevos documentos para la biografia del Doctor Jaime Balmes", *Analecta Sacra Tarraconensia*, vol. XXII, 1949, pp. 55-64. (Inclou, a més, el contracte de Balmes amb l' impressor Josep Tauló per a l' edició d' *El protestantismo...*)

⁴² " ...en lo tocante a los barnices, es muy probable que su corresponsal de usted no haya dicho todo lo que sabe, pues de otra manera daría un concepto no muy ventajoso de su conocimiento en la materia. En todo esto hablo por lo que he palpado yo mismo.", O.C., I., pp. 573.

de la correspondència de Jaume Balmes.⁴³ De tota manera, tot sembla indicar que el negoci no aconseguia satisfer les expectatives que els germans Balmes hi havien posat. El fet és que a començaments de l' any 1838, Balmes decidí ampliar el negoci familiar. La iniciativa es va moure en dues direccions diferents: d' una banda a tractar de renovar el negoci, incorporant algunes millores tècniques; en segon lloc, formant una societat amb Josep Cerdà de Centelles como a soci capitalista.⁴⁴ Josep era el fill gran d' una família de propietaris rurals molt amiga dels Balmes i el germà gran d' Ildefons, el futur urbanista de l' Eixample barceloní. A més, Josep Cerdà havia estat deixeble de les classes de matemàtiques de Balmes a Vic el curs 1837-1838, bò i ser quatre anys més gran que Balmes. La nova societat va ser escripturada el 23 de novembre de 1838, després d' una curta estada dels germans Balmes a Barcelona per a fer gestions relacionades amb el negoci.⁴⁵ Balmes tractà immediatament de lligar Joan Roca a l' empresa, però aquest s' hi negà, bó i prometent col.laborar-hi per estrictes raons d'amistat. A finals de 1838 el negoci ja estava en condicions d' arrencar en les noves condicions, però diverses raons impediren el funcionament en tota la capacitat fins el

⁴³ Sobre la tasca de representació comercial de Roca, vegi's la carta de J. Balmes a Joan Roca de 4 de juny de 1838. O.C., I, pp. 587-588.

⁴⁴ Una carta a Joan Roca ens permet saber que Josep Cerdà havia passat a Barcelona perr assumptes relacionats amb el negoci el maig de 1838, bastants mesos abans de la constitució de la societat. Vegi's la carta a Joan Roca, Vic 13 de maig de 1838. O.C., I, p. 583.

⁴⁵ I. Casanovas, op. cit., I, pp. 339-340.

març de 1839.⁴⁶ La millora i renovació de la fàbrica de gorres de visera lligava encara més Balmes a la seva ciutat natal, però dos fets d'ordre divers modificaren radicalment la situació a mitjan de 1839. El primer fou la mort de la seva mare el 26 de maig de 1839, circumstància que causà un profund impacte en Balmes ja que sempre s'hi havia sentit molt lligat. L'altre motiu que influí en les decisions d'aquells dies va ser l'obtenció d'un premi literari a Madrid, el juny de 1839.

No és difícil imaginar que ambdós esdeveniments influïren en la vida de Balmes. El fet és que a finals de juliol de 1839 ja havia decidit traslladar el negoci familiar a Barcelona, encara que de moment ell restaria a Vic complint amb els seus compromisos, però amb el cap posat en el proper trasllat a la capital.⁴⁷ El negoci no marxà, però, tal i com els socis

⁴⁶Cartes a J. Balmes a Joan Roca de 10 de febrer i 20 de març de 1839. O.C., I, p. 605.

⁴⁷ La manifestació més acabada de l'estat d'esperit de Balmes en aquells dies el trobem en una carta adreçada a Joan Roca el 3 de juliol de 1839, en la que li deia: " Bien se le alcanza a usted que el infausto acontecimiento que tan impensadamente vino a cubrir de luto nuestra familia debió distraernos por muchos días; pero como este linaje de pesares no hay más que dar el debido desahogo a la naturaleza, consolarse con los pensamientos religiosos y volver después al curso de las ordinarias ocupaciones, ha sido preciso hacerlo así, y hasta diré que este desgraciado suceso ha dado hasta cierto punto ocasión a la idea que tal vez extrañará, y es la siguiente: Estamos casi resueltos de trasladar la familia a ésa, y tal vez muy pronto; nos fundamos para esta resolución en que la fabricación en ésa tendrá muchas mayores ventajas y no tendrá ningún nuevo inconveniente; en que el despacho al por menor en la tienda es casi nulo; y si a esto se añade que un azar de la guerra en una ciudad como ésta podría atraer un trastorno a todos los habitantes, y que yo por ahora no dejaría la cátedra de matemáticas, verá usted que nada aventuramos y que conciliamos la seguridad y tranquilidad de la familia con los intereses mercantiles. Por lo que a mi toca no vendría a esa por ahora, pero ya puede usted figurarse lo que bulle por mi cabeza cuando considero que ésta es una población en que faltan medios, escasean las relaciones, no abundan los libros, y si uno concibe

esperaven. Ni ho faria mai. La informació disponible no permet determinar amb el detall desitjable la naturalesa de les dificultats amb les quals es trobren, començant per un incendi que destruï una part de les instal·lacions de Vic el novembre de 1839. Tot sembla apuntar cap a la incapacitat manifesta dels dos responsables teòrics de portar l' empresa endavant, és a dir, vers Miquel Balmes responsable de la part industrial a Vic i vers Josep Cerdà responsable de la part comercial a Barcelona. La pusil·lanimitat d' ambdós personatges obligà a Jaume Balmes a fer d' autèntic director. " Los fragmentos del epistolario de Jaime Balmes - va indicar correctament Estapé en l' obra ja citada - (...) conducen a una conclusión, que la lectura detenida del apéndice documental de la obra del P. Casanovas confirma plenamente: mientras duró el negocio de sombrerería y bonetería, el verdadero empresario - en el sentido de función económica de agente coordinador y programador de la producción y de la venta - fue el autor de **El Criterio**." ⁴⁸

Fins l' any 1844 seguí, poc o molt, capficat en el negoci familiar. La correspondència deixa ben clar que tan vetllava pels aspectes industrials del negoci, com s' ocupava de la comercialització o portava els comptes.⁴⁹ Sense pretensions

un proyecto literario, es menester hacerlo todo por cartas." O.C., I, pp. 610-611.

⁴⁸ F. Estapé, op. cit., p. 69.

⁴⁹ De la seva ocupació pel negoci en dona bon compte al carta extraordinàriament reveladora de les qualitats de Balmes, enviada des de Vic a Josep Cerdà el 31 d' agost de 1839, en la que després d' una sèrie de detalls que evidenciaven un seguiment personal directíssim del negoci li deia: " entiendo que lo que conviene es que venda usted de un modo u otro. la constancia y el tiempo combinados con la inteligencia producirán al fin sus resultados; si están cerradas las comunicaciones, día vendrá que

d' esgotar un tema en certa mesura marginal a les intencions d' aquest capítol, hi ha facetes de la seva activitat empresarial que criden realment l' atenció. Així, destaca la capacitat per conciliar els interessos dels qui estaven implicats en el negoci, com succeí, per exemple, en ocasió de les pretensions de Joan Roca d' implicar a Josep Cerdà en un altre negoci al marge dels Balmes.⁵⁰ En aquella ocasió, Balmes actuà amb un tacte notable per no ferir l' ingenuïtat de Cerdà, per protegir els interessos del seu germà i, en darrera instància, per mantenir un negoci en el que la família havia posat totes les seves esperances. Uns anys més tard, quan Balmes ja era molt conegut i els seus llibres es venien prou bé, la notable dedicació i capacitat de Balmes tant a la part industrial com comercial del negoci és bastant impressionant. L' agost de 1841, per exemple, molt poc després de la instal·lació de Balmes a Barcelona amb la seva família, presentà a Cerdà tot un pla relatiu a les possibilitats comercials de l' empresa, però el més curiós es que la proposta

se abrirán; si están bajos los precios, simplificar métodos y ahorrartodol lo posible; si son muchos los fabricantes, esforzarse por llegar a la perfección y poder luchar con ventajas en la competencia; si presenta inconvenientes el mercado de Barcelona, dirigirse al de Zaragoza; en fin, procurar que las teorías tantas veces desenvueltas no sean estériles, sino que se apliquen con tino y cordura, sí, pero con actividad, con calor, sin ninguna clase de desalentado apocamiento. Las palabras buenas son cuando están en armonía con los buenos hechos, y las de actividad y constancia envuelven relación con dificultades y obstáculos." O.C., I, p. 615. Una altra carta una mica més tardana, de 14 de setembre de 1841, deixa ben clar que era ell qui portava els números de l' empresa: "...días pasados liquidé las cuentas de la compañía (...) No he sacado copia para remitírsela por no cargar el correo, pues forma un pliego muy considerable. Cuando venga se la pondrá usted a la vista." Carta a Josep Cerdà, Barcelona, 14 de setembre de 1841. O.C., I, p. 665.

⁵⁰ Vegi's la carta a Josep Cerdà, Vic, 20 d' octubre de 1839. O.C., I, pp. 621-623.

de Balmes es basava en informacions i coneixences que li venien pel cantó de l' activitat en els rengles de l' apologètica catòlica. " Miguel ha encontrado por medio de Roca i Cornet una buena relación con un comerciante muy rico llamado Milà.

(probablement es refereix algun membre de la família Milà de la Roca, la qual des de feia temps tenien interessos a Amèrica, J.M.F.). Son cuatro hermanos que tienen establecimiento en la Habana y en esta. Ayer fué Miguel a verse con uno de ellos que poco ha regresó de Inglaterra, quien le dijo que el despacho de los sombreros en La Habana era mucho, que como ellos tenían una tienda en grande, no vendían sombreros, porque su venta se hacía en las sombrererías; pero que si quería remitir allá alguna partida ellos le dirigirían para la embarcación donde los había de colocar, y ellos mismo cuidarían de la venta en la Habana. ¿ No se podría hacer algo? Miguel es de parecer que cuando menos se habrían de remitir 300 sombreros. Si usted se resolviese pasar alguna cosa adelante, quizás se abriría camino. Las ocasiones son calvas. Desengañese usted, Cerdà. es menester que usted fije su situación; por el camino de incertidumbre que sigue no camina usted bien. ¿ No ve usted como lo hago yo con la cátedra? La indecisión para nada vale." ¹¹ El segon exemple és més tardà i més conegut. Amb motiu del seu primer viatge a l' estranger, en concret a França i Anglaterra, capficat de ple en els projectes literaris i cada cop més propers a la política estricta, el vigatà es mantenia connectat al negoci familiar. Així, el 28 de maig de 1842 en demanava noves a Cerdà des de Paris d' una manera molt expressiva: " Desearía saber cómo estan sus asuntos de

¹¹ O.C., I, p. 664.

usted, no sólo los de la fabricación, sino también los otros. Más de mil veces me viene usted con sus cosas en la memoria, mientras estoy haciendo una diligencia de una legua a pie o de dos leguas en un cabriolé, que va volando como una flecha."⁵² Pocs dies després, apunt de marxar cap a Londres, li deia al seu germà Miquel: " Allí en Londres no descuidaré, si puedo saber algo que pueda ser útil para tu oficio." ⁵³ No obstant, la carta més il·luminadora - una demostració més de la versatilitat del vigatà a parer de Fabià Estapé - de les que escriví aquells mesos a l' estranger és la que adreçà a Miquel Balmes des de París, el 16 d' agost de 1842, en la qual li descriu el funcionament d' una màquina de vapor de tallar pèl. Primer li comunica amb tot l' èmfasi la troballa: " Amigo: para que no pienses que me olvido de tus cosas, el otro día tuve el gusto de trabar relaciones con el primer almacenista de pelos de Paris; hasta vino a visitarme, yo fuí también a su casa, y él mismo me acompañó a enseñarme en la fábrica las máquinas de cortar el pelo. El las hace mover con vapor, pero pueden ir con caballos o a brazo; solo que entonces no dan tanto trabajo. Me formé de todo una idea muy clara, que sería largo de explicar, pero que a nuestra vista te lo daré a entender en dos palabras." ⁵⁴ En arribar en aquest punt, Balmes decidí passar immediatament a una descripció més detallada i en català, adjuntant-li una minuciosa nota de les operacions de

⁵² O.C., I, p. 672.

⁵³ O.C., I, p. 675.

⁵⁴ Carta a Miquel Balmes, París, 16 d' agost de 1842. O.C., I, pp. 678-679.

fabricació.⁵⁵ Cap de les iniciatives de Jaume Balmes aconseguí millorar la marxa vacil·lant d' un negoci que els anys 1843-1844 entrà en la fase de definitiva liquidació.⁵⁶ De tota manera, les gestions d' ordre molt divers proseguiren fins a la liquidació a principis de 1844, moment que la marxa del filòsof a Madrid i el succés editorial de les seves obres portaren a l' irremissible final d' un esforç més aviat fallit.⁵⁷ Aquest fet no deturà ni la tutela efectiva que Balmes exercia sobre el seu germà Miquel, ni les relacions amb la família Cerdà, tal com mostrà Fabià Estapé.⁵⁸

L' afirmació del paper de Balmes en el negoci familiar a finals dels anys trenta, activà les intencions ja acaroades d' instal·lar-se a Barcelona, cosa que no va fer de manera definitiva fins l' any 1841. El tomb definitiu de la seva situació personal, però, l' havia donat bastant abans i pel cantó literari. El desembre de 1838 la revista de religió "El Madrileño

⁵⁵ Aquesta interessant nota de Balmes - un dels escassos escrits en català que deixà - es pot consultar també en la correspondència editada per Casanovas. O.C., I, pp. 679-680.

⁵⁶ Es interessant recordar que l' abril de 1842, Miquel Balmes va signar una escriptura de societat amb el galoner barcelonès Jaume Grases y Sayrols, en el que s' establia que els dos socis hi posaven el mateix capital (sis mil lliures cadescú), que el local seria la casa de Sayrols al número 34 del carrer d' Escudillers i que l' utillatge i els gèneros els aportaria Miquel Balmes, qui, a més, faria de director de la fàbrica. El contracte establia una duració de la societat de cinc anys. J.M. Madurell i Marimon, " Nuevos documentos para la biografía del Doctor Jaime Balmes ", Analecta Sacra Tarraconensia, vol. XXII, 1949, Gener- Juny, p. 60.

⁵⁷ Com a demostració del continuat esforç de Balmes, vegi's les cartes a l' Alcalde Tarragona d2 26 de novembre de 1843, reclamant el pagament d'uns morrions entregats a la milícia nacional de la ciutat; o la de 6 de març de 1844 a Josep Cerdà. O.C., I, pp. 711 i 724-725.

⁵⁸ F. Estapé, op. cit., pp. 71-86.

Católico" convocà un concurs sobre el tema del celibat eclesiàstic, preocupació tan sols comprensible si recordem que en aquells anys molts sectors del liberalisme espanyol s' emmirallaven en el protestantisme nord-europeu. Balmes s' hi presentà i guanyà. La memòria de Balmes, llavors encara a Vic com a professor de matemàtiques, va ser publicada en la mateixa revista i donà a conèixer el nom del seu autor entre els cercles catòlics de la capital i, de retop, en els de Barcelona. Les Reflexiones sobre el celibato del clero católico en parangón con la facultad de contraer de los protestantes era un text molt primerenc i farragós, però que contenia algunes espurnes del que serien les formes d' argumentar típiques de l' autor.⁵⁹ Ho veurem més endavant. La misogínia que el text traspua i l' elogi de la saviesa del catolicisme comparat amb el catolicisme eren recursos polèmics molt poc originals. Ho era una mica més, en canvi, la voluntat de situar el tema del celibat eclesiàstic dins d' unes coordenades històriques i socials més àmplies, passant de les raons estrictament doctrinals a les de conveniència social. L' argument de Balmes, qui afirmava seguir Malthus i Destutt de Tracy, era formalment inobjectable: volia demostrar que atacar al celibat dels eclesiàstics pel seu impacte sobre el creixement de la població era una equivocació perquè no era el nombre d' unions la variable independent de l' evolució demogràfica, sinó els medis de subsistència disponibles.⁶⁰ El recurs a arguments derivats de la lectures dels economistes clàssics, la voluntat d' inserir la discussió en consideracions vinculades a

⁵⁹ O.C., V, pp. 655-675.

⁶⁰ Idem., pp. 670-674.

la dinàmica social general, seran formes clàssiques del raonar balmesià que tot just s' insinuen en la memòria que comentem, però que ens asenyalen la direcció del seu treball els anys d' engabiament vigatà.⁶¹

La importància de la victòria obtinguda amb les Reflexiones sobre el celibato s' ha de cercar sobretot en les portes que obrí a l' eclesiàstic de Vic fins llavors un absolut desconegut en els medis catòlics catalans i espanyols. Eren els primers resultats de la treballosa elaboració del que anys a venir seria El Protestantismo, però ningú no podia intuir l' ambició del projecte intel·lectual que el jove professor de matemàtiques portava entre mans. Gràcies a la memòria entrà en contacte amb els editors de la revista, en particular amb l' editor Innocencio Riesco Le-Grand.⁶² A partir d' aquell moment, Madrid figurà com

⁶¹ La correspondència conté algunes indicacions de gran valor al respecte, però que són insuficients per a deduir-ne massa coses. Una carta de 16 de novembre de 1837, per exemple, ens permet saber que, en aquell moment, Baltes no havia llegit cap altre economista que Destutt de Tracy. Li deia a Ferrer Subirana: " Un señor a quien deseo servir me ha pedido noticia de una obra elemental de economía política, pero con la advertencia de que es para un joven, que no quisiera hubiese cosa que tuviera ni aun resabio de malas ideas: yo no he visto otra que la de Destutt de Tracy, pero para el caso tiene algunos inconvenientes." O.C.. I, p. 574. No es pot afirmar amb seguretat, però cal pensar que l' obra a la qual es referia Baltes devia ser el Traité d' économie politique, Paris, Bourget et Lévi, 1822. Sobre Destutt de Tracy i els ideòlegs es pot consultar de Sergio Moravia, Il tramonto dell' illuminismo. Filosofia e politica nella società francese (1770-1810), Bari, Laterza, 1968. Sobre la recepció de Destutt de Tracy i dels ideòlegs a Espanya es pot consultar el treball de Demetrio Castro Dalfin, " Los ideólogos en España: la recepción de Destutt de Tracy y de Volney ", a Estudios de Historia Social, 36-37, 1986, pp. 337-343.

⁶² Dos mesos després del premi li demanava a Antoni Ristol que s' estava a madrid que saludés a Riesco en nom seu, a la vegada li manifestava, ben prematurament, que estava pensant que Madrid potser seria millor lloc per editar l' obra de gran abast que estava preparant, és a dir El Protestantismo. O.C., I, pp. 618-619.

un dels pols de referència a la seva carrera. Les repercussions a Barcelona tingueren més importància pràctica, en particular, l'apropament a Joaquim Roca i Cornet, el qual es demostraria prou important a molt curt termini.

En efecte, Roca i Cornet era un personatge important en les trasbalsades aigües del catolicisme barceloní, que a finals dels anys trenta estaven en un procés de reorganització molt complex i laboriós. Roca hi ocupava una posició central per diverses raons. En primer lloc per les seves extenses i, en general, prou bones relacions dins del món polític i cultural barceloní. Derivaven, en part, de la seva llarga tasca com a redactor únic del "Diari de Barcelona" entre els anys 1831 i el 1839, moment, aquest darrer, en el qual passà a ocupar-se només de les notícies religioses. Roca mantenia, a la vegada, relacions prou fluïdes amb la jerarquia eclesiàstica del Bisbat de Barcelona, amb la vella generació d'intel·lectuals moderats dels Muns i Serinyà, Cortada i altres; i la començava a tenir amb l'emergent jove intel·lectualitat filo-catòlica i anti-revolucionària dels Piferrer, Milà i Rubió.⁶¹ L'any 1837, a més, havia començat a publicar la que va ser la primera revista d'apologètica catòlica a Espanya, la qual portava per títol "La Religión", ja que "El Madrileño Católico", publicació a la qual ja ens hem referit abans, no començà a publicar-se fins l'any següent, fet que la pròpia revista de Roca donà a conèixer als seus lectors.⁶²

El futur de Balmes es lligaria en certa mesura al de Roca i Cornet. Per començar, Balmes li demanà per la possibilitat de

⁶¹

⁶² "La Religión", Barcelona, Imp. Brusi, 1838, IV, p. 377.

col.laborar a la revista en alguna moment al llarg de l' any 1839, és a dir, en els mesos que pensava publicar les poesies com a llibre i ja estava treballant en el manuscrit d' El Protestantismo, segons sembla pel testimoni no contrastable del mateix Roca.⁶⁵ O potser tractà de col.locar-hi algunes de les proses de tema literari que escriví l'any 1838 sense un objectiu massa precís, pot ser amb l' objecte de servir de pròleg al volum de poesia en el qual estava pensant.⁶⁶ En aquella ocasió Roca i Cornet no li acceptà la col.laboració per raons que no podem precisar, però que tenen a veure amb el caràcter mateix de la publicació, escrita de dalt a baix per Roca, amb l' excepció d' algunes notes informatives que procedien de revistes catòliques europees. Malgrat el primer refús, Roca i Cornet li publicà el treball sobre el celibat en una de les entregues de 1839. Una carta de Balmes a Ferrer i Subirana del mateix mes ens aclareix que la publicació del text havia sigut una iniciativa del mateix Roca i Cornet, a la vegada que ens informa que diversos eclesiàstics estaven animant Balmes per a que seguís el camí que l' èxit a Madrid prefigurava.⁶⁷ Encara havia de passar

⁶⁵ I. Casanovas, Op. cit., II, p. 189-190.

⁶⁶ Em refereixo a quatre escrits relativament breus que varen ser publicats dins dels Escritos póstumos i incorporats per Casanovas a les Obres Completes. Els títols són els següents: **Relaciones entre la sociedad y las ciencias o entre la sociedad y la literatura; Influencia de la sociedad en la poesía; la escuela de Voltaire; Apuntes sobre Chateaubriand.**

⁶⁷ " Ya tenía alguna noticia de que se trataba de reimprimir la **Memoria**; yo no he hecho para ello la menor gestión; es idea que ha ocurrido a otros, no a mí. Un día de estos el señor canónigo Soler me pidió la anuencia, mostrándome al propio tiempo una carta del señor canónigo Ripoll que versaba sobre este objeto: respondí que no tenía inconveniente y que el negocio por mi parte quedaba enteramente confiado a la discreción y voluntad de tan recomendable sujeto." O.C., I, p. 626.

força temps perquè Balmes col.laborés amb Roca; per a que això passés necessitaria publicar dues obres de més volada que les Reflexiones sobre el celibato del clero.

Empès per l' èxit de la primera temptativa seriosa de publicació i per la bona recepció de la memòria sobre el celibat, Balmes començà a preparar un treball de més entitat, sobre un tema realment candent. Es clar que veia en l' èxit literari la millor i potser l' única fòrmula per marxar de Vic i emprendre la mena de carrera que havia acarolat des dels anys de Cervera. El febrer de 1840 l' esmerçà en la redacció de les Observaciones sobre els béns eclesiàstics, una qüestió altament polèmica aquells anys. L' opuscle va publicar-se a Vic l' abril següent i significà la consagració de Balmes dins del món de la publicística catòlica, el qual no anava sobrat de plumes capaces de proporcionar nous arguments per a la defensa de la religió i del' Església. La memòria sobre el celibat representava un indiscutible pas endavant en relació a les Observaciones, tant en el desenvolupament de la matèria com en l' estil. Pocs després, els mesos de maig i juny els esmerçà en la redacció d' una altra obra encara més ambiciosa: les Consideraciones políticas sobre la situación de España, la qual ha de ser considerada com la primera de maduresa. El que m' importa, ara, destacar és que ambdues obres assoliren un èxit més que notable. Si a finals de 1839, Balmes era encara un autor solament conegut en certs cercles dedicats a la propaganda catòlica, un any després ja s' havia guanyat un considerable prestigi literari entre un públic molt més ampli.

La certesa de que podria obrir-se camí com a escriptor

catòlic decidí Balmes a marxar de la seva ciutat natal, però dubtava de passar a Barcelona o a Madrid. Durant un any arrossegà aquesta vacil·lació entre una i altra possibilitat, dubte que finalment es resoldria en favor de la capital catalana. De tota manera, el problema més immediat de Balmes era trobar editor per a les obres que estava preparant. La primera s'edità a Vic, a la casa impressora Anglada. La segona, al tractar-se d'un treball de més pretensions, la volia editar a Barcelona o a Madrid, com ho mostren dues cartes a Ristol dels mesos de maig i juliol de 1840. En la primera deixa ben clar que feia temps que meditava com i on editar, en la segona apunta la possibilitat de passar a Madrid per ocupar-se personalment d'aquesta qüestió.⁶⁸ No podem saber les raons del decantament per Barcelona, però el fet és que a finals de juny de 1840 estava buscant un lloc on viure-hi mentre s'ocupava de preparar l'edició del treball sobre la desamortització dels béns de l'Església.⁶⁹ El trobà finalment al carrer Portaferriça.⁷⁰

Va ser precisament quan els esdeveniments de juliol a Barcelona contra la llei d'ajuntaments que portaren als progressistes i a Espartero al poder, quan Balmes i Ferrer i Subirana tractaren de la possibilitat de fundar una publicació

⁶⁸ Cartes a Antoni Ristol, Vic, 3 i 16 de juliol de 1840. O.C., I, pp. 633 i 634.

⁶⁹ Carta a Josep Cerdà, Vic, 23 de juny de 1840. O.C., I, p. 633.

⁷⁰ " Amigo: ¿Podría usted saber dónde podría yo habitar con una comodidad regular y con gasto también regular el tiempo que yo esté en Barcelona? Ya sabe usted que desearía un cuarto donde pudiese estudiar y aun más escribir; el tiempo es muy pesado, y si no puedo estar con algún desahogo me estropearé la salud. Diga a los amigos que a no tardar vendré? O.C., I, p. 633.

de defensa catòlica. Aquest assumpte els seguí ocupant els mesos següents, quan diversos factors contribuïrien a fer la iniciativa d'interés per a tots dos. En el cas de Balmes les motivacions que el portaven vers una empresa editorial d'aquest estil eren molt clares i transparents: les contingències del negoci familiar s'havien entrelligat de tal manera amb les velles intencions de marxar cap a Barcelona, que només els compromisos adquirits el retenien a Vic i retardaven un canvi de plantejament vital que havia meditat llargament. Com ja s'ha indicat, la mort de la mare precipitaria les coses i trencaria el darrer i més poderós lligam de Balmes amb la ciutat natal. El cas de Ferrer i Subirana era del tot diferent. Intel·lectual moderat, la seva carrera com a literat estava molt més avançada que la de Balmes, fet que les poc dissimulades envejes i retrets de Balmes deixen ben clar. Diverses circumstàncies incidiren, però, en un canvi de direcció en la trajectòria de Ferrer. La primera va ser el tancament del diari "La Paz", de la redacció del qual formava part, per a transformar-se en "El Guardia Nacional", que seria el portantveu de l'opinió moderantisme barceloní.⁷¹ El cert és que Ferrer i Subirana hi publicà alguns treballs, però sense haver-hi jugat mai un paper important, per raons que desconeixem. La segona té a veure amb el canvi polític que portà als progressistes al poder, fet que afectà seriament la seva carrera acadèmica. En efecte, la tardor de 1840 Ferrer va ser expulsat de la Universitat junt amb altres coneguts professors d'orientació moderada, entre els quals hi figuraven el rector Albert Pujol i

⁷¹ M'he ocupat d'aquesta qüestió a "Balmes i les revistes de religió a Barcelona" (1838-1843), a Vic i Osona en el segle XIX, p. 105.

Gurena i el filòsof Ramon Martí i Eixalà.⁷² No recuperarien les places, com tampoc ho faria Pròsper de Bofarull a l' Arxiu de la Corona d' Aragó, fins a la purga de sentit invers de 1844, la que envià gent com Monlau i Mata a Madrid. Ferrer i Subirana, per tant, es trobà amb la carrera acadèmica que tant li havia envejat Balmes tallada. S' embarcà llavors en alguns projectes editorials, per exemple en l' edició anotada del llibre de Las Partidas d' Alfons X, juntament amb dos destacats juristes expulsats també de la Universitat, el ja citat Martí d' Eixalà i Ignasi Santpons.⁷³ El resultat de tot plegat és que Ferrer i Subirana es trobava relativament desocupat i desplaçat a finals de 1840, just en el moment que Balmes s' estava plantejant molt seriosament el salt a la capital.

En un moment que no podem fixar amb exactitud el paper de Balmes com a impulsor d' una nova revista catòlica s' afirmà en el centre de les intencions de Ferrer i Subirana i de Roca i Cornet. Mentrestant les relacions de Balmes amb Roca havien millorat molt, i la correspondència no deixa dubtes sobre la molt bona opinió que Roca tenia dels treballs que Balmes havia publicat al llarg de 1840.⁷⁴ Ho demostra, a més, el fet que Roca proposés al vigatà com a membre de la Reial Acadèmia de Bones Lletres, institució en la qual va ser acceptat el 26 de febrer

⁷² J. Roura, Ramon Martí d' Eixalà i la filosofia catalana del segle XIX, Barcelona, Publicacions de l' Abadia de Montserrat, 1980, pp. 76-78.

⁷³ J. Roura, op. cit., p. 378. Sobre Santpons, R. Muns i Serinyà, Memoria histórico-biográfica del Señor Ignacio Santpons y Barba, Barcelona, Imp. Brusi, 1846.

⁷⁴ O.C., I, p. 645.

de 1841.⁷⁵ De tota manera, mentre les coses a Barcelona es movien en aquesta direcció, Balmes rebé alguns suggeriments per passar a Madrid, una idea que ja li havia passat pel cap bastant abans. L'èxit de les dues obres publicades el 1840 tenia a veure, ben segur, amb els cants de sirena que li arribaven.⁷⁶ Era del tot evident que Balmes no pensava restar gaire més temps a Vic, pero, en canvi, no tenia tant clar cap on volia anar, com expressà sense embuts a Ferrer Subirana el maig de 1841: " Por ahora estoy enteramente libre de permanecer en Vich o en Barcelon, o de irme a Madrid; pero, como ya desde ahora le digo que no continuaré en Vich, porque aquí, en círculo tan reducido nada, se puede hacer, tengo que optar desde luego o por Barcelona o por Madrid. Si nada realizamos de lo que usted me propone, (la revista, obviamente, J.M.F.) entonces es regular que tendré el gusto de darle un abrazo de despedida en mi paso para Madrid."⁷⁷ Una de les persones que més li insistí perquè passés a la capital va ser Bonaventura Carles Aribau, el qual li parlà d' aquesta possibilitat almenys en dues ocasions. La primera d' elles va ser a finals d' abril o a principis de maig de 1841, com sabem pel testimoni del mateix Balmes: " veo que los señores Aribau i Le Gran son de parecer que vaya a ésa; no me faltan ganas,pero si

⁷⁵ I. Casanovas, op. cit., II, pp. 125-127.

⁷⁶ Vegi's la reveladora carta a Antoni Ristol de 27 d' agost de 1840, en la que hi trobem detalls de per on anaven les seves relacions a la capital. El llibreter Eusebio Aguado venia nombrosos exemplars de les seves obres i en liquidava el resultat a la casa de Josep Safont. Balmes cuidava les relacions amb Riesco i el bibliotecari de Palau li demanava un exemplar de les seves obres, perquè considerava que havien de ser a la Biblioteca. O.C., I, pp. 636-638.

⁷⁷ O.C., I. p. 650.

no es posible hacer alguna combinación para imprimir la obra (es refereix a El protestantismo) del modo que yo deseo, no me será dable verificarlo por ahora, porque en tal caso ¿qué vengo yo a hacer? ¿A pasear? Pero ya ves que el tiempo no es a propósito, y además gasto 200 a 300 duros sin compensación alguna. A ver si Aribau podrá hacer algo; puede estar seguro que lo deseo sobremanera. Este señor, cuando me aconseja que vaya a ésa, me dice que en la corte tendré más medios de conciliar **otium cum dignitate**. Cabalmente a mi me parece todo lo contrario, porque no acierto a ver que es lo que me podría proporcionar semejantes medios..."^{7x} La segona es produïa finals de desembre del mateix any, amb una curiosa carta en la qual, a més d' oferir-li treball a "El Corresponsal", la publicació d' Aribau i Pastor, li deïa coses com les següents: " tendrà presente los deseos que manifesté a V. de conocerle, tratarle y trabajar una amistad á que me siento poderosamente inclinado por la analogia de ideas y sentimientos, y la opinión en que siempre estuve de que ese país agitado por las pasiones y sujeto a la intolerancia (es refereix a Catalunya, J.M.F.) no podia convenir ni a su tranquilidad ni a su gloria. Aquí por lo menos hay mas libertad de pensar y de obrar en los límites permitidos, y los hombres brillan y se eclipsan según su voluntad y bien entendida

^{7x} Carta a Antoni Ristol, Vic, 19 de maig de 1841, O.C., I, p. 650-651. Vegi's també la carta a Ferrer i Subirana ,Vic, 9 d'emaig de 1841, O.C., I. pp. 648-649: " A no tardar es muy posible, y quizás probable, que haga un paseo a Madrid, pero no me urge el verificarlo dentro tres ni seis meses, motivo por el cual todavia puedo deliberar si me será conveniente permanecer más o menos en Cataluña. No son pocos los que me aconsejan que vaya allá; entre otros, Aribau me lo recomienda mucho en una carta que me escribió hace pocos días, pero yo todavia no estoy resuelto."

convivencia." ⁷⁹

Va ser el projecte de revista, finalment, el que decidí ben Balmes d' establir-se a Barcelona. Hi ajudaren els successos d' abril i maig de 1841, els quals precipitaren l' esforç de Balmes i els seus socis de posar-se d' acord i definir la idea de la publicació. El fonamental resultà en aquest terreny l' apropament de Ferrer Subirana a les posicions de Balmes, ja que segons sembla ni aquest ni Roca tenien una concepció gaire clara del que havia de ser la revista. Balmes per descomptat que la tenia, i en una carta del 9 de maig de 1841 deixa entendre que Ferrer Subirana s' havia acostat a la idea de revista que ell tenia: " Por lo que toca al periódico, - li deia - me parece que podría muy bien realizarse la idea, y me alegro mucho de que usted mire las cosas con otros ojos que no lo hacia el verano pasado."⁸⁰ En la mateixa carta, Balmes insinua que Ferrer i Subirana s' havia de sentir incòmode forçosament fent petites col.laboracions en un periòdic (es refereix a "El Guardia Nacional", J.M.F.) que " ni toma particular interés por usted, ni usted por él."

En aquestes condicions el que calia els era preparar una publicació pròpia i de característiques ben diferents, que realment valgués la pena. En la mateixa carta que estem citant, Balmes defineix el que pensava havia de ser la revista en termes molt característicament seus, deixant entreveure alhora els termes dels desacords anteriors amb Ferrer Subirana: " Si viniera

⁷⁹ Bonaventura Carles A Ribau a Jame Balmes, Madrid, 31 de desembre de 1841. (Dec el coneixement d' aquesta carta a l' amabilitat de Josep Fontana.)

⁸⁰ O.C., I, p. 649.

el caso de unirnos con el planteo de un periódico, sería menester que fuese cosa de llamar la atención, emprendida con brío, sostenida con esfuerzo y tesón, y, sobre todo, dirigida con mucha inteligencia, con tino, con previsión. Usted ya es viejo en estas materias, yo del todo inexperto; recibiría con mucho gusto los consejos que en su experiencia me podría proporcionar, pero, como amigo, me creo con libertad de recordarle que, aunque soy muy tolerante, soy, por otra parte, algo rígido en materia de principios, y que en cosa de en que ande mi nombre me gusta proceder con miramientos y delicadeza. No es esto decir, usted sin duda no lo entenderá así, que quisiera yo dar al periódico un sesgo mezquino u apocado; no, no; antes tendría el noble anhelo de abordar de frente las más altas cuestiones religiosas, sociales, políticas, económicas y literarias; desearía que el periódico no sirviese de embarazo en ningún gabinete de lectura, y que pudieses alternar honrosamente con los que han granjeado alguna reputación. Que así no fuese, no tomaría a buen seguro yo parte en la redacción, o me retiraría después de haberla tomado. Soy enemigo de apocamientos, no me gustan mezquindades; cuando se acomete una empresa, desempeñarla bien; cuando no, dejarla."⁸¹

Sembla bastant clar, per tant, que Balmes estava tractant de convèncer Ferrer i Subirana de l'interés de fer una revista de la màxima ambició possible, de volcar-se en una empresa d'envergadura, trencant no sabem ben bé amb quina mena de reticències del seu conciutadà. Només li faltava convèncer del tot Joaquim Roca i Cornet, a qui s'havia de fer acceptar la

⁸¹ Idem., p. 649.

desaparició de " La Religión". A més, malgrat que Roca tractà de presentar a la nova revista, que portaria com a títol "La Civilización", com la continuadora de la tasca de la que havia dirigit des de 1837, una elemental revisió del temari mostra prou bé que el canvi de nom n' havia implicat un d' encara més radical en els plantejaments. L' acord respecte a la publicació es devia produir els mesos de maig i juny de 1841, coincidint amb la decisió del germà de Balmes d' instal·lar l' empresa familiar a Barcelona. El fet és que el 31 de maig, Balmes comunicà a Antoni Soler la decisió de passar a Barcelona.⁸² El juliol els Balmes ja hi estaven instal·lats i l' agost sortí la primera entrega de la revista, fet que assenyalà que s' havia acabat per sempre més l' engabiament de Balmes a la seva ciutat natal. Es tancava una etapa i en començava una altra.

La nova revista contrastava fortament amb el que havia estat la predecessora més immediata. "La Religión" de Roca i Cornet era una revista d' apologètica i d' informació catòlica estricta. El seu plantejament bàsic era la defensa de la religió en general i del catolicisme en particular d' una manera molt característica en els cercles apologètics i tradicionalistes del primer terç del segle XIX. La presentació del primer volum, del març de 1837, ho expressava amb tota claredat: " Los ataques a la Religión no se dirigen ya contra alguno de sus flancos, sino contra el centro. No se ventila parcialmente la certitud de un dogma aislado; ni los principios, ni los pueblos sostienen discusiones teológicas ni combaten entre sí por un punto de fe. La lucha ha cambiado enteramente. Se trata de creer ó de no creer. Las supersticiones,

⁸² O.C., I, p. 653.

que tomando mil formas diversas han usurpado el respeto solo debido a la Religión Divina, no deben entrar ya discusión, por que su inútil defensa destruiría de raíz toda esperanza del triunfo, y echaría á perder lastimosamente la causa más justa que puede ser sostenida por el hombre." ⁸³ El prospecte de "La Civilización", que delata la pluma de Balmes, contrastava nítidament amb l'orientació de la revista de Roca i Cornet, a la qual se li rendia un prou distanciat homenatge: "... **La Religión**, que ha salido á luz en circunstancias erizadas de dificultades, nada menos que en el año 1837, ha presentado el fenómeno tan raro en España, de continuar hasta el presente, y con tan buena acogida por parte del público, y con tan brillantes elogios de periódicos nacionales y extranjeros. El periódico **La Religión** queda refundido en el nuestro, y sus suscritores tendrán en **La Civilización** un aumento de variedad, de extensión y de interés." ⁸⁴ La distància real entre les dues publicacions, però, encara era més patent en la forma d' enfocar els propòsits de la publicació, fins i tot en l' estil. Aquesta diferència d' estil intel·lectual començava ja en la primera frase del prospecte, en una metàfora de to genuïnament balmesià: " Acontece con la prensa lo propio que con la maquinaria; las nuevas necesidades inspiran los medios de satisfacerlas, y la misma abundancia de medios multiplica y aviva las necesidades." ⁸⁵ Ara bé, la diferencia era sobretot de propòsits i d' intenció: el prospecte deixava ben

⁸³ La Religión. Periódico filosófico, histórico y literario, Barcelona, Imp. Brusi, marzo 1837, p. 9.

⁸⁴ La Civilización. Revista religiosa, filosófica, política i literaria de Barcelona, Barcelona, Imp. Brusi, 1841, p. 4.

⁸⁵ Idem., p. 1.

clar que l' objecte de la revista anava molt més enllà d' una estricta defensa del catolicisme, aspirava encarar-se amb les grans qüestions socials. Aquesta era la raó de ser d' un títol que no delatava pas de manera immediata que es tractés d' una revista d' apològetica catòlica. No solament es pretenia combatir als enemics de la religió sinó també als desorganitzadors de la societat: " Se ha dicho que la civilización es el vapor, compendiándose de esta manera el pensamiento de una escuela mezquina, que no vé sino materia, y que quisiera pesar la sociedad en balanza, y medir el corazón del hombre con el compás y la regla. Nosotros rechazamos con indignación esa escuela funesta, que degrada al hombre y desorganiza a la sociedad..."⁸⁰ El prospecte reconeixia també la conveniència d' entrar en temes polítics, si bé sense cenyir-se ni limitar-se als esdeveniments immediats i de curta volada.

L' estricta comparació dels dos prospectes suggereix, per tant, una molt substancial variació dels plantejaments de les revistes. Convé, però, tractar d' entendre què era el que havia canviat i quina part del canvi cal imputar a Balmes. Al llarg dels quatre anys d' existència, "La Religión" va mantenir un format editorial bastant estable. Tots els articles de gran extensió eren de Roca i Cornet, un home de ploma tan fàcil com farragosa, i cobrien un ventall molt ampli de temes, encara que es referien principalment al que pot anomenar-se la defensa filosòfica del catolicisme, el mateix terreny que practicà aquells anys en una de les seves obres més ambicioses, el Ensayo

⁸⁰ Idem., p. 3.

crítico sobre las lecturas de la época de l' any 1847.⁸⁷ Un repàs per sobre de la revista pot donar una idea del tipus de temes tocats per Roca: publicà assaigs sobre la tolerància religiosa; un tractant de respondre a la pregunta de "¿ Porque algunos talentos abandonan la religión?"; sobre la unitat religiosa d' Europa; insistí en diverses ocasions en el tema de la llei i de la religió natural; contra l' escepticisme i els atacs **indirectes** a la religió; refutacions de la il.lustració en pes; de l' abat Lamennais i de Guizot (un assaig en tres parts que ben segur havia d' interessar a Balmes, encara que mai no l' hagi citat), i altres materials d' aquest estil. Aquesta mena de treballs, sovint bastant extensos, constituïen la columna vertebral de la publicació, però es complementava amb textos a favor de la religió, del catolicisme i de l' Església de procedència diversa, de Chateaubriand o del primer Lamennais, amb notícies sobre l' estat i els progressos de l' Església, en general extrets de la premsa conservadora europea. Finalment, incloïa col.laboracions d' escriptors barcelonins, com ara de Joaquim Rubió i Ors, de Josefa Massanés o de Manuel Milà i Fontanals.

La revista de Roca i Cornet mantenia habitualment un notori eclecticisme doctrinal en relació a les diverses línies de defensa catòlica, posició que anirà variant quan la personalitat de Balmes es vagi imposant en la redacció de la nova publicació. Tot i que recentment s' ha ressaltat la "professió bonaldiana" de Roca i Cornet, sembla difícil entendre-ho com una adscripció

⁸⁷ J. Roca i Cornet, Ensayo crítico sobre las lecturas de la época Barcelona, Imp. Brusi, 1847.

sistemàtica i racionalitzada a les idees del pensador tradicionalista francès, el qual, si bé tenia força predicament entre els escriptors catòlics barcelonins, no tenia pas partidaris en sentit estricte. "La Religión" va ser, més aviat, el receptacle de tot allò que estava de moda en els ambients catòlics laics, més enllà de l'escolasticisme decadent que havia impregnat les institucions docents de l'Església en l'etapa final de l'antic règim.^{**} Roca i Cornet era un liberal moderat, ben instal·lat en els medis literaris barcelonins, que havia fet seva la defensa del catolicisme. Més que tractar de bastir un sistema intel·lectual es dedicà a manllevar d'arreu arguments del debat catòlic contra la il·lustració i la Revolució francesa, cosa que es pot comprovar amb facilitat tant repassant les planes de "La Religión" com les obres que publicà en aquells anys, sol o en col·laboració amb Rubió i Ors.

Una altra característica del treball de Roca al capdavant de "La Religión" era el distanciament respecte de les greus circumstàncies per les que passava el país. A la revista hi podem trobar, com a màxima concessió informativa, alguna notícia sobre fets que tenien a veure amb l'Església o el món catòlic, però no hi han comentaris més intencionats sobre la política espanyola o internacional. Es una actitud que cal atribuir a dues circumstàncies entrelligades i fàcils de comprendre: en primer

^{**} Sobre aquests problemes, vegi's J.M.ª Alsina Roca, El tradicionalismo filosófico en España. Su génesis en la generación romántica catalana, Barcelona, Promociones publicaciones Universitarias, 1985; Cr. Hermann, L'Eglise d'Espagne sous le patronage royal (1746-1834). Essai d'écclésiologie politique, Madrid, 1988; R. Corts i Blay, L'arquebisbe Félix Amat (1750-1824) i l'última Il·lustració espanyola, Barcelona, Ed. Herder, 1992.

lloc, a raons de prudència política, en particular a la voluntat d' evitar l' acusació de filo-carlisme tant freqüent en aquells anys de sagnant conflicte civil; segonament, al plantejament de fons del propi Roca, al seu convenciment que la salvació de la religió i de l' Església passava per la discussió ideològica sense treva contra els adversaris que l' assetjaven per tot arreu no pas per una determinada solució política. Com s' insinua clarament en la presentació de la revista, Roca entenia la lluita entre religió i irreligió com quelcom que s' havia generalitzat **urbi et orbi** amb independència de les formes polítiques. La seva defensa era, doncs, una qüestió essencialment de debat doctrinal, un debat al qual calia anar-hi amb els arguments que fossin, es tractés dels propis de l' arsenal secular de l' Església (dels contrareformistes, per exemple) o dels posats al dia pel tradicionalisme francès o per l' ofensiva recristianitzadora de l' Església institucional durant la Restauració post-napoleònica.

La nova revista desbordà ben aviat el plantejament que hem exposat, tal com el prospecte redactat per Balmes deixava entendre prou clarament. "La Civilización" insistirà de nou en la defensa global del cristianisme, però ho farà en termes característicament balmesians, és a dir, en connexió i en el context de les grans transformacions socials del segle XIX. La defensa de la religió no s' encara ja, en aquest plantejament, com una estricta lluita entre religió i irreligió, sinó que se la defensa per la funció social que havia tingut en el passat, la que tenia en el present i la que hauria de tenir en el futur. Des d' aquest punt de vista, la revista no podia limitar-se a acumular arguments de defensa catòlica, havia d' encarar-se a les

grans transformacions socials i culturals per a situar-hi, millor i sense equívocs, la religió. D' altra banda, la cojuntura política afavoria la defensa social de la religió, una peça ideològica important del conglomerat de forces anti-progressistes que començà a formar-se aquells anys, i en el qual Balmes acabaria trobant un lloc gens secundari, com veurem en el tercer capítol. El difícil, però, es saber quin grau de consens tenia el aquest plantejament de tan clara imprompta balmesiana en la redacció de la revista.

Una revisió sumària de l' índex de la publicació permet fer-se una idea del canvi que representava en relació a " La Religión" i de les publicacions catòliques espanyoles i europees de l' època. En el primer volum, Balmes tractà extensament d' algunes de les qüestions que l' havien ocupat durant els anys passats a Vic, com per exemple una llarga disquisició sobre el mateix concepte de **civilització**, i, en una línia similar, començà a publicar una sèrie d' articles que portava per títol **Estudios sociales**. Hi publicà, a més, una biografia del dirigent catòlic nacionalista irlandès O' Connell. En el segon volum, corresponent a l' any 1842, la col.laboració de Balmes és més escassa, condicionada com estigué per la feixuga tasca de preparació de les primeres entregues de El protestantismo comparado con el catolicismo en sus relaciones con la civilización europea, i per un viatge a Paris, Londres i Madrid de maig a finals d' octubre. Malgrat aquests imponderables, hi publicà alguns treballs sobre l' Església espanyola i el Papa, i una sèrie de col.laboracions enviades des de França sobre l' abat Ravignan, Martínez de la Rosa, l' **Institute Historique de la France**. El pes de la revista

al llarg de l' any 1842, però, descansà sobre Roca i Cornet i Ferrer i Subirana. El primer continuà ocupant-se de les qüestions que sempre l' havien interessat: notícies del món catòlic, un treball sobre Lord Byron, altre cop el tema de la tolerància religiosa, i d' altres per l' estil. Els treballs de més entitat, però, foren els de Ferrer i Subirana, qui, com ja hem vist, havia estat exclòs de les ocupacions universitàries. Ferrer publicà una interessant crítica de l' utilitarisme de Bentham en quatre entregues i un article obertament laudatori sobre Chateaubriand. Mentre preparava aquests articles, treballava en l' edició de Las Partidas amb Martí d' Eixalà i Santpons, com ja he recordat. A la vegada preparà el que constituí el seu treball més definitori, una selecció, traducció i comentari de l' obra del vescomte de Bonald, de qui Ferrer i Subirana era un seguidor convicte i confès, un dels pocs que realment mereixen aquest qualificatiu a la Barcelona d'aleshores. Les Observaciones religiosas, morales, sociales, políticas, históricas y literarias preparades per Ferrer i Subirana estaven estretament lligades a l' avenir de la mateixa revista, i, també, al procés que portà a la inexorable dissolució de l' equip editor. Es més, en la mateixa carta en què Balma discutí a fons amb Ferrer i Subirana la marxa de la publicació, aprofità per comunicar-li la feina que s' estava prenent per trobar un bon retrat de Bonald per a la contraportada del llibre.⁸⁹ El fet és que, un any després de començar a publicar-se, cap a finals de 1842, el grup editor de "La Civilización" començà a esquarterar-se. No obstant això, la revista continuà sortint fins al febrer de 1843.

⁸⁹ O.C., I, p. 684.

Les causes reals del conflicte entre Balmes, Ferrer Subirana i Roca i Cornet, en particular entre els dos primers, no són del tot fàcils de refer, malgrat les considerables repercussions que l' **affaire** va tenir llavors i de cara al futur.⁹⁰ El primer indici de la crisi són les cartes entre Balmes i Ferrer Subirana de finals d' agost de 1842, quan el primer d' ells dos era a París. Tot un conjunt de problemes s' hi posen d' evidència, tant d' ordre editorial com personal. L' acusació més directa que arribà a Balmes des de Barcelona era la d' haver menystingut les seves obligacions amb la revista, descarregant la feina sobre les espatlles dels altres dos redactors. No costa massa deduir que les recriminacions de Ferrer Subirana devien arribar a un molest punt de detall. " Veo lo que me dice usted de **la Civilización**: no creia yo que la forma de correspondencia montase tanto (deduïm que Ferrer i Roca s' havien queixat de l' estil de les col.laboracions que Balmes els havia enviat des de París i Londres, J.M.F.), además que en el último artículo, por ejemplo, era muy fácil hacer que desapareciese esta forma con sólo cambiar dos o tres palabras al principio. Hace algunos días que remití un largo artículo sobre Londres; desgraciadamente está también en forma de correspondencia; pero no será en adelante. Los artículos (que artículos no faltarán), los artículos vendrán enjutos, serios, con exordio filosófico y con terminación de orquesta."⁹¹ Altres passatges de la mateixa carta permeten

⁹⁰ Casanovas s' ocupà del conflicte en el segon volum de la biografia, pp. 210-238. Publicà un treball específicament dedicat a aquesta espinosa qüestió: En Balmes y en Ferrer Subirana, Vic, Imp. G. Portavella, 1910.

⁹¹ O.C., I, pp. 685-686.

entreveure que l' autèntic nus de la qüestió no era el del suposat incompliment dels compromisos d' un dels membres de la redacció, sinó la creixent gelosia que Ferrer i Roca sentiren en constatar la volada que estaven prenent les activitats literàries del seu soci. Entre Balmes i Ferrer la situació semblava haver-se invertit respecte a la d' anys anteriors, quan Ferrer ensenyava a la universitat barcelonina i Balmes havia hagut de resignar-se a fer de professor de matemàtiques a Vic. " Habla usted de usted de **altas regiones donde me voy engolfando y de que no le participo las satisfacciones que me caben.** - li diu Balmes al seu amic i conciutadà - Aparte la sátira que entrañan semejantes palabras, mayormente saliendo de la boca de usted, bien puede usted conocer que no creo que por haber ido a Paris se haya añadido una pulgada a mi estatura; tampoco puedo observar que los días que estuve en Londres el clima del Támesis tuviese una influència agrandadora."⁹¹

El problema de gelosia latent devia sumar-se al descontentament per les queixes que Balmes els feia, des de París, a la forma com portaven la revista en la seva absència. Cal recordaren aquest context els retrets de frivolitat intel·lectual que Balmes ja havia fet bastants anys enrera a Ferrer i Subirana, en aquelles cartes en les quals l' advertia dels perills d' una carrera literària massa ràpida, per adonar-se de la rigidesa de la concepció que aquell tenia del treball intel·lectual.⁹² La manera diferent d' entendre la feina a fer

⁹¹ O.C., I, p. 684.

⁹² Sobre aquest punt cal veure sobre tot les cartes de Balmes a Ferrer Subirana, escrites des de Vic, de 15 d' abril i 4 de juny de 1838. O.C., I, pp. 580-582 i 585-587.

es pot constatar al voltant de dos punts. Per exemple, en les recriminacions que Balmes els féu des de París per l' escassa cura amb que s' havien ocupat de la correcció de les proves de El Protestantismo, permetent que hi sortissin errades que no eren a l' original.⁴⁴ Aquest punt obsessionava a Balmes, que era molt exigent en tot allò que feia referència a la pròpia obra. El segon punt té més implicacions. Com ja hem vist, Josep Ferrer i Subirana donà a la impremta el mateix 1842 un recull d' escrits del vescomte de Bonald. Els publicà amb una introducció molt entusiàstica sobre el pensador tradicionalista francès que redactà ell mateix. La revista en donà compte, com era lògic, amb una recensió preparada per Balmes a l' entrega de la segona quinzena de 1843. Sorprenentment tenint en compte que es tractava de l' empresa editorial d' un dels membres de la redacció de la revista, la recensió establia tot un conjunt de reserves sobre Bonald i, més enllà, sobre la qualitat i l' utilitat de la compilació mateixa. Les observacions de Balmes a la recopilació d' escrits de Bonald es referien a dos aspectes ben diferents, n' hi havia d' estil i també d' altres que apuntaven al fons mateix de les qüestions de què s' ocupaven els textos que comprenia. " No es esto decir que una crítica minuciosa - deia referint-se a les primeres - dejase de encontrar acá y allá algunas incorrecciones y descuidos, poco menos que inevitables en semejantes casos; pero no podrá negarse que el lenguaje es en general castizo y puro, y que la expresión es clara, exacta,

⁴⁴ O.C., I, pp. 684-685. Carta a Joan Roca i Josep Camporat, París, 19 de setembre de 1842. O.C., I, p. 688.

concisa, cual conviene al género de la obra."⁹⁵ En quan a les segones hi dedica molta més atenció. Se centrava, sobretot, en la valoració de la filosofia del pensador francès, de qui sabem que Balmes fou lector durant tota la vida.⁹⁶ La posició de Balmes es obertament crítica, tant de les posicions de vescomte com les del propi Ferrer i Subirana, o, dit més precisament, envers el Ferrer Subirana receptor massa entusiasta de les doctrines de Bonald. Discuteix Balmes la distinció entre escoles materialistes i idealistes que estableix Ferrer Subirana, en concret la interpretació que fa de la definició de l' home com a "animal racional". En paraules del vigatà: " Pero cuando el señor Ferrer, continuando el paralelo de las escuelas filosóficas, inculpa la que ha definido al hombre **animal racional**, opinando que no hay aquí ni el espiritualismo pronunciado, que se deja entrever la duda, que se abre la puerta a los dos, parécenos que no tiene razón de su parte, y hasta nos vemos obligados a desvanecer este cargo." ⁹⁷ El problema, per a Balmes, era que amb aquesta posició Ferrer implicava l' escolàstica, que havia fet seva la famosa definició aristotèlica. I en aquest punt es posava en evidència la diferent posició filosòfica d' un Balmes, sempre respectuós amb l' herència escolàstica, i la dels més actius i decidits receptors del pensament tradicionalista francès. La conclusió final del comentari de Balmes és, però, encara més significativa

⁹⁵ O.C., VIII, p. 349. Un altre dels comentaris de Balmes és el següent: " En la publicación del señor Ferrer no hay el mérito de la originalidad; pero es una relevante señal de mérito propio el apreciar en su justo valor el ajeno". (Id., p. 349.)

⁹⁶ B. García de los Santos, op. cit., p. 690.

⁹⁷ O.C., VIII, p. 351.

de les diferències de posició entre els dos amics i col.laboradors: " Este insigne escritor participa también algún tanto de su nación y de su siglo; y en ambos prevalece de una manera particular el prurito de **producir efectos**, hiriendo la fantasía con imágenes brillantes y sorprendiendo el espíritu con golpes de ingenio. Esto acarrea por necesidad la poca exactitud, porque, cuando se trata de ser exacto, es necesario detenerse en aclarar y restringir trabas que se avienen muy mal con el propósito de **producir efecto** vivo e instantáneo. Pocos son los principios generales que no admiten limitación, pocas reglas sin excepción; así es que quien no trate de pararse en limitar y exceptuar cae precisamente en la inexactitud, si no en el error."⁹⁸ Recordem, només sigui de passada, que una caracterització d' aquest estil és quasi idèntica a la que uns anys després feria de Donoso Cortés. Tornant, però, a la topada amb Ferrer, no costa massa imaginar el pèssim efecte que devia fer-li una recensió tan carregada de prevencions i de distància, mal efecte que s' afegia al fons de tensions latents que s' havia anat acumulant entre els redactors de "la Civilización".

El contracte signat entre Roca, Ferrer i Balmes i l' editor Antoni Brusi establí que el 31 d' agost de 1842, o sigui un any després d' iniciar-se la publicació, els redactors quedaven en llibertat de seguir o separar-se. Com ja hem vist, però, les tensions entre els redactors ja havien començat bastant abans d' aquella data, de tota manera quan Balmes retornà de París encara no s' havia pres cap decisió a propòsit de la continuïtat de la publicació. El moment era crític a Barcelona a finals de 1842,

⁹⁸ O.C., VIII, p. 352.

amb la culminació que representà el bombardeig de la ciutat per Espartero del 3 de desembre.⁹⁹ Les coses varen precipitar-se entre els redactors de "La Civilización" a principis de 1843 per circumstàncies del tot alienes a les circumstàncies del moment. Ignasi Casanovas ho resumí tot plegat amb aquestes paraules, que reproduïm amb l'extensió necessària: "Abans de sortir de Barcelona, els primers dies del mes de febrer de 1843, i amb temps suficient perquè els seus companys prenguessin les determinacions convenients, Balmes va declarar obertament a Roca, Ferrer i Brusi, que eren els interessats en la qüestió, la seva determinació de publicar tot sol una nova revista. Ferrer va manifestar el propòsit de continuar **la Civilización** amb en Roca, i en Balmes res hi oposà, trobant bé que s'associessin amb altres escriptors si volien, i fins que prenguessin el nom antic i la llista de subscriptors. La solució era definitiva i immediata per part de Balmes; els altres no eren tan executius, i Ferrer se'n va de Barcelona dient que tornaria dintre de vuit dies. Mentre dura aquesta absència es torna a parlar del cas en una reunió en què hi eren Balmes, Roca, Brusi i, a més, Gorchs, regent de la impremta. Algú va deixar anar el pla que la nova revista la fessin només Balmes i Roca, però Balmes refusà al moment aquesta proposició, dient que no volia semblar que deixaven abandonat en Ferrer, ni que el posaven en situació perillosa anant dos contra un. Repetí, però, que si ells dos volien avenir-se, no hi tenia cap inconvenient.

Veient les coses així, Roca i Cornet va desistir de publicar

⁹⁹ Sobre aquest tema cal consultar l'article de Manuel Risques, "La insurrecció de Barcelona pel novembre de 1842. La seva dinàmica social", *Recerques*, 10, 1980, pp. 93-115.

la **Civilización**, prenent la resolució de tornar tot sol a la seva revista primitiva **La Religión**. Brusi, doncs, com a propietari de **La Civilización**. d'acord amb dos dels tres redactors de la mateixa, determina acabar-la, i començar la nova revista de Balmes. Roca s'encarrega de posar en el darrer quadern, que sortiria el dia 15, l' avís de **la Religión**, perquè el posi al diari. Balmes redacta el prospecte de **La Sociedad**, al qual Brusi. com a propietari i editor de les dues revistes, afegeix aquella advertència, que els que tinguin diners avançats per la subscripció de **La Civilización**, si volen, poden comptar-los com pagament de la nova revista; determinen, però, esperar que torni en Ferrer abans de publicar res. Més en Ferrer no torna dintre els vuit dies que havia dit; esperen fins al dia 15; i encara un dia més: el prospecte de **la Sociedad** surt el dia 15; el darrer quadern de **la Civilización**, el dia 16. Arriba en Ferrer, troba aquestes coses fetes, li dóna el cop d' ira que sabem, i determina desfogar-lo només contra Balmes, com podia fer-ho amb igual raó contra en Roca i contra en Brusi: Balmes apel·la a Roca que digui la veritat de tot."¹⁰⁰

A començaments de març, Ferrer i Balmes s' intercanviaren diverses cartes puntualitzant les posicions respectives. Balmes insisteix una i altra vegada en el seu dret a la separació i en la justesa de la forma com havia procedit.¹⁰¹ El vigatà deixà ben clar que no pensava associar-se amb Roca en una nova publicació, perquè no volia de cap manera que Ferrer se sentís marginat o

¹⁰⁰I. Casanovas, op, cit., II, pp. 210-213.

¹⁰¹ O.C., I, pp. 692-695. També, I.Casanovas, Reliquias literarias de Balmes, pp. 208-210.

menystingut. Insistí igualment que no el preocupaven les possibles iniciatives dels seus antics col.laboradors, junts o separats, sols o amb altres. Tornen a sortir les acusacions de mesquinesa de Ferrer a Balmes, altre cop pel fet d' haver descarregat el pes de la publicació sobre les espatlles dels altres dos membres de la redacció mentre ell s' estava a París, acusacions a les quals Balmes respon amb la seva proverbial severitat, amb un càlcul detallat de la tasca de cadascú.¹⁰²

Trencada la col.laboració entre els redactors de "La Civilización", cadascun d' ells va emprendre el seu camí. Balmes es comprometé amb Antoni Brusi - un home clau en els afers editorials del vigatà - per a endegar una nova revista, la qual començà a publicar-se el març de 1843 amb el títol de "La Sociedad".¹⁰³ Roca i Cornet començà a treballar per editar altre

¹⁰² Coneixem la versió dels fets que donà Roca a Quadrado, en carta de 25 de febrer de 1843, molt característica de la personalitat de l' escriptor barceloní: "...Doloroso me es decirlo, pero como el público ha de saberlo tengo una satisfacción en revelárselo primero a V. El Sr. Balmes se ha cansado de seguir con nosotros, y a pesar de haberlo yo mismo voluntariamente asociado a mis trabajos, y consentido en mudar el nombre del periódico y compartir con él y su compañero Ferrer el poco o mucho maorcillo propio, lucro y sobre todo independencia periodística, con todo el Sr. Balmes se ha sentido bastante fuerte para deshacerse de la sociedad de amigos que no creo le deshonran, y publicar solo y en la misma imprenta, y cubriendo las mismas suscripciones, **La Sociedad**. Atendido lo que le aprecio su talento, y más aún por lo sagrado de u carácter, siento en el alma que su extraña resolución dé cierto derecho al público para calificar su conducta de un modo que no siempre está en armonía con las doctrinas que con tanta elocuencia y general aplauso defiende en sus escritos." Begoña Urigüen, Orígenes y evolución de la derecha española: el neo-catolicismo, Madrid, CSIC, 1986, p. 67, nota 47.

¹⁰³ O.C., I, p. 697. Carta a Eusebio Aguado, Barcelona, 4 de marzo de 1843: " Con esta ocasión le remito algunos prospectos d elanueva revista titulada " La Sociedad", redactada por mí solo; que al fin me he persuadido que me convenía escribir sin estar asociado a otros."

cop " La Religión", a més de participar en algunes altres empreses editorials de signe apologètic, força sovint en col.laboració amb Joaquim Rubió i Ors.¹⁰⁴ El tercer membre de la redacció, Ferrer Subirana s' integrà en el grup editor de la revista "La Corona", publicació moderada que durà uns pocs mesos de l' any 1843, però que es caracteritzà per unes excel.lents col.laboracions literàries. La important decisió en comptes que es contracte per a la publicació de "La Corona" va signar-se el 27 de gener de 1843, és a dir, en plena discussió entre Ferrer i Balmes.¹⁰⁵ El grup de redactors-propietaris estava format per Pau Piferrer, Francesc Permanyer i Tuyet, l' eclesiàstic mataroní Francesc Puig i Esteve (amic i col.laborador de Balmes, per cert) i el mateix Josep Ferrer i Subirana. Sembla, pel testimoni de Piferrer, que l' aportació de Ferrer Subirana a "La Corona" va ser molt migrada, com igualment sembla que ho va ser la dels altres membres de la redacció.¹⁰⁶ Val a dir que Ferrer Subirana ja estava greument malalt aquelles dates.

La crisi de "La Civilización" i la mort de Ferrer Subirana uns mesos després, el dia de Nadal de 1843 exactament, condicionaren greument la valoració de la responsabilitat de

¹⁰⁴ A partir de 1844, Rubió i Roca es feren càrrec de la publicació d' uan extensa **Biblioteca Religiosa**, de tipus més aviat miscel.lànic, que durà força anys. El seu plnatejament té relació, segurament, amb el fracàs correlatiu de la segona etapa de " La Religión".

¹⁰⁵ R. Carnicer, Vida y obra de Pablo Piferrer, Madrid, CSIC, 1963, pp. 304-305.

¹⁰⁶ " Al (fin) se amalgamaron en la **La Corona**, y los primeros días por ausencia del uno, enfermedad del otro u ocupación de estotro, tuve que cargar con todo el peso y estarme todas las noches en la imprenta, hasta que una recia calentura de las que me han perseguido todo el invierno dio conmigo en la cama....", R. Carnocer, op. cit., p. 78.

Balmes en aquest assumpte, i, més enllà, la valoració de la seva personalitat que en varen fer molts dels contemporanis.¹⁰⁷ Es ben conegut que en els medis literaris barcelonins s' imposà la idea que era una persona d' una extrema rigidesa, obsessionat per la carrera intel·lectual i pels propis interessos econòmics.

L' episodi de "La Civilización" semblava confirmar-ho. No crec

Casanovas, el qual es va veure obligat a acumular tota mena d' arguments i proves per exculpar completament el seu biografiat.¹⁰⁸ Tampoc cal caure en l' extrem contrari, el de Carnicer per exemple, de donar crèdit només als arguments

¹⁰⁷ A la mort de Balmes, aquesta qüestió seguia essent altament polèmica. Per a veure-ho, només cal consultar la biografies d' Antoni Soler i de Buenaventura Córdoba, en la d' aquest darrer, en particular, tornaren a aparéixer totes i cadescunes de les incupacions contra Balmes, àdhuc la de que el seu comportament era en bona mesura responsable de la prematura mort de Ferrer i Subirana, almenys indirectament. Buenaventura de Córdoba, Notícia histórico-literaria del Dr. D. Jaime Balmes, Madrid, Imp. Eusebio Aguado, 1848, pp. 89-91.

De tota manera, la caracterització que feu Soler, el mateix any de la mort del filòsof, ha d' haver tingut molt pes en raó del coneixement personal que havia tingut dels implicats. La manera insinuant de plantejar-ho no devia ajudar gaire a desfer possibles equívocs: "El fallecimiento infeliz y prematuro del Dr. Ferrer, verificado en esta ciudad y a mi vista en diciembre de 1843, muy cristiano, extremadamente pobre y honroso; esta muerte de aquel mi tierno amigo, y la modestia del Sr. Roca son circunstancias que me impiden entrar en la narración de algunas diferencias que mediaron entre los tres amigos, y produjeron para el público la conclusión de la Civilización, el principio de la Sociedad, y la publicación de otras obras que cada uno de los tres hizo por su cuenta. Creo bien que el Sr. Balmes no tenía la razón de su parte...", Antonio Soler, Biografía del Dr. D. Jaime Balmes, presbítero, Barcelona, Imp. A. Brusi, 1848, pp. 18-19.

¹⁰⁸ Molt abans de la publicació de la biografia, Casanovas ja publicà la seva versió d' aquell episodi, aportant la documentació que, amb poca diferència, utilitzaria anys a venir en la biografia. I. Casanovas, En Balmes y en Ferrer y Subirana. Notes y comentarios relativos a la revista LA CIVILIZACION publicats a les planes de la Gazeta Montanyesa, Vic, Imp. Portavella, 1910.

contraris per a bastir la imatge d' un Balmes sense sentiments, la que tenien Piferrer i altres contemporanis.¹⁰⁹ " Dices que un país que nos ha producido a nosotros y a Roca y Cornet, Balmes, Ferrer, no puede ser literaria ni moralmente malo, - li deia Piferrer a Josep M. Quadrado, poc després de l' assumpte que estem comentant, el 3 d' abril de 1843 - Balmes hum; Ferrer hum; bien que este se halla en necesidad física: lo que es literaria, pase; pero moralmente, quien sabe? Yo no creo en quién no cree sino en si propio, y cierra su corazón a toda amistad, o mejor dicho, es todo cabeza, y no tiene corazón."¹¹⁰ Les darreres frases es referien evidentment a Balmes. Poc després Piferrer era encara més lapidari, com solia ser-ho en la seva correspondència: " Balmes se marchó a Madrid de paso según él dijo: después escribió que tomaba parte en la redacción del Restaurador; ahora le hemos visto figurar como autor del **Pensamiento de la Nación**. El tiene contrato con Brusi que por favorecerle rompió con Ferrer i con Roca, así como antes había muerto la revista " Religión "..."¹¹¹ En un ambient de tanta tensió i sentimentalisme tan desfermat com el dels joves escriptors romàntics barcelonins

¹⁰⁹ R, carnicer, op. cit., pp. 75-78.

¹¹⁰ M. Artigas, " Epistolario de Pablo Piferrer", Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, barcelona, Imp. Renaixensa, 1930, t. IX, p. 17. Uns anys més tard, en carta de 19 de març de 1848, altre cop a Josep M. Quadrado, qui per aquelles dates ja havia tractat bastant íntimament al vigatà, Piferrer insistia en els seu punt de vista, potser amb menys acrimònia: " Quizás Balmes condenaria mis recelos; eso debe consistir en que yo no soy capaz, a Dios gracias, de ensartar una teoría política ó social por la cual las cosas se consideran solo por sus resultados, y en grande, sin pararse en los muertos y heridos, en los hambrientos y hartos, en los inocentes y culpables, o más bien debe consistir en que él tiene el bolsillo repleto y yo no." (Id., p. 43)

¹¹¹ Id. p. 22.

d' aleshores, la contumaç determinació de Balmes de seguir la carrera que s' havia traçat, podia ben fàcilment ser vista, i així fou, com una demostració d' egoïsme desenfrenat. La realitat era més matisada, com el propi Antoni Brusi, una persona molt capaç i d' extraordinària correcció, es veié obligada a puntualitzar uns anys després, en ocasió d' un episodi prou lamentable. En efecte, el conflicte que havia enfrontat als redactors de " La Civilización " tornà a reaparèixer uns anys després, però no m' hi referiré amb detall perquè Casanovas ja ho féu en el seu moment. L' episodi l' inicià Antoni Soler, un altre vigatà que havia conegut Balmes, en una apressada biografia que li dedicà el mateix any de la mort, a finals de 1848, en la qual insistia de nou en la responsabilitat d' aquest en la crisi de la revista.¹¹² Segons Casanovas havia estat Soler qui féu circular aquesta interpretació dels fets que va influir en la biografia que preparà Buenaventura de Córdoba el mateix any, publicada per Aguado a Madrid, de la mateixa manera que aquesta influí, al seu torn, en la del francès Blanche-Raffin, el qual havia estat secretari de Balmes a París i el traductor al francès

¹¹² I. Casanovas, op. cit., II, p. 217. A. Soler deia exactament: " El fallecimiento infeliz y prematuro del Dr. Ferrer, verificado en esta ciudad y a mi vista en diciembre de de 1843, muy cristiano, extremadamente pobre y honroso; esta muerte de aquel mi tierno amigo, y la modestia del Sr. Roca son circunstancias que me impiden entrar en la narración de algunas diferencias que mediaron entre los tres amigos, y produjeron para el público la conclusión de la **Civilización** y el principio de la **Sociedad**, y la publicación de otras obras que cada uno de los tres hizo por su cuenta. Creo bien que el Dr. Balmes no tenia la razón de su parte, pero tampoco me admiro por esto..." A. Soler, Biografia del Dr. D. Jaime Balmes, presbítero, Barcelona, Imp. de Antoni Brusi, 1848.

d'El Protestantismo.¹¹³ Joaquim Roca i Cornet qui, com ressaltà amb insistència Casanovas, va mantenir un total mutisme sobre el tema, acabà empitjorant la posició de Balmes quan es referí a l'**affaire** de "La Civilización" de manera intencionadament misteriosa en el discurs necrològic del vigatà que pronuncià a l' Acadèmia de Bones Lletres: " No satisfecho el ánimo de Balmes con la marcha sosegada y majestuosa de "La Civilización", anhelaba entrar más de lleno en las discusiones que afectaban más directa e inmediatamente la situación española; y esto puede atribuirse, entre otras causas, el haber emprendido por sí solo "La Sociedad"."¹¹⁴ Fins a l' octubre de 1853 ningú va respondre a les insinuacions de Roca, ningú va alçar-se per defensar la reputació de Balmes. Finalment, va haver de ser Antoni Brusi, amic personal de Balmes i editor de " La Sociedad " i de " La Civilización" i, doncs, un dels implicats en l' assumpte que estem discutint. Aprofità una ocasió idònia: el trasllat de les despulles de Balmes al sepulcre-monument que se li havia dedicat dins del cementiri de Vic. El discurs de l' editor barceloní consistí en una llarga i detallada exculpació de Jaume Balmes,

¹¹³ Id., p. 218. Blanche-Raffin, que havia tractat Balmes a París, justament al començament de les tensions amb Ferrer es feia ressó de la qüestió, si bé tractava d' exculpar-lo: " Ese instante de la vida de Balmes ha dado lugar a críticas amargas. Sería inicuo en todos los casos imputarle por esta ocasión la menor malicia premeditada: nadie se ha atrevido a hacerlo; á lo mas podría censurársele de haber en esta circunstancia llevado hasta el exceso, aquella energía, aquella firmeza de voluntad de que Dios le había dotado para hacerle capaz de grandes designios.", Vida de Jaime Balmes, p. 66.

¹¹⁴ J.Roca y Cornet, Una palabra sobre el Doctor D. Jaime Balmes presbítero, considerado en sus estudios, como historiador y como literato, Barcelona, Imp. Tauló, 1849, p. 15.

molt interessant des del punt de vista biogràfic.¹¹⁵ Malgrat l' extensió inusual, va ser inserit en el " Diari de Barcelona" del dia 5 de novembre de 1853.¹¹⁶ Brusi s' hi havia pensat molt en aquesta reivindicació de Balmes, ja que l' endemà publicà, a més, un altre article on glossava la figura de Balmes com a pensador social i catòlic i com a defensor dels interessos industrials catalans. Un article, val a dir, d' una gran importància per entendre la manera com es produí l' apropiació de Balmes per part de la intel·lectualitat conservadora catalana.¹¹⁷ Els dos articles de Brusi no passaren pas desapercebuts. Uns dies més tard, el periòdic publicà la resposta d' Antoni Soler, el qual insistia de nou en les inculpacions a Balmes a les que ja ens hem referit. Antoni Brusi hi afegí unes puntualitzacions que reafirmaven el seu punt de vista. El novembre següent Brusi i Soler s' intercanviarien una correspondència bastant crispada sobre aquest assumpte, en la qual cadescuna de les parts es reafirmà en els seus punts de vista.¹¹⁸ Brusi va mantenir fins al final que Balmes havia complert escrupulosament amb els seus compromisos, Soler, després de moltes voltes, acabà acceptant que Balmes no havia faltat en

¹¹⁵ En un altre lloc he justificat el paper enormement important que Antoni Brusi tenia dins de la vida editorial i cultural barcelonina. De cap manera era un personatge de segona fila, com la seva discreció podria fer pensar. Lamentablement el seu paper com a gran empresari de la premsa periòdica i les revistes barcelonines no ha estat estudiat. Vegi's , " Balmes i les revistes de religió a Barcelona (1838-1843) ", pp. 101-108.

¹¹⁶ " Diari de Barcelona ", 5 de novembre de 1853, pp. 7811-7822.

¹¹⁷ Id., 6 de novembre de 1853, pp. 7811-7822.

¹¹⁸ Id., 19 de novembre de 1853, p. 8424. I. casanovas, op. cit., II, pp. 224-225.

el terreny legal però que, en canvi, havia faltat als deures de l' amistat amb Ferrer i amb Roca.

La dissolució de "La Civilización" posà sobre la taula moltes més coses que les que es dedueixen de la discussió que acabem de ressenyar, sobre tot si la restringim a les estrictes desavinences personals entre els implicats. De fet, aquestes s' havien produït i eixamplat com a conseqüència de la diferent evolució ideològica dels uns i dels altres, de diferències que no varen deixar d' aprofundir-se en el període de col.laboració en una empresa comuna. Vistes les coses així, sembla bastant clar que el conflicte que emergí entre els redactors de "La Civilización" tenia dues vessants que acabarien per fer-se indestriables. D' una banda, l' imparable ascensió de Balmes per uns camins que l' allunyaven inevitablement dels seus companys de redacció; de l' altra, l' afirmació paral.lela d' una diferent concepció del treball intel.lectual i dels compromisos personals que la carrera literària comportava. Els anys 1841-1842 varen ser claus en la definició del programa polític balmesià en una direcció que l' allunyà dels seus col.laboradors de manera inevitable. Roca i Cornet ho va dir ben clar en la necrologia que abans he citat: Balmes empenyia la revista vers una implicació política que a ell no l'interessava, que no podia seguir.

La política de la derrota

Els anys d' aïllament de Balmes a Vic coincidiren amb els de la primera de les guerres civils que enfrontaren a liberals i carlins. Quan passà a Barcelona, però, a primers de juliol de 1841, no solament la guerra s' havia acabat, sinó que un dels principals artífexs de la victòria liberal, el general Espartero, havia pres el poder, aliat amb una de les faccions del liberalisme, els anomenats progressistes. Balmes forjà la seva personalitat d' escriptor catòlic en aquest context i de manera molt precoç. En efecte, tant la correspondència com les primeres publicacions deixen entreveure una ràpida maduració de les seves posicions polítiques vers els anys 1837-1839. Igualment, si considerem les seves primeres publicacions d' importància, és bastant clar que les seves opinions estaven ja perfectament perfilades i definides cap el 1840.

La posició que Balmes articulà en aquells anys no tenia equivalent dins de l' Església, ni a Catalunya ni a Espanya, com tractaré de mostrar. L' originalitat del procedir intel·lectual del vigatà descansava, principalment, en una integració bastant insòlita de facetes que no solien donar-se pas juntes en altres

eclesiàstics de l' època. Quatre idees-força fonamentals articulaven el seu pensament des dels anys vigatans, encara que posteriorment hagi emprès altres direccions que reflectien la una densa trajectòria política i intel·lectual. Es podrien sintetitzar com segueix: una assimilació sense fisures en el món de la indústria i de la idea moderna de progrés; en segon lloc, una nítida percepció del joc de forces en presència a l' Espanya del seu temps; tercerament, una visió essencialment utilitària de la religió i del catolicisme dins del procés històric i al mateix temps una confiança absoluta en la seva autonomia i potencialitat; finalment, i en quart lloc, una idea molt personal del pressupòsits a través dels quals l' Església i el catolicisme podrien salvar-se en el món del segle XIX.

Les primeres intervencions públiques de Balmes varen ser motivades pel seu accés a la càtedra de matemàtiques de Vic. Com hem vist, en elles denotà una desimbolta adhesió a l' industrialisme que dominava l' ambient intel·lectual català d' aleshores.¹ El fet en sí no tindria res d' absolutament sorprenent si Balmes hagués estat un jove professor de matemàtiques i prou, però no era pas així. Balmes es presentà a la càtedra de matemàtiques forçat per la necessitat de trobar un mitjà de vida que li permetés seguir treballant en projectes intel·lectuals que ja tenia bastant definits. Entre aquests s'incloïen, fins allí on podem saber, l' obra literària que, com

¹ Sobre aquest punt, vegi's d' Ernest Lluch, El pensament econòmic a Catalunya (1760-1840). Els orígens edeològics del proteccionisme i la presa de consciència de la burgesia catalana, Barcelona, Ed. 62, 1973. Dedicat específicament a Balmes, del mateix autor, Balmes entre l' economia i la història, Vic, Ajuntament de Vic, 1986.

hem vist, no acabaria de quallar i un ambiciós projecte d' apologetica catòlica que s' acabaria configurant en El protestantismo. A la vegada, sabem que seguia amb detall els esdeveniments polítics que s' estaven descabdellant en el país. Per tant, quan Balmes proclamava públicament i amb convicció el seu entusiasme pel món de la indústria, ho feia des de la posició de qui es proposava irrompre en el món literari amb una complexa defensa del catolicisme i de la religió. Aquesta doble dimensió no era, llavors, gens ni mica corrent, ni ho seria anys a venir, perquè no era gens senzill mostrar-se tan fervorós partidari de la base més genuïna del món modern i alhora tan crític amb la transformació cultural i política cap a la que aquest món empenyia. En els anys que estem estudiant, Balmes definirà una posició doctrinal que tractava de donar respostes a aquella contradicció, des d' un punt de vista catòlic.

L' industrialisme era una convicció que travessa tota la vida i l' obra de Balmes. Nascut i criat en un medi d' artesans i menestrals d' una ciutat de forta empremta industrial fins a mitjan del segle XIX, ja hem vist que ben aviat es vinculà a l' empresa econòmica familiar i, almenys fins a 1844, hi esmerçà molts esforços.² Només Antoni M. Claret, i en certa mesura el bisbe Amat i el seu nebot, tenien un **background** similar en el món clerical català, però la seva posició, en canvi, era absolutament

² Sobre el Vic industrial les millors aproximacions són les de Joaquim Albareda, La industrialització a la Plana de Vic, 1770-1875, Vic, Patronat d' Estudis Ausonencs, 1981. Més recent i limitat en el tema, el treball de Josep M. Torras Ribé,

diversa.³ El radicalment original de Balmes és com l'adhesió espontània a allò que representava la indústria condicionà directament l'estructura del seu pensament en diverses direccions. En primer lloc, en la sistemàtica justificació del conreu de les matemàtiques i de les ciències de la naturalesa com a imperatiu del progrés material i, en particular, de les necessitats generades pel desenvolupament de la indústria i dels intercanvis. Aquesta consideració és el punt central del programa que presentà a la càtedra de matemàtiques i del discurs de presa de possessió de la mateixa. Ja ho hem vist. El condicionà, segonament, des del punt de vista de la reflexió filosòfica, densament marcada per un fort realisme epistemològic, com veurem amb més detall en el darrer capítol. I, finalment, el va influir en la mesura que la comprensió dels mecanismes del creixement econòmic contemporani el portà a una assimilació molt particular del sentit de la història i del progrés propi de les burgesies ascendents del segle XVIII i XIX. Una assimilació gens acrítica i molt personal, però assimilació al cap i a la fí. Aquest darrer punt és crucial per entendre les posicions que defensaria en els primers escrits.

L'identificació amb la noció de progrés de les burgesies ascendents i la comprensió de la inexorable derrota del carlisme es donen en Balmes com dues cares de la mateixa moneda. Balmes racionalitzarà la derrota del carlisme en el context d'una interpretació més general de l'evolució de les societats

³ Sobre l'experiència industrial de Claret, que provenia d'una família de teixidors de Sallent, el millor es consultar directament la seva autobiografia. A.M. Claret, Autobiografía, Barcelona, Ed. Claret, 1975, pp. 39-61.

europées fortament marcada per les pautes de la historiografia liberal. Des d' aquest punt de vista, el pressupostos del seu pensament eren tan aliens als fonaments filosòfics del tradicionalisme a la francesa, el qual considerava a les societats europees post-revolucionàries com faltades d' una base real de sustentació, com d' altra banda, de qualsevol nostàlgia contra-revolucionària. Quan Balmes escriurà sobre la transformació de les societats europees, lamentarà l' impacte negatiu que per el catolicisme i l' Església havia comportat, però mai, o quasi mai, posà en qüestió els fonaments estructurals i més profunds del canvi històric.

L' originalitat de la posició de Balmes en el context del catolicisme a Catalunya i Espanya ja era notòria en els primers treballs. No obstant això, ben pocs varen captar la novetat del seus arguments en l' enrarit clima del catolicisme peninsular. Després de l' èxit al concurs d' "El Madrileño Católico", Balmes començà a pensar en noves i més ambiciosos publicacions. Com hem posat de manifest en el capítol anterior, la segurat que exhibia en comentar-ho amb els seus amics derivava, amb tota probabilitat, de les esperances que tenia posades en el treball de preparació diària d' El protestantismo, en el manuscrit del qual treballava aquells anys a Vic, mentre ensenyava matemàtiques i s' ocupava del negoci familiar. No és estrany, doncs, que poc després de rebre el premi al que ens hem referit, li comentés al seu amic Antoni Ristol la possibilitat d' editar a Madrid un " extenso escrito" que fins llavors havia pensat publicar a

Barcelona.⁴ No va poder avançar en aquella direcció, ja que la complexitat de l'obra que estava preparant li exigí dos anys més de feina. De tota manera, a principis de 1840 tenia a punt una altra text, d'una entitat bastant superior a la memòria sobre el celibat: les Observaciones sociales, políticas y económicas sobre los bienes del clero, l'aparició del qual representà la consagració efectiva de l'autor com a publicista catòlic. Balmes havia triat una tema candent i polèmic. D'altra banda, les Observaciones estaven molt millor resoltes des d'un punt de vista formal que la memòria sobre el celibat eclesiàstic. El propi autor era molt conscient de la novetat del seu plantejament en l'àmbit catòlic, com declarà sense massa reserva a Ristol el 15 de febrer de 1840 : " No sé si será del gusto del público; lo que puedo decirte es que el aspecto bajo el que miro esos bienes es algo original y que, segun me parece, en nada se asemeja a algunas otras producciones de esa clase: todo es con respecto a la civilización." ⁵

Balmes publicà les Observaciones a Vic l'abril de 1840. L'obra va tenir prou èxit perquè l'editor Josep Tauló de Barcelona la reedités a finals d'any. El mateix any 1840, Tauló en publicà una altra d'anònima de característiques formals similars.⁶ Malgrat que ens és del tot impossible identificar l'autor, els desmesurats elogis a " La Religión " fan pensar en

⁴ Carta a Antoni Ristol, Vic, 15 de setembre de 1839. O.C., I, p. 618.

⁵ O.C., I, p. 629.

⁶ Esposición de la doctrina catòlica sobre la inmunidad d de los bienes eclesiàsticos ó sobre la propiedad inviolable que tiene la Iglesia de Jesucristo en sus bienes temporales, Barcelona, Imp. J. Tauló, 1840.

Roca i Cornet o en algú molt proper al redactor únic de la revista catòlica.⁷ L'argument del follet era molt senzill: els economistes moderns no entenien que els béns eclesiàstics no eren com els altres, i, per tant, no se'ls podien aplicar les mateixes doctrines.⁸ En conseqüència, exposant la doctrina catòlica al respecte quedaria demostrada la il·legitimitat de la decisió desamortitzadora. A continuació seguia una farragosa exposició sobre la naturalesa del béns eclesiàstics que es remontava fins al segle quart. Al final, la conclusió queia pel seu propi pes: "...los bienes de la Iglesia no son, ni pueden ser jamás, para un cristiano-católico, bienes **nacionales**,; esto es, pertenecientes a nación ni autoridad alguna civil o lega; sino que estando como estan dichos bienes consagrados a Dios, y siendo por lo mismo en un sentido real y verdadero el patrimonio de Jesucristo, á diferencia de todos los demás bienes del estado, vienen a ser por consiguiente una **propiedad inviolable de la Iglesia**, sujeta exclusivamente a su autoridad y administración..."⁹

Balmes compartia amb la publicística catòlica la convicció que la desamortització havia estat un espoli injustificable. El

⁷ En la darrera pàgina hi consta la nota següent: " Como el objeto principal de la esposición que antecede, es combatir uno solo de los muchos errores que ha estendido y va estendiendo la libertad de imprenta en puntos de religión y autoridad eclesiástica; y no siendo posible en un corto escrito refutarlos todos, recomendamos al católico español la lectura del periódico **la Religión** de esta ciudad, el primero que en esta infeliz época ha levantado la voz en España contra el torrente de la impiedad y libertinage: lectura que recomiendan también a porfía varios periódicos respetables, nacionales y extranjeros." Idem., p. 36.

⁸ Idem., pp. 9-10.

⁹ Idem., p. 23.

seu enfocament de la qüestió, però, era del tot diferent al de la majoria d' escriptors catòlics que estaven publicant o publicarien en el futur sobre el tema.¹⁰ Ja en el prolèg se'n desmarcava, distingint les dues maneres de polemitzar sobre la qüestió: " No és mi ánimo, al salir a la defensa de las propiedades del clero, manifestar el incontestable derecho que asiste a los ministros de la religión de exigir a la sociedad en que viven los medios de decente subsistencia, derecho que, enseñado por la razón com a fundado en la misma naturaleza de las cosas le vemos reconocido y respetado en todos los tiempos y países, sancionado expresamente por la Sagrada Escritura y confirmado por las leyes canónicas y civiles. Examinar este derecho en su origen, mostrando la pureza del manantial de que nace, indicar las necesidades sociales con que se une, nutrir luego esta doctrina, atestando erudición y aplicarla en seguida a la cuestión actual invocando en su favor de esas propiedades las decisiones terminantes de todo linaje de códigos, hubiera sido empresa nada difícil, puesto que en su desempeño habría podido andar siempre por camino llano de puro trillado; pero, en cambio, no cumpliría a mi propósito este método como a poco adaptado al gusto científico del siglo." " La referència al "

¹⁰ Compari's, per exemple, el plantejament balmesià amb els que altres posaven en circulació. Per exemple, amb una obra prou ambiciosa que traduï i posà en circulació quan la discussió a les Corts moderades sobre el futur dels béns eclesiàstics invenuts, el gran teòric del carlisme, el mercedari Magí Ferrer. Em refereixo a la del Bisbe de Langres, Libertad de la Iglesia. De las usurpaciones. Examen sobre si la Iglesia ha usurpado al estado, o si el estado ha usurpado a la Iglesia, Barcelona, Imp. Pablo Riera, 1845.

¹¹ Obseravciones sociales sobre los bienes del clero..., O.C., t. V, p. 677. (El subratllat de la cita és meu)

gusto científico del siglo" es clau en aquest context. El que entenia Balmes per això ho podem aclarir sense cap mena de dubte, ja que ell mateix ho precisa en el pròleg de l'obra: "... ha tomado la ciencia un nuevo rumbo, (en relació a l'esperit de les ciències durant la Il·lustració, J.M.F.) y consiste en asegurarse de un hecho, definirle y aplicarle luego la observación con la mira de descubrir cuáles son sus relaciones sociales, políticas y económicas."¹² D' aquesta nova manera d' examinar les questions socials n' havia de sortir la veritat, d' això Balmes no en tenia cap dubte.

Des d' aquest punt de vista, la qüestió del béns eclesiàstics, com qualsevol altre d' ordre similar, havia de ser discutida no en el terreny de la legalitat o la moralitat, que per Balmes no tenia dubte, sinó en el molt més compromès de la utilitat i de la necessitat històrica. Era aquest el terreny en el que s' havia de donar la batalla i convèncer als contemporanis de la bondat de la propietat amortitzada, en particular a aquells sectors del liberalisme moderat que, en retornar al poder amb la formació del gabinet Pérez de Castro el 1838, havien plantejat la necessitat d' una solució de la qüestió de les dotacions que s' havien de donar a l' Església.¹³ Una qüestió que, lligada com estava a la definitiva supressió del delme eclesiàstic, no es resoldria fins la dècada moderada i que, per tant, continuaria condicionant les relacions entre el liberalisme i l' Església en

¹² Idem., p. 677.

¹³ Sobre aquestes qüestions la millor anàlisi d' ordre general segueix essent la de Josep Fontana al capítol VIII de La Revolución liberal (Política y Hacienda, 1833-1845), Madrid, Instituto de Estudios Fiscales, 1977, pp. 257-329.

la década dels quaranta.

Com que Balmes era perfectament conscient que les possibilitats de resoldre la qüestió del finançament de l' Església no podia tenir sortida al marge d' un acord amb l' Estat liberal, volia trobar l' argumentació adequada per a plantejar aquest plet dins de l' òptica doctrinal que els liberals podien entendre-ho. Raonar la desamortització, doncs, en els motllos de les ciències socials de l' època era no tan sols una possibilitat sinó una necessitat. El problema era que el bagatge de Balmes per entrar en aquest terreny era més aviat magre: els seus coneixements d' economia eren limitadíssims i els històrics eren només una mica més amples.¹⁴ Les seves posicions estaven prou sedimentades de tota manera i denotaven un esforç de reflexió i d' assimilació de les ciències socials de l' època. Aquesta important maduració era el resultat més directe de les massives lectures i del rigorós treball de preparació d' El protestantismo, que el 1839 ja pensava tenir molt avançat.

La tesi central de les Observaciones es molt simple: els béns eclesiàstics varen jugar una funció social positiva en el passat i la podien seguir jugant en el futur. La devolució dels béns arrebastats a l' Església no havia de ser enfocada, doncs,

¹⁴ En el capítol anterior ja hem vist que, ell mateix reconeixia que l' únic economista que havia pogut llegir havia estat Destutt de Tracy. Al marge, però, dels seus coneixements tècnics més aviat escassos, ja tenia una idea molt perfilada de les potencialitats i de les limitacions d' una disciplina tan estretament associada a uns interessos socials determinats: "...por su misma naturaleza vive en medio de intereses, y bien sabido es que en tal atmósfera no son los elementos más dominantes la sinceridad en las palabras ni la pureza en las miras. Y sirva esta indicación para que se eche de ver que no me es del todo desconocido el suelo que estoy pisando, y que no ignoro cuál es mi principal adversario, cuál es su carácter y cuáles sus trazas." Observaciones sociales..., p. 679.

com una raó d' estricta justícia, sinó com quelcom assenyat des del punt de vista social. Per demostrar aquesta tesi l' opuscle es dividia en dues parts ben diferenciades. La primera consistia en una llarga disgressió sobre el lloc de l' Església en la història europea, una versió molt sintètica d' alguns dels passatges que després trobarem més desenvolupats a El protestantismo. La segona es refereix al present i al futur de la institució.

El propòsit de la part històrica era, òbviament, justificar la bondat i justícia de l' acumulació de béns en mans de l' Església. El raonament amb que ho fa és molt simple: l' Església va ser una institució cabdal en el desenvolupament de la societat europea sobre les cendres d' un imperi romà esmicolat, una funció històrica que no li hauria estat possible sense la força que li donà l' arrelament en la propietat territorial. O, en paraules del propi Balme: "ni la estabilidad ni la independencia se obtienen sin propiedad."¹⁵ Establerta aquesta premissa, la interpretació balmesiana del paper històric de l' Església en el món antic era extremadament discutible. De partida, confonia dràsticament la destrucció de l' Imperi amb l' abandonament de l' agricultura. Més assenyada, i per descomptat molt convencional, n' era la reivindicació de l' Església en la moderació de les apetències d' acumulació i de violència en aquells segles, a través de les obres pïes i de la dedicació a la beneficència. Una interpretació que, més enllà de la seva veracitat, l' havia manllevat al peu de la lletra dels

¹⁵ Observaciones sociales sobre los bienes del clero..., p. 690.

historiadors liberals francesos, entre d' altres del propi Guizot de la Histoire de la Civilization en Europe, el mateix llibre que havia resolt impugnar.¹⁶ Igualment convencional era l' atribució a l' Església d' una funció rectora clau en la formació de les estructures del feudalisme, sobre la base d' una nova i inevitable divisió classista de la societat.¹⁷ L' Església havia afirmat aquell paper rector, precisament, en el procés que portava de l' aculturació dels pobles del Nord a la formació de les estructures del feudalisme, en la dominació de l' excessiu "individualisme" d' aquells pobles de baix nivell de civilització. Només l' Església, amb la seva capilaritat social i universalitat, alhora, havia pogut realitzar aquella funció

¹⁶ En aquest punt, Balmes discrepava matisadament de la interpretació de Thierry del caràcter **independent** del pobles del Nord, que Balmes considerava amb menys romanticisme. Si Thierry en feia una lectura esbiaixadament romàntica i proto-burguesa, Balmes, genuí representant de l'aparell eclesiàstic, preferia posar tot l' èmfasi en la necessitat de control i sedentarització de l' impuls originari, com veurem més amunt. Observaciones sociales..., pp. 697-698. Balmes es referia als estudis l' època merovngia del gran historiador francès va escriure entre 1824 y 1834, i que varen tenir una enorme influència a tot Europa. Els he consultat en una antiga traducció anglesa, precedida d' un molt útil prefaci autobiogràfic. Agustin Thierry, Narratives of the Merovingian Era or Scenes of the Sixth Century. The Historical Essays published under the Title of " Dix Ans d' Etudes Historiques" and an Autobiographical Essay, Londres, Whittaker and Co, 1834.

¹⁷ " Se supone que el desarrollo de las relaciones feudales - no entendidas estrictamente como institucionales sino como la percepción coactiva de rentas en detrimento del sistema de fiscalidad pública imperial al que finalmente sustituyen - es el factor decisivo y más patente en el cambio hacia la nueva época. Naturalmente, no es el único, pero sí aquel que asegura el caràcter irreversible de la fractura. La cristianización, lenta y desigual, del campo, junto al papel institucional y socialment rector de los obispos y la creciente dirección ideològica y cultural de la Iglesia católica son factores de enorme importancia." M. Barceló, " Feudalismo e historia medieval", en Arqueología medieval. En las afueras del " medievalismo", Miquel Barceló y otros, Barcelona, Ed. Crítica, 1988, p. 22.

històrica positiva. " Para neutralizar un elemento tan poderoso, para combatirle y enflaquecerle, para obligarle a que se encerrase en estrechos límites y no ejerciera sobre la sociedad toda su funesta influencia, necesario era oponerle otro elemento regenerador, organizador, y que en nada cediese a su contrario, ni en extensión, ni en fuerza y consistencia. (...) Así se concibe cómo el cuerpo de ministros de la Iglesia se convirtió en una asociación organizadora y civilizador, tan vasta como compacta, que trabajaba sin cesar para el logro de su objeto dirigida en su espíritu por las inspiraciones de su alto ministerio y estimulada su debilidad humana por el acicate de los intereses propios."¹⁸

L' acumulació de propietats va ser la conseqüència lògica del paper que històricament li havia correspost a l' Església en la crisi del món antic. Balmes no dubta d' establir una correlació estreta entre el nou desenvolupament de la desigualtat social i l' enrobustiment de les estructures eclesials.¹⁹ No obstant això, l' Església es convertí ben d' hora en el principal fre a l' acumulació desmesurada per part dels feudals i en el principal factor limitador de la violència que estava en la base del poder d' aquella classe.²⁰ L' Església contribuï a dominar els aspectes més perversos de la violència feudal, a la vegada que contribuïa al desenvolupament econòmic, per exemple, protegint el comerç.²¹

¹⁸ Observaciones sociales..., p. 703.

¹⁹ Observaciones sociales..., p. 707.

²⁰ Idem., pp. 709-710.

²¹ Idem., p. 711.

Aquestes consideracions històriques, que prefiguraven parts substancials d' El Protestantismo, precedien l' anàlisi de la qüestió candent dels béns eclesiàstics a Espanya. En lloc d' insistir, com era proverbial en els escriptors catòlics, en la qüestió de la manca de legitimitat de la incautació del béns eclesiàstics o de la supressió del delme, Balmes es concentrà en les conseqüències que aquella decisió dels liberals podia tenir.²² Arribats en aquest punt, els arguments de Balmes eren de dos ordres. D' una banda es proposà demostrar la insuficiència de les solucions que es volien arbitrar per a resoldre la qüestió eclesiàstica, una qüestió que els anys 1844-1846 el tornaria a ocupar. Segons Balmes, els càlculs que s' havien fet des de Mendizábal per a saber quina havia de ser la dotació a rebre per l' Església eren tan incorrectes com insuficients. A més, resultava del tot arriscat confiar en la cobertura proporcionada per unes futures dotacions de " culto y clero ", en un país en el qual la hisenda pública es trobava en una crisi d' enormes proporcions.²³ En opinió de Balmes, l' error de Mendizábal no podia ser més gran: d' una banda confiscava i venia unes finques de l' Església depreciant enormement el seu valor; de l' altra s' arriscava a introduir una nova contribució per a satisfer les necessitats més peremptòries de l'Església.²⁴

²² Per descomptat que Balmes es referia a l' origen revolucionari de la desamortització i de la supressió del delme, recordant els fets de 1834 a Madrid i de 1835 a Barcelona i d' altres ciutats, però no hi dedica massa espai en comparació amb altres arguments. Observaciones sociales..., p. 716-718.

²³ Observaciones sociales..., pp. 727-730.

²⁴ Observaciones sociales, pp. 729-730. La valoració que feia Balmes de l' eficàcia hisendística de les mesures de Mendizábal no estava pas mal plantejat, com ho mostra la cita següent: " No

El problema cabdal, però, no era ni l' espoliació en ella mateixa ni la forma tan discutible com s' havia dut a terme, el problema era essencialment polític i econòmic. Econòmicament no li semblava a Balmes que la desamortització hagués de reportar cap benefici al naixent capitalisme espanyol, per diverses raons. L' observació de determinades realitats no semblava abonar, per començar, la necessitat que s' esgrimia des de les files liberals. Li semblava molt discutible, per exemple, la correlació que establien alguns economistes entre la divisió de la propietat i el desenvolupament industrial i mercantil. El cas de Catalunya, la regió més avançada de la Península, no li semblava que confirmés la correlació citada entre una cosa i l' altra. Val la pena citar les seva argumentació a propòsit del cas català: " No seré yo quien esté de parte de la desigualdad excesiva de las riquezas territoriales, ni quien niegue que una proporcionada división de las propiedades pueda producir considerables ventajas; observaré, no obstante, que la historia de la industria y comercio no muestran esa tan estrecha dependencia entre la prosperidad de estos ramos y la mayor subdivisión de las propiedades territoriales, y los que nos traen

me parece que se necesitan ni muchos conocimientos económicos ni larga práctica de administración para formar juicio sobre la materia; basta el sentido común para decidir si es imprudente, si es desacertado el sacar a venta un gran cúmulo de bienes, rebajando con la misma abundancia el precio, estimulando la codicia de grandes capitalistas, ofreciendo pábulo a toda clase de injustas especulaciones y dolosos manejos, abriendo la puerta a ocultaciones y dilapidaciones, encarándose la vigilancia de solo el gobierno con la astucia dle interés particular, y éste atraído, por tan sabroso cebo, y cubierto en sus tortuosos caminos con tanto disfraz como de suyo presenta el desorden y la confusión en que se hallan y se hallarán envueltos por muchos años todos los ramos, merced a tan dilatada serie de calamidades y trastornos." Idem., p. 730.

el ejemplo de lo acontecido en Francia después de la Revolución deberían recordar lo que está sucediendo en Inglaterra. En tales materias es siempre muy poco conforme a buena filosofía el señalar una sola causa a un efecto que por precisión ha de haber dependido del concurso de muchas; y además hay también riesgo de caer en la falta de atribuir un hecho a otro solo porque ha sucedido después de él. Aun concretándonos a España, podemos observar que en Cataluña hay un desarrollo industrial y mercantil que desgraciadamente está muy lejos de ser general en las demás provincias del Reino, y, sin embargo, en Cataluña no dejaban de haber nobleza y clero, y con sus propiedades como en las demás partes." ²⁵ La mateixa cautela s' havia d' emprar, a parer del vigatà, en la valoració de l' acumulació de fortunes en poques mans que la desamortització estava possibilitant, dels enormes negocis especulatius que es realitzaven determinades fortunes del país. ¿ Realment beneficiaven la indústria del país, es demanava Balmes amb prou agudeses? ²⁶

Finalment, però, el problema de fons era polític, o, si es vol, de connexió entre la significació global de la desamortització dels béns eclesiàstics i les necessitats de l' època. Per a Balmes l' error més gran dels liberals espanyols al prolongar la tasca de destrucció de la **revolució** era no tenir en compte les necessitats de l' època que els hi havia tocat viure. La revolució espanyola es produïa en el context de l' Europa post-revolucionària, és a dir, en una situació

²⁵ Observaciones sociales..., p. 735.

²⁶ Idem., pp. 736-737.

històrica en la qual ni la naturalesa de la societat europea ni l' experiència dels riscos de les revolucions aconsellaven emprendre el camí desamortitzador. Que els liberals espanyols s' agafessin als arguments del Tratado de Amortización de Campomanes, home d' una altra època, no feia sinó demostrar l' anacronisme de la seva posició.²⁷

A parer de Balmes, els problemes cabdals de les societats modernes passaven per altres llocs. Ho demostrava allò que estava passant a les nacions més avançades d' Europa, a França i a Anglaterra en especial, països on el principa repte era la pobresa creixent d' una part de la població, l' anomenat **pauperisme** industrial. La patètica misèria de la població treballadora a les grans urbs industrials era la principal contradicció d' aquelles societats capdavanteres: " creada a impulsos de la fabricación una población numerosa que no cuenta con otros medios de subsistencia que sus brazos, sin otra garantía de ocuparlos que los establecimientos fabriles, colocada esa muchedumbre de hombres, no en la clase de esclavos de las antiguas repúblicas, sino iguales ante la ley con los más distinguidos ciudadanos; con sus familias miserables, pero independientes, con amplia libertad de trasladarse de lugar, de escoger la profesión de cambiarla, de procurarse conocimientos,

²⁷ " ¿Quien no advierte que han pasado los tiempos y las revoluciones, que se ha cambiado la faz de todas las cosas y que lo que un día fue objeto de rivalidad y envidia es ahora digno de protección y lástima? ¿Quien no advierte que atendido el espíritu del siglo, la posición que han ido alcanzando nuevas clases y la misma índole de la nueva riqueza que ha obtenido tan notable preponderancia, es ya imposible que la posesión de bienes por parte del clero acarree ningún perjuicio a las otras clases, que es imposible que las riquezas se amontonen en sus manos, y que los temores que en otro tiempo fueron exagerados ahora son hasta ridículos?" Observaciones sociales..., p. 735.

de ambicionar empleos; con vivo deseo de mejorar de condición, con las inclinaciones turbulentas que les inspira la misma sociedad en que viven y a la vista de algunas familias que nadan en la opulencia y en el regalo, es evidente que andando el tiempo puede verse la sociedad en terribles compromisos, y que es indispensable echar mano de todos aquellos medios que puedan prevenirlos y evitar todas las medidas que pudieran provocarlos." ²⁸

Com es demostrava en el cas de França, la divisió de la propietat, la conseqüència més directa de la Revolució, no li estalviava les manifestacions d' aquella malaltia, com alguns estudis recentment publicats deixaven ben clar.²⁹ El pauperisme industrial encara no havia aparegut a Espanya, però s' havien de prendre mesures de cara al futur. En definitiva la tendència conservadora que s' extenia per Europa, i amb la qual Balmes pretenia connectar, no era altra cosa que una reacció provocada per la presa de consciència dels mals de les societats modernes. Per això, en opinió de Balmes espoliar als eclesiàstics equivalia a incitar futures commocions revolucionàries, debilitar el principi sacrosant de propietat.

Les Observaciones sociales són un punt i apart de la

²⁸ Idem., pp. 742-743.

²⁹ Idem., pp. 737-738. Balmes es devia referir força probablement als famosos extractes, que s' havien publicat en diverses revistes, de l' informe de Louis-René Villermée a l' **Académie des sciences morales et politiques** francesa. Elaborat en col.laboració amb Benoiston de Chateauneuf i amb informacions procedents de tot França dels anys 1835-1836, aquest treball no es publicaria complet fins el 1840, causant una gran commoció. No n' hi havia per menys, si hom constata les probabilitats de vida que establia per a una ciutat d' indústria llanera com Mulhouse. L.R. Villermé, Tableau de l' état physique et moral des ouvriers employés dans les manufactures de coton, de laine et de soie, París, Union Générale d' Editions, 1971.

publicística catòlica d' aquells anys. Sense introduir elements de gran novetat, tant l' èmfasi principal com el públic al qual s'orientava, no eren els habituals de la propaganda de defensa catòlica. Les Observaciones sortien explícitament i declarada del camp catòlic, però anaven adreçades a l' opinió liberal. De manera molt conscient s' inscrivien, per tant, en la discussió del tipus de qüestions (creixement econòmic, com forjar una estabilitat social post-revolucionària) que dominaven la cultura liberal en relació al tema. Per tot plegat, a més d' una preocupació per desemmascarar la suposada fal·làcia de les mesures del govern en relació a les dotacions del clergat, l' opuscle balmesià tractava de discutir la validesa de l' instrument de coneixement principal emprat per les forces del liberalisme: l' economia política. La discussió sobre la validesa de l' economia política serà suscitada per Balmes en més d' un moment de la seva trajectòria de polític i pensador, ja que la considerava un instrument analític massa contaminat per interessos socials molt concrets.³⁰ L' elaboració d' aquesta

³⁰ El qüestionament de l' economia política es fa explícit cap al final de les Observaciones. Un primer nivell de crítica no es refereix tant a l' economia política en si, sinó a la recepció acrítica que se'n feia en certs medis: " A propósito de esta ciencia, y por más que se precie de positiva, tengo para mí que le acaece lo propio que a muchas de sus hermanas: hay también en ella ciertas proposiciones que, a fuerza de ser inculcadas como principios, llegan a entrar en pacífica posesión de tan distinguido título; observánse con más o menos exactitud algunos hechos y dedúcense de ellos algunas consecuencias que en realidad valen lo que pueden, pero que, a merced al tono decisivo de algunos maestros y a la docilidad de de los discípulos, son tenidas como legítimas, dando el tiempo deberán de hacerse en ella considerables enmiendas." Observaciones sociales..., p. 739. El segon nivell tenia més profunditat i sovintreja més en la seva obra, com veurem en el capítol quart. Es tracta , com indicàvem, d' una crítica a la visió cega de l' economia política com a disciplina: " Los estudios económicos han de andar siempre enlazados con los estudios sociales; en la sociedad todo está

línia de confrontació amb la teoria liberal és encara molt feble a les Observaciones, però s'apunten ja alguns dels motius característics del programa intel·lectual que Balmes desenvoluparia parcialment en anys posteriors.³¹

La recepció de les Observaciones va ser molt bona. Ho mostra el fet que se'n feren dues edicions en un any, la primera a Vic i la segona a Barcelona. Com ja hem vist, va ser mercès a la bona acollida de les Observaciones que el vigatà entrà en contacte amb Roca i Cornet, i que començà a perfilar d'alguna manera la sortida de Vic.³² A Madrid, la correspondència amb el llibreter Eusebio Aguado i Antoni Ristol dóna fe d'una més que notable recepció.³³ Encara que no es pot precisar amb claredat, les cartes a Antoni Ristol del mesos d'agost i setembre de 1840, és a dir, els mesos compresos entre la publicació de les Observaciones i del llibre més directament polític que publicaria quasi immediatament, ens informen que l'opuscle sobre els béns

íntimamente unido por relaciones muy delicadas, y es menester que cuando se trate de dirigir la mano del hombre no se pierda de vista nunca su corazón. El mirar las cosas aisladamente ya ha traído muchos males..." Idem., p. 739.

³¹ Com hem vist, Balmes era perfectament conscient de la importància de la discussió sobre l'abast i els condicionaments de l'economia política. Que pensava dedicar-hi alguns esforços ho testimonia aquest fragment d'una carta a Josep Ferrer i Subirana, de 5 d'octubre de 1840: "Por cierto que no me disgustaría el poder verter algunas ideas que tengo sobre economía política...." O.C., I, p. 643.

³² Carta a Joaquim Roca i Cornet, Vic, 24 de maig de 1840. O.C., I, p. 632.

³³ Es molt interessant i curiosa la informació que proporciona Buenaventura de Córdoba, obtinguda a través del testimoni de l'editor Tauló, en el sentit que el canonge Soler, amic de Balmes, l'advertí, quan aquest li va fer llegir el manuscrit, que el text no agradaria a "un partido", en concret el d'Arguelles, és a dir, al progressista. B. de Córdoba, op. cit., p. 77.

eclesiàstics havia tingut una excel·lent acollida en els medis catòlics així com entre un grup de prominents homes del liberalisme moderat, entre d'altres Martínez de la Rosa, Toreno i el Marquès de Viluma.³⁴ El mateix Ristol comunicà a Balmes que a les mateixes Corts havia vist a Martínez de la Rosa glossar les Observaciones a un grup de polítics del partit moderat, justament en un moment que s'estava discutint sobre la futura llei de dotació del clergat. Ristol informà, també, que l'opuscle havia plagut força al llavors ministre de Gràcia i Justícia Lorenzo Arrazola, si bé, com passà amb Martínez de la Rosa hi havia fet observacions d'estil.³⁵ Com era d'esperar, el text de Balmes va fer molta impressió entre els moderats filo-catòlics com Santiago Tejada, Pidal i el Marquès de Viluma.³⁶ Els dos primers li feren arribar, a través del diputat català Barba, sengles comentaris.³⁷ Aquests contactes a Madrid es demostrarien decisius en la trajectòria política de Balmes en un futur bastant immediat.

La bona acollida que havien trobat les Observaciones animà Balmes a publicar un treball de més entitat i a fer-ho amb la

³⁴ En carta d'11 de setembre de 1840 a Antoni Ristol, Balmes li demanava que fes arribar les Consideraciones políticas a una sèrie de personalitats del partit moderat i de la intel·lectualitat filo-catòlica de Madrid, sens dubte aquells que ahvien rebut de manera positiva les Observaciones: "Por supuesto que habrás recibido ya las Consideraciones políticas para regalar a los señores que te indicaba, para el caso de extravío de mi carta son: Toreno, Patiño, bibliotecario de su Majestad, Martínez de la Rosa, obispo de Astorga, Borrego, Perpiñá, La Sagra, Gironella, Bardagí, marqués de Viluma, Carbonell, tejada, Pidal..." O.C., I, p. 640.

³⁵ I. Casanovas, op. cit., t. II, pp. 152-153.

³⁶ Idem., p. 154.

³⁷ Idem., p. 154.

màxima celeritat.³⁸ La motivació, com hem vist, no era solament la de consolidar l' incipient prestigi literari assolit amb el treball sobre els béns eclesiàstics, sinó també la de preparar el salt a Barcelona o a Madrid, un pas que tenia del tot decidit. La correspondència deixa entreveure les presses amb que redactà les Consideraciones políticas sobre la situación de España els mesos de maig i juny de 1840, quan tot just estava rebent les primeres notícies i comentaris del folletó sobre els béns eclesiàstics. Anys després, en la **Vindicación personal**, en recordar aquell moment afirmà que després de la publicació de les Observaciones es retirà de nou a Vic per a treballar en El protestantismo, no cal dubtar-ne, però el fet és que l' 1 de març havia acabat d' escriure el treball sobre els béns eclesiàstics i el maig-juny següent ja estava redactant les Consideraciones políticas.³⁹ No sembla massa arriscat suggerir que a les motivacions personals s' hi afegia una consciència creixent de l' especial moment polític en que es vivia.

Es important ressaltar, en qualsevol cas, les dates de redacció del nou treball, ja que són molt significatives per entendre l' orientació de Balmes com a escriptor polític. La

³⁸ Mentrestant, a més, publicà la traducció al castellà de les Màximas de San Francisco de Sales, a les que ara no ens referirem. Les publicà la impremta Valls de Vic, la mateixa que s' havia fet càrrec de la de les Observaciones, l' abril de 1840.

³⁹ " Alentado con un éxito para mí muy inesperado, continué trabajando en el Protestantismo comparado con el catolicismo en sus relaciones con la civilización europea. Escritos los primeros cuadernos los enseñé al mencionado canónigo magistral de Vic, (es refereix a Jaume Soler, J.M.F.) quien después de haberlos leído me instó encarecidamente para que concluyese y publicase la obra; anunciándome con toda seguridad un éxito, de que entonces yo dudaba, y que después me ha confirmado la experiencia", Escritos políticos, p. 730.

redacció del follet sobre els béns eclesiàstics anava directament adreçada a treure partit de la cojuntura creada per la presència d' un govern moderat que es proposava resoldre la qüestió del finançament de l' Església. Balmes es dirigí directament a aquell sector del moderantisme més interessat en una aproximació a l' Església, i, com hem vist, la dreta del partit va rebre l' opuscle de forma molt càlida. El final de la guerra i l' imparable ascensió d' Espartero, però, canvià la situació política radicalment. Tots els indicis fan pensar que Balmes captà de manera molt aguda la situació i les possibilitats que el canvi polític li oferia. El fet és que va ser en aquells moments quan Balmes es decidí a escriure directament sobre la política espanyola i a posar-se d' acord amb Ferrer Subirana per editar una revista de defensa catòlica. Es a dir, per intervenir més directament sobre una situació política d' enorme fluïdesa.

El moment en el qual Balmes escriu les Consideraciones era d' enorme transcendència per la política general del país i per la política catòlica, en particular. Quan començà a escriure aquell text, el moment polític era d' una absoluta inestabilitat, els pols de la qual eren la fi de la guerra civil amb la derrota carlista, les indecisions dels moderats en el poder, i l' emergència d' una forta pressió des de baix per a avançar en la construcció de l' Estat liberal. En aquest context la qüestió de la llei d' Ajuntaments en convertí en el desllorigador de la pugna entre les dues faccions del liberalisme, mentre la pressió popular empenyia vers la radicalització del procés polític. Per als liberals moderats, assegurar-se a través d' una nova llei municipal el control dels principals ajuntaments era la forma

d'erosionar greument la capacitat política dels seus adversaris; i a la inversa, per als progressistes, acceptar la nova llei era tant com acceptar la decapitació política. En el context d'aquest relatiu **impasse** polític, emergí la figura d'Espartero, l'home clau en les negociacions que havien portat al final de la guerra al front del Nord i de la definitiva expulsió de Cabrera del seu feu de Morella. En aquesta situació tan inestable, el centre de gravetat de la política estatal es desplaçà cap a Barcelona, on la tensió política havia pujat molts graus després de l'interregne de forta repressió política protagonitzada pel Capità General, el baró de Meer.⁴⁰ A partir d'aquest moment, la coincidència de la crisi política general espanyola amb la dinàmica més específicament catalana es resoldrien en el que ha estat anomenat com la "segona etapa de bullangues", la dels anys 1840 a 1843.

L'arrencada del Balmes escriptor polític coincidí, no pas casualment, amb l'acceleració de la situació política a Catalunya i a Espanya. Les Observaciones varen ser escrites, justament per incidir sobre l'acció dels moderats, un sector dels quals es plantejava la necessitat d'una millora de les relacions amb l'Església. Com a escriptor catòlic que era s'adreçà als moderats amb arguments que podien ser assimilats en el discurs del liberalisme d'ordre. La lògica de les coses portava de les Observaciones a la culminació de la refutació de Guizot en la que treballava des de feia ben bé un parell d'anys,

⁴⁰ De Meer abandonà el càrrec el juny de 1839, la data és important, ja que és a partir d'aquest moment quan el debat polític pren a Catalunya una enorme virulència. Hi contribuí l'arribada a Barcelona dels polítics progressistes, a qui el Capità general havia deportat a Canàries i l'Illa de Pinos a Cuba.

és a dir a la reivindicació globalitzadora de l' Església i del catolicisme davant de la cultura liberal. I, en aquest sentit, sí que la manera com presentà el seu treball d' aleshores a la **Vindicación personal** sembla del tot exacte. El problema, però, és que l' evolució política del país el forçà a ocupar-se altra volta dels problemes més immediats. Es bastant clar que les Consideraciones foren la resposta del Balmes escriptor polític a la desintegració del moderantisme i de l' esllavissament cap un període de radicalització política del qual l' Església no en podia esperar res de bo.

Per pròpia confessió, sabem que Balmes escriví les Consideraciones a Vic, on encara ensenyava matemàtiques, els mesos de maig-juny de 1840. Hi treballà amb celeritat, però la pressa és encara més patent quan es tractà de trobar editor a Barcelona. Al final es posà d' acord amb Josep Tauló, qui ja s' havia fet càrrec de la segona edició de les Observaciones. Balmes solucionà aquesta qüestió baixant a Barcelona el mes de juny, però accelerà encara més les coses el juliol següent per tal de poder tenir llesta l' edició. Les circumstàncies hi empenyien: l' 30 de juny la Reina regent i la seva filla havien entrat a Barcelona i el 13 de julio Espartero va ser aclamat multitudinàriament als carrers de la ciutat. El conflicte entre liberals moderats i progressistes, al voltant de la controvertida llei municipal estava a punt d' esclatar, i de fer-ho en una Barcelona que era llavors un autèntic polvorí.⁴¹ El darrers dies de juliol els enfrontaments passaren al carrer. S' enfrontaren

⁴¹ Consulti's de Carlos Seco Serrano, Barcelona en 1840: los sucesos de julio (aportaciones documentales para su estudio), Barcelona, Real Academia de Buenas Letras, 1971.

el liberalisme progressista i radical - la milícia es manifestà contra la llei d'ajuntaments el 18 - i el moderantisme local - que ho va fer amb l'anomenat "avalot de les levites" el dia 21.⁴² L'endemà un confús incident, amb diversos morts, portà a l'assassinat de l'advocat moderat Francesc Balmas.⁴³ Sobre aquest escenari de tensió i violència actuà Espartero.

Quan la pressió popular portà Espartero al poder, Balmes redactà la primera obra directament política. L'edità quan el conflicte havia pres amb la màxima violència, com ell mateix recordaria, donant-nos el seu punt de vista sobre la conjuntura en la que es gestaren les Consideraciones: "En el momento de terminar la guerra civil me fuí a Barcelona, donde en medio de las revueltas de que era teatro aquella capital, y en los mismo días que era asesinado y arrastrado un joven que llevaba mi

⁴² Les Consideraciones s'imprimiren en l'ambient de tensió que dominava la ciutat aquells dies de juliol, que enlloc de retraure a Balmes l'empenyien a intervenir per escrit en els conflictes en curs. Que volia aprofitar-ho com fos ho certifica la carta a Antoni Ristol, que s'estava a Madrid, com hem vist, de 16 de juliol de 1840. Primer li diu: "Tal vez de aquí a pocos días te remitiré un ejemplar de aquel escrito de que ya tienes noticia"; i, més amunt, torna a entrar en el tema i li confessa que "el escrito de que te hablo se está imprimiendo a toda prisa." O.C., I, pp. 634 i 635.

⁴³ Una obra anònima, redactada sobre els esdeveniments de juliol de 1840, però publicada al final de l'etapa progressista, considerava la data de 18 de juliol com el moment d'obertura d'una etapa política nova a Catalunya i a Espanya. (p. 238, encara que per errata d'impremta hi figuri el 138). En la mateixa obra s'explica un fet ben curiós i representatiu del clima polític de la Barcelona d'aquells anys. Segons sembla damunt del ninxo de Francesc Balmas hi varen enterrar a un dels que havien caigut en el tiroteig previ, un tal Juan Carlos. La placa que li varen posar deia, nogensmenys, el següent: "Víctima del patrio ardor/ Juan Carlos aquí reposa/Matole bala alevosa/Mas pereció el agresor. (p. 303) Barcelona en julio de 1840. Sucesos de este período con un apéndice de los acontecimientos que siguieron hasta el embarque de S.M. la Reina Gobernadora en Valencia. Vinificación razonada del pueblo de Barcelona, Barcelona, Imp. J.Tauló, 1844.

apellido, imprimí y publiqué un folleto titulado: Consideraciones políticas sobre la situación de España.

Muchos que ahora la echan de valientes no se hubieran atrevido seguramente, y menos en Barcelona, a publicar semejante escrito, en que condenaba terminantemente la revolución, y en que manifestaba francamente mi opinión sobre todas las materias, encerrando allí en pocas palabras toda la sustancia de lo que después he desenvuelto en " El Pensamiento de la Nación ". No tenía ninguna defensa; y hasta mi estado podía prevenir contra mi persona: publique sin embargo el escrito, no obstante los consejos y hasta los ruegos de las personas que mas me querían."

⁴⁴ Les afirmacions de Balme respecte del risc personal que podia haver implicat la publicació de les Consideraciones no eren pas retòrica retrospectiva, aquest era un tema que ja l' havia comentat en el seu moment als seus amics, com ho testimonia la lletra a Antoni Ristol del 26 d' octubre següent, en la qual responia a l' observació que aquell li havia fet en el sentit que no s' atrevia a difondre l' obra: " Mucho me gusta no te olvides la circunstancia en que se publicó en agosto - li deia amb indicacions molt interessants de les seves intencions al publicar-la -, pues que esto puede indicar varias cosas, y entre otras que pienso con independencia y me expreso con libertad. Por lo tocante al momento oportuno de publicación, ya supongo que no te alimentarás de ilusiones que podrían no realizarse; o que al menos, tardando mucho, podrían aplazar la publicación de la obra hasta un tiempo largo e indefinido. Sobre todo, lo que se ha de cuidar es que no parezca que el libro corre a escondidas, pues

⁴⁴ Escritos políticos..., p. 730.

en tal caso podrien alguns sospesar si es obra de partit; cosa que dista mucho de la realidad, pues en todo el escrito reina sobrado espíritu de imparcialidad. Según parece, no deja de gustar por ahí a los que lo han leído; hay algunas verdades duras, y para todos los partidos; pero, amigo, son verdades, al menos a mi me lo parecen, y yo no adulo a nadie." ⁴⁵

Balmes tenia raó quan afirmava, a la **Vindicación personal**, que les Consideraciones contenen l' essència del seu pensament polític, i, en aquest sentit, no deixa de sorprendre la maduresa exhibida per l' escriptor novell que era. El centre del llibre era una anàlisi bàsicament materialista de quin significat tenia la revolució espanyola en curs, ja que Balmes no tenia dubtes que els esdeveniments que estaven sotraguejant la Península no eren altre cosa que una revolució en el sentit més profund del terme. En Balmes, però, com succeeix en una bona part de la millor ciència social europea del segle XIX, el concepte de revolució s' utilitza constanment i sistemàtica amb dos sentits diferents: en sentit general, la revolució es referia al canvi de les estructures econòmiques i socials d' una societat determinada; d' una manera més restrictiva, però, l' aplicava als canvis d' ordre polític que aquella transformació general comportava. Des de l' òptica conservadora però no contra-revolucionària en la que inscrivia les seves reflexions, la revolució com a tal no era bona ni dolenta, perquè no tenia sentit negar-se al canvi històric en el que tot Europa estava implicada. Balmes era, a més, un fervent partidari i admirador de la indústria moderna i de les formes socials que li eren consubstancials. El problema

⁴⁵ O.C., I, p. 644.

estava, en tot cas, en els camins que portaven i a través dels quals es realitzava el canvi històric, és a dir, la revolució en sentit més restrictiu. El cor de la preocupació balmesiana consistia, des d' aquest punt de vista, en com definir una via políticament conservadora vers un canvi històric d' altra banda impossible d' aturar. Una via políticament conservadora que integrés les conveniències del catolicisme i de l' Església en el mateix procés de canvi.

Les Consideraciones eren, doncs, una temptativa de comprendre el canvi polític que s' estava produint a Espanya i de definir les línies mestres d' una política conservadora d' acord amb els interessos de l' Església. Eren, per tant, un esforç d' aproximació a la realitat, el que Balmes, des de la independència política de la que se sentia tan orgullós, es creia en condicions de fer.⁴⁶

La primera part de les Consideraciones estava centrada en una valoració del canvi polític que s' havia produït a Espanya a la mort de Ferran VII. Des de la perspectiva que oferia l' acabament de la guerra civil, per a Balmes els set anys de conflicte havien significat una revolució autèntica, en el sentit més profund de la paraula. " Desde la muerte de Fernando VII el

⁴⁶ En el pròleg de l' obra declarava emfàticament: " Extraño a todos los partidos y exento de odios y rencores, no pronunciaré una sola palabra que pueda excitar la discordia ni provocar la venganza..." O.C., t. VI, p. 18. Al final de les Consideraciones insistia en la seva independència política i personal com a condició per a l' anàlisi, amb frases molt característicament seves: " Para poder decir algunas verdades sobre nuestra situación no es necesario haber mediado en los negocios públicos, lo que se necesita es haber observado y meditado. Aquí no se trata de negocios, sino de revoluciones; no de hechos encerrados en el secreto de un gabinete, sino de sucesos que tienen sus ramificaciones en toda la sociedad, que se presentan a la luz del día..." Idem, p. 82.

poder fué débil, y por necesidad, porque desde entonces empezaron la minoría, la guerra de sucesión y la revolución. ¿La revolución? Sí, la revolución, y anda muy equivocado quien señale su primer período al año 1835. ¿Qué son las revoluciones sino grandes trastornos en que se hunden las grandes instituciones? Y desde que bajó al sepulcro el monarca, ¿no empezaron a temblar vivamente, y con recio sacudimiento, todas nuestras instituciones antiguas? ¿Y no podrá decirse que desde entonces comenzó la revolución? A contar desde el fallecimiento del rey, ¿qué fué el ministerio Cea sino un penoso combate, o, más bien, una angustiosa agonía? Su caída y la de su sistema, ¿fué acaso otra cosa que la ruina de un edificio, bajo cuyos comientos abrió el terremoto anchurosas hendiduras? ⁴⁷ En una altre lloc caracteritzarà la revolució a Espanya com de "revolución muy profunda". ⁴⁸ Els criteris que Balmes feia servir per encarar-se a la naturalesa del fenomen revolucionari eren molt clars: la revolució era l'ensorrament de les institucions de la societat, i per institucions no entenia pas exclusivament les polítiques, ni estrictament ni en primer terme. En les seves pròpies paraules: "No olvide el gobierno que nuestras discordias intestinas son profundamente sociales; no olvide que bajo la contienda política hay lucha de ideas e intereses que afectan a lo más íntimo de la sociedad, y que esta no se cambia en poco tiempo, sino con el transcurso de pocos años y con el influjo de poderosas causas." ⁴⁹ El llarg procés que havia portat al canvi

⁴⁷ Idem., p. 23.

⁴⁸ Idem., p. 22.

⁴⁹ Idem., pp. 91-92.

polític és l' objecte de la primera part de les Consideraciones. Balmes creu en la possibilitat de determinar i d' entendre el sentit d' aquella transformació. En canvi, per a molts altres el que estava passant a la Península era quelcom difícil d' entendre o els semblava obeïr a un disseny absolutament irracional. La substitució de l' anàlisi particular per la invocació de la peculiaritat o de l' "anomalia" espanyola era freqüent entre els escriptors europeus que s' ocupaven dels assumptes peninsulars. Des del seu optimisme en les virtuts d' una ciència social autèntica, la posició balmesiana no podia ser més contrària a aquell **parti pris** adoptat des del desconeixement.⁵⁰ Els fets que estaven sotraguejant Espanya eren la conseqüència de tendències llargament incubades en la vida espanyola, un tema del que el pensador de Vic tindria oportunitat d' ocupar-se'n repetidament en els anys de periodisme polític a Madrid. A les Consideraciones hi dedicà unes primeres i bastant imprecises pàgines en les quals

⁵⁰ Per a Balmes l'apel·lació a l' "anomalia" espanyola no era altra cosa que el resultat del desconeixement de la realitat. Al respecte féu unes interessants remarques metodològiques. Per exemple, a propòsit de la necessitat de concreció de generalitats massa superficials: "Créese por lo común que se ha dicho alguna cosa de provecho cuando se ha observado que luchan tiempo ha en España los dos principios que tienen dividida la Europa: esto es una verdad pero una verdad estéril, porque en política, como en todo lo demás que ha de llegar a la práctica, no basta un hecho general, sino que son menester hechos precisos, determinados, con sus calidades y circunstancias peculiares y características; de otra manera tendránse quizás fecundos temas para espaciarse en vagos discursos, no datos para resolver un problema." Consideraciones políticas, p. 31. I, referint-se al cas que l' ocupava, el de la revolució espanyola, prolongava la reflexió anterior, eassenyalant el següent: "En España hay revoluciones, hay revueltas, hay guerras civiles parecidas a las que ha habido en otros países; en España se invocan los mismos nombres que se han invocado en otras partes; pero, ¿cual es la causa de que con tales semejanzas coincidan tan capitales diferencias en los resultados, burlando las previsiones que se fundan en las analogías." (Idem., pp. 31-32)

deixa ben establert el seu plantejament de la qüestió: la idea d' una revolució espanyola realitzada en bona mesura des de dalt. Una manera d' entendre-la d' òbvies i molt discutibles conseqüències polítiques, com veurem.

Per a Balmes, com per bona part de l' opinió catòlica i reaccionària, la revolució espanyola era un fet genuinament autòcton, però preparat en bona mesura per la influència ideològica forània, en particular la de la il·lustració i la Gran Revolució francesa. La revolució a França assenyalà el començament d' una nova època, d' una època de canvi que ningú ni res podia aturar.⁵¹ La particularitat del cas espanyol era que, a diferència del que passava a l' altra banda dels Pirineus, les tendències revolucionàries actuaven sobre un fons social preparat per les guerres de religió i el debilitament de les relacions entre la Corona i l' Església, a Espanya aquesta preparació prèvia no s' havia donat.⁵² Aquesta era la clau de la suposada " anomalia " espanyola.

Si es retenia aquesta diferència de partida eren més fàcil d' entendre les diferències del procés revolucionari a banda i banda dels Pirineus. Mentre a França, la revolució s' ho havia emportat tot d' una bufada, a Espanya la resistència de les institucions antigues havia estat, era, molt més gran. Mentre que a França ni l' ocupació per les forces de la coalició anti-napoleònica va poder fer retrocedir l' ordre de coses instaurat per la revolució, a Espanya la tasca de Cadis va desaparèixer del mapa com un meteor l' any 1814. Les contingències posteriors

⁵¹ Consideraciones políticas, p. 35.

⁵² Idem., pp. 37-39.

havien demostrat, en opinió de Balmes, el caràcter diferent del procés revolucionari, al qual a més se li havien posat els vents de cara com a conseqüència del viratge conservador que s' havia extès per Europa en el segle XIX.⁵³ De tot això se'n deduïa que la revolució espanyola era dèbil, que havia de lluitar contra uns principis contraris encara potents, conflicte que estava en la base de la duresa de la divisòria que havia emergit a la superfície a la mort de Ferran VII.

La guerra civil canvià el caràcter de les institucions del país - per això Balmes la considerava una autèntica revolució, però sobre la base que acabem de dibuixar: les dificultats del liberalisme per afirmar-se socialment contra la força encara operant dels principis antics. O, traduït políticament: el liberalisme implantant-se sobre un país on la força de la contra-revolució carlina no era pas una entelèquia.

El carlisme era una força derrotada militarment i política, sobre aquest fet Balmes no deixa llocs a dubtes, - cal recordar de nou que les Consideraciones les escriví dins de l' atmòsfera creada arran de Bergara -. Certament, el carlisme havia disposat d' una força immensa que havia malbaratat de manera aparentment incomprensible.⁵⁴ La derrota no podia atribuir-se de cap manera

⁵³ Idem., pp. 40-41.

⁵⁴ Balmes caracteritzava la força del carlisme en aquestes frases, que val la pena reproduir: " Los partidarios de Don Carlos han podido siempre maniobrar con todo desembarazo, escogiendo para el efecto aquella unidad militar que más bien les ha parecido. Una división, un batallón, una compañía, un individuo, todo han podido siempre en sus operaciones. Un carlista con su fusil recorría sin peligro una grande extensión del país, llegaba hasta tocar los muros de los puntos fortificados; cuando las tropas de la reina, para hacer una marcha de algunas leguas con seguridad, necesitaban reunirse en número considerable y, según el terreno y las circunstancias, era

a la traició d' alguns caps (Balmes es refereix obviament a Maroto). En paraules del vigatà: " el germen de muerte estaba entrañado por la misma naturaleza de las cosas."⁵⁵ Ara bé, malgrat que el carlisme havia estat derrotat com a força política, persistia el principi social i cultural que representava: " podrá perder fuerza como principio político, es decir, en cuanto era el apoyo de una determinada forma de gobierno o se proponía entronizar una familia; pero como principio moral y social, el principio vive aún; es el mismo que ha comabtido siete años; aun hay más, es imposible sofocarle, poque esta arraigado profundamente en el país, y sus ramificaciones son extensas, su contextura robusta, y es preciso respetarle, haciéndole entrar con justas modificaciones como un elemento de gobierno." ⁵⁶ La darrera frase ens situa molt aprop del que serà el programa polític balmesià, com veurem una mica més endavant. ¿Qui formava, però, el partit carlí, després de la derrota que li havia inflingit les tropes liberals? ¿Eren aquelles bandes de lladres i saltejadors de camins, de "latro-facciosos", tal com les pintava la propaganda liberal durant la guerra? Per a Balmes, insistir sobre aquests aspectes de pillatge inherents a un conflicte de les característiques de la guerra dels Set Anys, no tenia massa sentit. Perquè, " ... si los carlistas no eran más que una banda de ladrones y forajidos, ¿cómo es que los ejércitos no podían destruirlos? Se me dirá que

menester un ejército entero." Consideraciones políticas..., p. 46.

⁵⁵ Idem., p. 48.

⁵⁶ Consideraciones políticas..., p. 49.

el país es algun establecimiento de ladrones, pues que tanta protección habría dispensado al latrocinio y al pillaje." ⁵⁷ A l' arribar a aquest punt, i per donar més èmfasi a la seva distinció entre la desfeta político-militar i la força social del carlisme, Balmes abandona, per un moment, el to analític general de les Consideraciones, i introdueix una referència a les relacions entre el legitimisme i el seu entorn immediat, la Muntanya catalana, un registre que un any després reprendria magistralment: " No he conocido de cerca a los habitantes de otras provincias donde la insurrección había tomado cuerpo, pero sí a los moradores de las montañas de Cataluña; y emplazo a todo hombre que los haya tratado para que me diga si dejan nada que desear su afición al trabajo, su honradez y su aversión al latrocinio y al pillaje." ⁵⁸

La desfeta del carlisme i l' afirmació de l' Estat liberal eren fenòmens paralels, facetes de la crisi de les institucions antigues i de l' emergència de les noves, és a dir, de la revolució en el sentit més profund del concepte. L' equilibri entre el nou i el vell era encara precari, donada la força, si es vol passiva, del principi social i moral que havia representat el carlisme. Aquest equilibri inestable s' expressava en la Constitució de 1837 i, sobretot, en la distància cada cop més gran entre les dues faccions del liberalisme, els moderats i els progressistes. En efecte, la carta constitucional aprovada després de l' agitació revolucionària del juliol de 1837, era un

⁵⁷ Consideraciones políticas.... p. 47.

⁵⁸ Idem., p. 47.

text carregat de calculada ambigüïtat, almenys en dos sentits: no precisava a fons el caràcter més o menys revolucionari que hauria de prendre la Monarquia; i, segonament, deixava per a futures lleis fonamentals la definició de camps immensos de definició política. Era el de la qüestió eclesiàstica o en el de les controvertides lleis de diputacions i municipal, o el de l'ordenació de la milícia nacional. Era tal la indefinició segellada per la Constitució pactada per moderats i progressistes, que, " ...nuestras institucione no pueden guiar a nuestros hombres, sino que éstos han de guiar a aquellas, resultando de aquí que pueden ser muy diferentes los caminos que sigamos, según lo sean los sistemas que sirvan de norma a nuestros gobernantes." ⁵⁹ A l'arribar a aquest punt, és a dir, a una temptativa de descripció de la situació política que era la autèntica motivació de les Consideraciones, es pot considerar tancada la part històrica i analítica de l'obra, la segona part consistia en un programa polític pròpiament dit.

¿Cap a on podia anar el país després de les commocions polítiques i la guerra civil iniciada l'any 1833? Per a Balmes, la revolució en el sentit més profund ja estava feta, bona o dolenta era una realitat, respecte a la qual no sembla pas disposat a vessar massa llàgrimes retrospectives, salvant la qüestió eclesiàstica que, a parer seu, precisava d'una solució. Es des d'aquest punt de vista que s'ha d'entendre la condemna de la revolució compresa a les Consideraciones, la qual ha estat citada tradicionalment fora de context, com una condemna de les revolucions en general. Si interpreto bé les coses, Balmes no es

⁵⁹ Idem., pp. 54-55.

refereix a la revolució iniciada el 1833, és a dir, al procés que es tancà amb la derrota dels exèrcits del Pretendent, sinó a la possible radicalització de l' impuls revolucionari en funció de les ambigüitats de la Constitució de 1837 i de la precarietat dels equilibris reals de les forces socials en presència a la societat espanyola. " ...la revolución en España no tiene en su apoyo ni ideas ni intereses carece de motivo, de pretexto; y si se hiciera, ni objeto tendría contra el cual pudiese dirigirse, a no ser que se pensase en aplicar teorías cuyo sólo nombre haría estremecer la Europa. Cuando hay privilegios antiguos, instituciones antiguas, entonces si se hace la revolución sabemos adónde se dirige, será a la destrucción de aquellos privilegios e instituciones; si el estado de la opinión o el poderío de algunos nuevos intereses exige el establecimiento de nuevas formas políticas, entonces sabremos adónde va la revolución: va a conquistar el terreno que se disputa, a promover y asegurar el triunfo de las nuevas ideas, a asegurar influencia en el gobierno a aquellos intereses que eran ya de antemano poderosos en la sociedad. Pero si privilegios e instituciones y todo lo antiguo se ha echado por el suelo, si las formas políticas son muy amplias y populares, si no hay una idea que no tenga su expresión libre, si no hay un nuevo interés que no esté representado, ¿Qué objeto tendrá la revolución? ¿Qué se propondrá destruir? ¿Que conquistar? ¿Qué establecer? "⁶⁰

No és ara el moment d' encarar-nos a les limitacions de la valoració de Balme que la cita anterior deixa entreveure perfectament. L'important és entendre el que Balme es planteja,

⁶⁰ Idem., p. 56.

en poques paraules com bastir una política conservadora que partís de les forces en presència, més enllà de la divisòria entre liberals i carlins. Però, quan es plantejà aquest dilema, les tensions entre les dues famílies liberals estaven portant al país vers una nova onada revolucionària.

Si els dos partits sortits de la revolució volien encapçalar l'etapa que s'obria amb l'acabament de la guerra civil, els hi convenia prendre en consideració la correlació de forces dins de la societat espanyola, ja que, no hi podia haver una situació estable, sense una "armonització" efectiva entre els interessos socials i les formes polítiques, ja que, en darrera instància, aquells sempre dominaven.⁶¹ La contradicció que havia d'encarar el partit progressista era, precisament, la de fer avançar la formació de l'Estat liberal per una via democràtica, amb la idea que les institucions de l'Estat eren tant o més perfectes en funció del seu grau d'obertura democràtica, "proposición insostenible, porque con la historia y la filosofía se puede demostrar que no existe tal dependencia ni enlace, y que, según las circunstancias, podrá la perfección de la sociedad exigir,

⁶¹ "Examinando a fondo la historia y consultando la experiencia, se puede notar que las revoluciones, las restauraciones y, en general, todos los grandes hechos políticos, aunque presenten decidida tendencia a ciertas formas políticas, aunque parezcan animados de un principio exclusivamente político, no es, sin embargo, así: la cuestión en la superficie es política, pero en el fondo es social; el ruido se mete en las formas, pero la vista está fija en objetos que afectan al corazón de la sociedad." Consideraciones políticas..., p. 61.

La fonamentació materialista balmesiana és inequívoca, el que no li evità errades notables en la interpretació del moment polític. El que caldria discutir, hi ho faré en el capítol següent, és el grau de precisió del concepte de "social" en Balmes, ja que no sempre l'utilitza en el mateix sentit. La laxitud del terme té a veure, com veurem, amb certa manca de coherència a l'hora de sotmetre certes parcel·les de la realitat a la mena d'anàlisi que demanava s'exercís en general.

con respecto al elemento democrático, ahora un sistema de restricción y después quizás un sistema de ensanche." ⁶² Balmes no s'enganyava, tant la tendència democràtica com la restrictiva formaven legítimament part del procés revolucionari, però, per motius ben comprensibles, l'interessava trencar la identificació entre la base liberal forjada per la revolució i les formes polítiques més democràtiques que propugnaven i s'expressaven en els corrents més radicals del liberalisme i a els quals considerava perilloses. Malauradament, però, el partit moderat tampoc semblava la garantia conservadora que Balmes demanava perquè encara estava massa atrapat en els vells principis del liberalisme gadità i els prejudicis contra la massa camperola que estava en la base del carlisme, i a la qual titllaven de fanàtica i dominada per formes de religiositat caduques.

Des del punt de vista de Balmes, el nus de la qüestió radicava en la capacitat d' "armonitzar" en una solució conservadora la base social més àmplia possible del liberalisme d'ordre i del carlisme derrotat amb les formes polítiques adequades, prevenint noves revolucions. La qüestió era escatir clarament quins havien de ser els principis socials que podien donar solidesa a un sistema polític post-revolucionari. Per a Balmes, que fa la proposta des de la posició d'escriptor catòlic, aquells principis havien de ser el catolicisme i la monarquia, amb una precisió d'interès: " conviene notar además que el religioso excede mucho al monárquico en firmeza y

⁶² Consideraciones políticas..., p. 59.

energía." ⁶³ Contra la Monarquía absoluta, que Balmes admet havia sortit desgastada del regnat de Carles IV i Ferran VII, el procés revolucionari havia construït unes institucions que es mostraven dèbils, ja que no gaudien del consens necessari ni havien afirmat el seu paper en relació als interessos més pregonos de la gran massa de la població.⁶⁴ Les institucions sortides de la revolució començada el 1833 havien d'empeltar-se sobre el tronc antic i robust de les antigues institucions d'una monarquia que ja no seria l'absoluta i sobre la religió arrelada de manera ancestral en la població.

El programa de conservació i renovació catòlica de Balmes es movia en els paràmetres corrents en el segle XIX, però convé no enganyar-se sobre les similituds més superficials amb l'apologètica catòlica ususal de l'època, cosa que passa quasi quan se'l treu del context específic i de la conjuntura històrica en la qual va ser formulat. Balmes el presentà en un moment

⁶³ Consideraciones políticas..., p. 72. " El principio monárquico, y aún más el católico, han tenido por largo tiempo bajo su influencia a la nación española; y he aquí la razón de la gran fuerza que tienen en España estos dos principios; he aquí por qué han sobrevivido a tantos trastornos, por qué han resistido a tantos elementos disolventes como los han atacado; he aquí, por fin, la causa de que después de siete años de la más deshecha borrasca, cuando parece que ambos debieran haber naufragado y descendido al fondo del abismo vuelven a presentarse todavía sobre la superficie del piélago la monarquía y la religión católica, ofreciendo una tabla de salvación y consolando el alma con lisonjeras esperanzas." (Idem., p. 71)

⁶⁴ " Quejándose algunos de que no haya en España entusiasmo por la libertad, de que una parte del pueblo la combata y otra la mire con indiferencia, y esta cantinela se repite sin cesar, mayormente en tiempo de elecciones; pero debería reflexionarse que los pueblos no pueden amar aquello que no les proporciona beneficios, y no beneficios imaginarios y de palabra, sino reales y positivos. Y pregunto yo: ¿ Cuáles son hasta ahora los beneficios que nos ha traído la libertad? ", Consideraciones políticas..., p. 76.

d' enorme fluïdesa política, poc abans d' una nova esclavissada revolucionària de signe distint de la de l' etapa anterior. I, com que era molt conscient d' ambdues coses i no li agradaven les expansions vaporoses, oferí un programa políticament conservador i orientat alhora vers la salvació del catolicisme, un programa raonat sobre un moment i unes circumstàncies específiques, un programa pensat en funció d' uns protagonistes històrics molt determinats. En definitiva, el programa d' estabilitat post-revolucionària al que Balme cridava tractava d' articular-se per satisfer les necessitats del tipus de societat que havia emergit del procés de canvi històric característic del segle: "... el peligro que amenaza a las sociedades modernas no es la esclavitud, sino la anarquía, siendo conducidas a ella por dos causas: la una de su misma organización material, y la otra su estado moral. Abolida enteramente la esclavitud, derribados hasta los restos de feudalismo, niveladas las antiguas jerarquías y confundidas casi enteramente las clases, se presenta un cúmulo inmenso de fuerzas individuales que obran todas a la vez, de frente, en una misma línea, y que, si no han de producir grandes trastornos, necesitan una acción directriz, rápida, vigorosa, acertada, y, al mismo tiempo muy suave." ⁶⁵ En conseqüència, només una "armonització" de les institucions polítiques amb els grans interessos socials podia assegurar l' estabilitat post-revolucionària i evitar la prolongació de l' estat de violència latent per al que havia passat el país des de finals del segle XVIII. I la religió, és a dir, el catolicisme i l' Església, era una d' aquestes forces socials que no podien restar al marge de

⁶⁵ Consideraciones sociales..., p. 83.

l' edifici social si és que se li volia donar una base sòlida. "...la revolución ha pasado por ella (la nación española), pero el catolicismo vive aún, con sus principios fijos e invariables, con sus convicciones robustas, con sus altos pensamientos, con aquel lenguaje de seguridad que revela al hombre con toda certeza su origen y su destino, con aquel ademán majestuoso que le marca la línea de deberes. Ahí está en medio de esa sociedad disuelta, conservándose como columna en pie en medio de un campo de ruinas." ⁶⁶ ¿Què havia de fer el govern, llavors, es demanava Balmes en relació a la religió y l' Església? , es demanava Balmes: " ...lo que se le pide es bien poca cosa: que no destruya" ⁶⁷ Des d' aquest supòsit, l' Església hauria d' adaptar-se i refer-se sobre les ruïnes de l' exclaustració i de la pèrdua d' una part fonamental del seu patrimoni. Balmes, però, confiava en la capacitat de reacció de la institució a la que pertanyia i en la que sota la seva responsabilitat es dirigia a la opinió liberal. "¿ No se ha dicho que debía reformarse el clero? ¿ No se ha dicho que el clero era enemigo de reformas porque medraba al abrigo de los abusos? Pues hágase la prueba: imagínese un plan, un arreglo cualquiera, sobre los gastos de culto, sobre la manutención de los ministros, sobre los puntos más delicados de la disciplina; pero hágase todo en la debida forma, con la debida autorización del Sumo Pontífice, sepa el clero que puede adherirse al nuevo arreglo sin faltar a sus sagrados deberes; entonces se verá si el clero español tiene esa ciega terquedad que se ha querido suponer y si por convicción o

⁶⁶ Consideraciones políticas..., p. 87.

⁶⁷ Idem., p. 87.

por miras interesadas."⁶⁸

Tornar enrera era impossible per a Balmes, posició que derivà en una contundent desqualificació del carlisme com a força política i militar. I aquest era un punt clau i molt delicat, respecta al qual la posició recollida a les Consideraciones no admet cap mena de dubtes. No té res d' estrany, per tant, que des de l' inici de la carrera política Balmes quedés isolat del clergat carlí o filo-carlí. Les parts de les Consideraciones dedicades al carlisme traspúen simpatia, principalment per la base del partit i molt menys per a la cúpula militar, però és ben clar que Balmes era del tot conscient que lligar l' Església a la sort del carlisme seria una gravíssima equivocació. La relació de Balmes amb el carlisme havia estat complexa des dels anys de Cervera, al principi de la guerra civil, i ho seria fins la retirada de la política activa, però és un dels eixos del seu pensament. Sabia molt bé el món del que procedia i al que es devia.⁶⁹

Si el carlisme havia malbaratat la seva capacitat política i militar no era, ni podia ser, l' alternativa al liberalisme triomfant. El programa de Balmes neix precisament d' aquesta constatació i de treure'n l' única conseqüència possible: qualsevulga alternativa conservadora i capaç de protegir la religió i l' Església s' hauria de bastir d' acord amb forces que en aquell moment actuaven dins de l' òrbita de l' Estat liberal.

⁶⁸ Idem., p. 88.

⁶⁹ Em vaig ocupar del tema de les relacions de Balmes amb el carlisme a " Jaume Balmes i el carlisme: l' experiència de la desfeta", El carlisme i la seva base social, Diversos autors, Barcelona, 1992, pp. 145-164.

El carlisme havia sucumbit perquè representava al passat, però de les contradiccions del present se' n podien treure lliçons polítiques per aixecar una política conservadora i contrària a l' encapçalada pel liberalisme radical. A les Consideraciones ja s' insinúa la conveniència d' una aliança de fons entre el moderantisme i l' Església, en la qual aquesta havia d' aportar-hi la influència sobre les masses catòliques que havien estat la base del carlisme. L' articulació d' aquesta aliança, la definició de les forces en presència, resta escassament desenvolupada en aquesta obra primerenca.

El programa intel·lectual que Balmes es proposà des de molt jove constava de diverses facetes, com ja hem vist en el primer capítol. Entre elles, la tasca d' escriptor polític i la d' apologeta catòlic estaven absolutament entrelligades, eren dues cares de la mateixa moneda, i així va ser al llarg de tota al seva carrera literària, desvetllant fortes reticències en molts que l' envoltaven que no entenien la coherència interna d' aquella aparent doble dedicació. Situades en el context que les motivà, les primeres obres i els articles que publicà col·lateralment donen pistes més que suficients per entendre l' orientació de fons del vigatà.

Si reflexionem sobre les intencions implícites a les Observaciones i a les Consideraciones és ben senzill deduir la naturalesa del programa balmesià, allò que donava coherència a les diverses facetes que el composaven. El supòsit de fons del seu programa polític era la possibilitat de donar forma a una entesa entre el liberalisme d' ordre i el catolicisme com a força social per raons d' estricta conveniència mútua, ja que en Balmes

les reconvençions morals sempre van darrera de les propostes pensades en funció del joc de forces i dels interessos reals. Ara bé, una possibilitat d' aquest estil havia de considerar-se remota l' any 1840, quan sortí a la palestra amb dues obres de maduresa soprenent. El que passava, però, es que els signes d' una nova tempesta revolucionària s' estaven formant a l' horitzó, i Balmes pensava que havien de servir de catalitzador d' aquella aliança.

Una aliança política, sigui la que sigui, pressuposa uns aliats potencials, forces diverses interessades en assolir uns objectius comuns. En l' aliança que proposava Balmes és prou clar quines eren les forces en les quals estava pensant: el moderantisme procliu a la conciliació amb el catolicisme, aquell que, a parer de Balmes, havia començat a destapar-se l' any 1839 a propòsit de les discussions sobre els béns eclesiàstics; i, segonament, el catolicisme conscient de la impossibilitat d' una involució contra-revolucionària. Arribats a aquest punt, una pregunta s' imposa: ¿el catolicisme espanyol estava en condicions de respondre al repte d' una perspectiva en la línia de la proposada a les Consideraciones? Sembla clar que no.

Dels escrits d' aquests anys es dedueix que, quan Balmes es referia al catolicisme ho feia a un complex força atomitzat, en funció de dues divisòries diferents. La primera era la que venia imposada per la divisió ideològica general del país, ja que no es podia negar que una part de l' Església havia format part, formava part encara, de les forces de la contra-revolució carlina. La proposta balmesiana era una fórmula hàbil per desmarcar a l' Església d' una política derrotada, però xocà

d' immediat amb l' animadversió, desconfiança i rebuig dels eclesiàstics compromesos amb algun dels dos bàndols. L' altra línia divissòria era la que separava la Església institucional del conjunt del ramat catòlic. L' Església com a institució secular no era una força política, encara que actués políticament. En el món que s' articula amb l' ascens del liberalisme, però, les formes i la concepció de la política varen canviar completament: les diferències es dirimien en el terreny de la pràctica política i en el de la lluita ideològica, en l' esfera pública que tot plegat formava, amb fronteres quasi impossibles d'establir entre una cosa i l' altra. En conseqüència, el conglomerat d' institucions i cultures que formaven el catolicisme a Espanya havia de canviar o el seu futur seria molt problemàtic, ja que estava mal preparat per actuar obertament en el terreny on es batien els seus adversaris. A més, retornant al punt on Balmes començà la seva carrera política, els anys quaranta el plet entre l' Església institucional i l' Estat no estava ni de lluny resolt, altra cosa seria després del primer Concordat de l' any 1851.

A una ment analítica com la de Balmes no se li podia escapar que ni l' estat de l' Església a Espanya, ni la divisió ideològica del catolicisme del país, feien gens fàcil una entesa amb el moderantisme. No és massa arriscat afirmar que la percepció d'aquest problema justifica la doble orientació de Balmes com a escriptor: la dedicació a la reforma de l' Església, d' una banda, i el tractament dels temes més directament polítics, de l' altra. En definitiva, des de l' òptica balmesiana, obrir una nova etapa política en el país, allunyant

les amenaces que pesaven sobre el catolicisme, implicava no tan sols assenyalar les contradiccions inherents al règim liberal i tractar d'aprofitar-les, sinó que exigia també preparar l'Església i al catolicisme per a intervenir-hi. Calia que l'Església posés d'acord el seu llegat ideològic amb les noves circumstàncies, a les quals calia reconèixer tal com eren. Ras i curt, calia que la institució es modernitzés ideològicament i organitzativa. Una bona part de l'obra apologètica de Balmes cal llegir-la en aquesta clau, ja que Balmes és, per sobre de qualsevol altra condició, un escriptor catòlic i un home de l'Església. La política de la derrota era, per ell, la política de redreçament d'una Església espoliada i vençuda per la revolució.

L'orientació apologètica i política de Balmes es plasmà de manera nítida en la producció periodística dels anys barcelonins, és a dir, de l'agost de 1841 que començà a publicar a "La Civilización" fins la seva marxa a Madrid a principis de 1844. Una visió atenta, amb tot, pot captar diferències d'èmfasi que són fonamentals per a nosaltres. Ens permeten distingir almenys tres etapes bastant nítidament definides, malgrat s'encavallen les unes amb les altres. De l'estiu de 1841 a març de 1843, Balmes culmina la seva carrera d'escriptor catòlic, amb els seus articles a "La Civilización" i amb la publicació d'El protestantismo. Ambdues coses s'han de veure plegades, com el resultat d'un disseny intel·lectual que els hi era comú. De la segona data a finals de l'any 1843, Balmes es preocupa sobretot del que passa a Catalunya i de quina manera una situació concreta pot ser estudiada i compresa, tot i que continuà redactant

articles en la més pura línia apologetica, com farà al llarg de tota la seva carrera, si n' exceptuem alguns moments d' immersió completa en la política del moment. A finals de 1843 començà a escriure més directament i extensament de la situació política espanyola, tret que s' accentuaria amb l' anada a Madrid per a fer-se càrrec de la direcció del periòdic " El Pensamiento de la Nación", a principis de 1844. Aquest moment marca el principi d' una tercera i última etapa de periodista, la més directament política, la qual es prolongarà fins a finals de 1846.

Els treballs, periodístics o no, que Balme publicà en el primer dels períodes esmentats, de l' any 1841 fins als primers mesos de 1843, poden ordenar-se al voltant de tres eixos que no seran mai abandonats del tot. El primer correspon als materials de tall genuïnament apologetic i religiós, que no són pas la mateixa cosa. Dins d' aquest apartat cal considerar-hi la seva obra més coneguda, El protestantismo comparado con el catolicismo en sus relaciones con la civilización europea. El segon grup correspon als treballs d' índole política, fossin referits als problemes de l' Església espanyola, en la línia de les Observaciones, o a problemes polítics d' ordre general. El tercer grup, inclou el que, amb tota propietat, podem anomenar com estudis socials, que també abarcaven una notable varietat de registres.

Abans de la seva consagració com a escriptor polític, Balme publicà dues obres de literatura religiosa clàssica, que no tenien res a veure amb la literatura apologetica, pensada i elaborada dins dels esquemes de reivindicació religiosa posats en circulació per la Revolució francesa i les seves repercussions

a tot Europa. Just després de publicar les Observaciones, Balmes edità a la mateixa casa Valls de Vic, una traducció de les màximes de San Francesc de Sales. L' any següent, n' ignorem el moment exacte, publicà anònimament **pro pane lucrando** una altra obreta d' aquest estil junt amb l' eclesiàstic mataroní Francesc Puig i Esteve.⁷⁰ El llibre no tenia absolutament res de particular: es tractava d' una selecció de fragments de fra Luís de Granada, San Joan de la Creu, Santa Teresa i altres,

⁷⁰ Manual para la tentación, formado de trozos escogidos de los mejores místicos españoles, Barcelona, Imp. Tauló, 1841. La personalitat de Puig i Esteve (1812-1885) no és massa coneguda. Entre d' altres coses va ser redactor de " La Corona, com ja s' ha dit, amb Piferrer, Ferrer i Subirana i Permanyer i Tuyet. Puig i Esteve va ser canonge de la Catedral de Barcelona, predicador d' Isabel II^a, i ministres honorari de la Rota. Era un eclesiàstic de reconeguda imprompta liberal, que va ser amic, col.laborador i, d' alguna manera, seguidor de Balmes. Hi ha detalls de la seva relació amb Balmes que resulten altament interessants. Per exemple, el mateix any que varen publicar el manual de la Tentación, Francesc Puig i Esteve era un beneficiat de la parròquia de San Miquel. El fet en si no té massa significació, excepte pel fet que l' Ajuntament constitucional d' aquell any - inequívocament progressista - li encarregà l' oració en les exèquies que realitzà, el 4 de maig, en memòria dels 22 morts i 93 ferits de l' aixecament del liberalisme radical de quatre anys enrera. Vegi' s, F. Puig y Esteve, Oración fúnebre que en las solemnes exequias que el Exmo. Ayuntamiento constitucional de Barcelona celebró el día 4 de mayo de 1841 en sufragio de los que murieron en la misma ciudad en igual día de 1837 dijo en la Snata Iglesia Catedral, Barcelona, Imp. J. Verdaguer, 1841. De tota manera, Puig s' ha d' haver decantat cap al moderantisme, d' altra banda cal creure que no hauria participat en el grup editor de " La Corona ". Una bona aproximació a la seva manera de veure les coses a F. Puig y Esteve, Sermones Escogidos de los manuscritos legados por el malogrado..., Barcelona, La Aurora, 1885.

Puig devia mantenir una fluïda relació amb Balmes. Ho demostra el fet que el vigatà hi comptés per a corregir les proves d' El protestantismo comparado con el catolicismo. En una carta adreçada a Joaquim Roca i Cornet, li deia: " Remito también a Tauló original para El protetatismo, y espero que entre usted , Ferrer y Puig lo corregirán con cuidado. Por supuesto que ustedes quedan autorizados y aun obligados a corregir aquellos descuidos que se me hayan pasado, y que ya conozcan que yo los hubiera enmendado en las pruebas." Carta a Jaoquim Roca i Cornet, París, 26 de juny de 1842, O.C., T. I, pp. 673-674.

organitzat per temes d' una manera força convencional.

La segona meitat de 1841, quan ja havia publicat les Consideraciones i havia iniciat les col.laboracions a "La Civilización", Balmes produí dues obretes de to clarament apologetic i d' orientació popular explícita. Em refereixo a La religión demostrada al alcance de los niños, publicada per Antoni Brusi el novembre de 1841, i la Conversa de un pagès de la montanya sobre lo Papa, editada per Tauló a principis de 1842. La Conversa és l' únic text de Balmes escrit per a ser publicat en català, si bé se'n conserven alguns altres escrits en la seva llengua materna d' ús privat, com el testament o la carta al seu germà citada anteriorment, o no pensats per la publicació.

Les dues obres citades pertanyien a una modalitat literària que, com ja he indicat, s' havia posat de moda a finals del segle XVIII i a principis del XIX, inicialment com a propaganda de caire revolucionari o liberal, però que seria imitat després pel clergat i les forces reaccionàries.⁷¹ A Espanya la propaganda de to popular d' aquest estil assolí una esplendorosa fecunditat durant el Trienni liberal, quan proliferaria, es codificarien i aixamplaria l' espectre de temes tocats.⁷² Durant la guerra civil

⁷¹ Ll. Roura Aulinas,

⁷² Seria interessant comparar amb el màxim de detall l' estil de raonament, els conceptes bàsics i la terminologia de les converses liberals i reialistes durant el Trienni. El didactisme i maniqueïsm semblen haver estat moneda corrent a les dues bandes. Una conversa d' orientació constitucional - Conversa entre Toni favorable á la Constitució, y Blay contrari, Barcelona, Imp. d' Ignasi Valls, 1823 - deia, per exemple: "Cregas ques tant bona/la Constitució, que en ella se troba/ tot allo que es bo... Si es vol llegir un contrapunt adequat, només cal anar a la molt coneguda Conversa entre Albert y Pasqual molt critica, molt gustosa, molt interessant y molt instructiva per desvaneixer preocupacions y per illustrarse, Barcelona, Imp. Vda. Pla, 1821. Més endavant em referiré al seu autor.

i fins a mitjan del segle XIX, el gènere continuà gaudint de molt bona salut, i fins i tot havia engendrat tota una sèrie de subgèneres adaptats al gust romàntic bastant interessants, tant en vers com en prosa.⁷³

Com passà en altres casos, Balmes s'acostà a aquesta modalitat de treballs de batalla i la desbordà clarament, tant en l'estil com en la presentació del contingut. Tampoc era massa difícil, tant si agafem com a patró les conegudíssimes converses del dominic Tomàs Bou, per exemple, plenes de frases fetes i de raonaments a ras de terra, o les més elaborades de Jaume Pontí i Vilaró.⁷⁴ L'eficàcia d'una modalitat de propaganda política com les converses depenia, en darrera instància, de la capacitat de l'autor per aprofitar una tècnica expositiva ben establerta

⁷³ La literatura pseudo-popular de les cobles i converses polítiques derivà en una literatura de més pretensions, també de clara intencionalitat ideològica i d'apologia del catolicisme. En donaré alguns exemples: Onofre Cugat, Versos nous o sia documents politichs uy morals que deu practicar los cristia...., Barcelona, Imp. F. Vallès, 1848; Narcís Planas i Gispert, Poesías religiosas, devotas y edificativas, Barcelona, Imp. de la Vda. Pla, 1852 (3ª ed.); d'altra banda, es prou conegut que Josep Robrenyo va ser capaç d'adaptar molts dels temes d'aquelles obrets en alguns dels seus divertidíssims sainets.

⁷⁴ Els anys trenta l'impremta d'Antoni Brusi reedità les populars converses del reaccionari dominic Tomàs Bou, al que ja m'he referit. Fr. Thomas Bou, Quatre conversas entre dops personatges dits Albert y Pasqual, en las que ab un estil sensill y acomodat a la capacitat dels menos instruits y en decimas, se ataca al impietat y sistema constitucional, publicadas en diferents épocas, Barcelona, Imp. Brusi, 1830; de Jaume Pontí n'he llegit només una, però com es pot veure pel títol no era pas la primera que l'autor publicava, Segona conversa del Isidro ab lo Sr. rector sobre l'origen, institució y comensament de la confessió sacramental que per instrucció de pagesos y menestrals publica..., Barcelona, Imp. Valentí Torras, 1843. Per aquells anys apareixerien converses en les quals els contertulis incorporaven tipus nous de la vida social catalana, com per exemple aquesta anònima.: "Conversa sobre materias de religió entre un teixidor de Barcelona nomenat Pancràs y un pagès de Badalona dit lo Pau, tinguda en la casa d'aquest la festa Major de 1851", Bracelona, Imp. Germans Torras, 1852.

i que el lector coneixia prèviament. Aquesta tècnica implicava entre d' altres coses un ús més o menys precís del sistema pregunta-resposta, la definició d' uns protagonistes apropiats i, en tercer lloc, la utilització de la llengua vernacle, base indiscutible de l' aparença de verosimilitud. L' aproximació de Balmes al gènere sembla feta amb la intenció de reformar-lo i millorar-lo. En tot dos casos, a La Religión demostrada com a la Conversa d' un pagès, introduí canvis importants en la tècnica convencional.

La primera que publicà va ser la Religión demostrada al alcance de los niños de l' any 1841, però que Casanovas suggereix que podia haver estat escrita bastant abans. Va ser una obra d' èxit, com ho demostra el fet que es feren diverses edicions en vida de l' autor, fins i tot alguna de fraudulenta. Mereix un comentari malgrat ser un treball breu i de poques pretensions. El primer que crida l' atenció és la manera de separar-se de la forma expositiva tradicional, amb arguments prou substancials: "En el curso de esta obrita no he querido emplear el común sistema de preguntas y respuestas, porque, proponiéndome inculcar en el ánimo de los niños las razones fundamentales de nuestra santa religión, y queriendo, por consiguiente evitar el que las aprendiesen de rutina, me ha parecido conveniente exponerlas de manera que con la misma novedad del método se llamase y fijase más la atención."⁷⁵ La consciència de les limitacions del model pregunta-resposta el portà a articular-ne un altre bastant particular: una obra en dues parts, la primera una mena de

⁷⁵ La religión demostrada al alcance de los niños, O.C., t. V, p. 43.

catecisme de la doctrina cristiana; en la segona, un apèndix en la forma convencional del sistema de pregunta-resposta.

En la primera part, Balmes tractà els temes clàssics d' iniciació al cristianisme catòlic: des de l' existència de Deu fins a qüestions de menys profunditat, com una justificació del Papat, l' indiferentisme religiós o una consideració de les relacions entre ciència i religió.⁷⁶ A diferència de Bou, per exemple, que usa i abusa de l' argument de que es millor que el poble no entri en contacte amb llibres, la posició de Balmes es del tot favorable al coneixement llibresc, encara que adverteixi del mal que pot causar la literatura anti-religiosa.⁷⁷ La Religión demostrada és important, en primer lloc, pel que representa d' esforç de renovació del discurs catòlic, una de les pretensions més permanents de la trajectòria intel·lectual del vigatà. En segon lloc, aquesta obreta, amb tota la seva immaduresa i convencionalisme en més d' un punt, assenyala un precedent indiscutible d' una obra molt més important, redactada anys després. Em refereixo a les Cartas a un escéptico en materia de religión, un treball molt important en la línia esmentada de renovació del discurs catòlic. Ho veurem en el seu moment, però el punt que ara cal destacar és la raresa que representava el to

⁷⁶ El tema de les relacions entre la religió i ciència es tocava de la manera optimíctica habitual en Balmes: " Lejos de embarazarse ni dañarse la fe y la ciencia, antes bien se ayudan mutuamente; porque siendo ambas una luz concedida por Dios al entendimiento del hombre, son como dos hermanas que pueden y deben vivir en estrecha amistad prestándose recíprocos servicios." O.C., t. V., p. 39.

⁷⁷ " ¿ Es verdad que la ilustración esté reñida con la religión?

- Es un gravísimo error; la historia entera lo contradice: los hombres más sabios han sido religiosos; si ha habido alguna excepción, ésta no destruye la regla. ", O.C., t. V, p. 49.

contudent i dur però alhora mesurat i respectuós de La Religión demostrada en comparació amb altres obretes similars dedicades a debel·lar als adversaris de la religió. El to reflexiu la fa una obreta realment atípica, més encara si tenim en compte que Balmes no pertanyia ni als corrents filo-jansenistes al voltant dels Amat ni era un eclesiàstic liberal.

El cas de la Conversa de un pagès de la montanya sobre lo Papa em sembla interessant per altres conceptes. Publicada anònimament, es posà en dubte la paternitat de Balmes, que Casanovas, però, deixà ben establerta. No sabem, tampoc, la data exacta de la redacció, el fet és que la publicà la casa Tauló a principis de 1842, quan Balmes ja havia començat a treballar a "La Civilización". La Conversa va ser redactada, probablement, els mesos d' octubre i novembre de 1841, període que passà a Vic fugint del clima de violència política que s' havia apoderat de Barcelona després de la demolició de les muralles pel progressisme local.

Entrant directament en el text, hi dos punts que em semblen particularment destacables: en primer lloc, el fet que fos l' única obra de Balmes redactada en català, fet que era una concessió ben lògica a les modalitats d' un tipus de treballs que s' adreçaven a un públic popular ampli.^{7x} El llenguatge pateix de les vacil·lacions pròpies de l' època, però el seu català és natural i eficaç. En segon lloc, cal referir-se

^{7x} Sembla que Balmes tenia la intenció de publicar altres treballs similars, segurament perquè la Conversa es devia vendre molt bé. Així sembladesprendre's d' una carta a Josep Cerdà, en la qual parlen només de negocis. Entremig d'un comentari sobre barrets i morrions, li diu: " No hay otra Conversa pero la habrá." Carta a Josep Cerdà, Barcelona, 18 de febrero de 1842. O.C., t.I., p. 671.

a un punt molt més significatiu: la qualificació del pagès al qual Balmes concedeix els honors de dialogar amb el capellà de parròquia. En efecte, el pagès de Balmes no és pas un pagès qualsevol, es "un pagès de la montanya", és a dir, un habitant del rerapaís de la seva ciutat natal, el grup humà al qual es referí directament i explícita a les Consideraciones quan reivindicà l' honorabilitat de les masses del carlisme. Aquesta referència s' ha de posar en relació a un altre text, molt important, que publicà l' any 1841 a l' Album Pintoresco Universal que editava la casa de Francesc Oliva. Em refereixo al treball "El catalán montañés", una peça atípica però molt reveladora de les idees més arrelades de Balmes.⁷⁹ El fet és que en un mateix any Balmes redactà tres elogis de la pagesia muntanyesa, coincidència que de cap manera em sembla anecdòtica.

Balmes es considerà sempre un "muntanyès", tal com més endavant s' hi considerarien Jacint Verdaguer i Jaume Collell. El concepte de **Muntanya** es referia a un ampli territori - la Catalunya dels altiplans interiors - que formava una unitat social i cultural. En aquest món, Vic, amb les seves institucions eclesials i la força del seu bisbat, n' era la capital indiscutible, malgrat que en formessin part altres ciutats de pes, com ara Manresa, Solsona i Olot.⁸⁰ Balmes pertanyia a aquest

⁷⁹ O.C.. V, pp. 895-908.

⁸⁰ Que els vigatans eren conscients d' aquest fet ho demostren textos com el següent, escrit per Manuel Galadíes, amic de Balmes i alcalde constitucional de la ciutat: "Por algun castellano que ha recorrido el país catalán, se ha dicho, que en el Principado no reconocía sino dos capitales: Barcelona y Vich. la primera como cabeza de una población marítima y comercial, de extensas relaciones, comprendiendo moradores de pueblos diversos, y rozándose con multitud de forasteros y extrangeros. la segunda, como centro de gentes sencillas, conservadoras de los hábitos de

món, des de la privilegiada posició d' eclesiàstic preparat per a dirigir la col·lectivitat sencera. Justament, poc abans d' escriure la Conversa, li deia al seu amic Ristol, que es trobava a Madrid: "Hombre, aunque en la corte, acuérdate de estos pobrecitos montañeses."⁸¹ I no cal ser massa arriscat per pensar que era ben conscient que la derrota del carlisme representava la derrota d' aquell món, que era el seu, respecte del qual els eclesiàstics ocupaven una funció ben precisa i decisiva.⁸²

A la Conversa de un pagès de la montanya sobre lo papa i a El catalán montañés Balmes reivindica obertament la pagesia muntanyesa. A la Conversa en la mesura que el dos interlocutors, el pagès, Pere, i el rector, Joaquim, en són personatges prototípics, emblemàtics. D' entrada és molt significatiu l' estil de conversa entre ells, sens dubte escollit per l' autor molt deliberadament: confiança mútua, raonaments carregats de bona fe; en definitiva, res que recordi la discussió entre dos personatges que podien representar principis diferents. Certament tant l' un com l' altre pertanyen al mateix món i se' n senten

sus mayores, sin mezcla de otras, presentando el tipo de verdadero catalán." D.M.G., Nuevo Almacén de Frutos Literarios, Vic, Imp. de Valls, 1849. Balmes li comentà aquests treballs i li recomanà que es plantejés quelcom més ambiciós. Vid. J. Balmes a M. Galadíes. Barcelona, 3 i 31 de març de 1848. O.C., t.I, pp. 850 i 852-853.

⁸¹ Carta a Antoni Ristol, Vic, 19 de maig de 1841. O.C., t. I., p. 651.

⁸² L' any 1846, en els primers moments de l' agitació carlina que portaria a la Guerra dels Malcontents, Balmes ho comentava al Marquès de Viluma en aquests termes: " Con la ocasión de tomar los aires natales, me he enterado del estado de los ánimos en el principado, y particularmente en la montaña, los hechos confirman mi juicio de las cosas: ya sabe usted cuál es. Nada exageraba cuando se lo manifesté a usted." (el subratllat és meu) Carta al Marquès de Viluma, Vic, 22 de juliol de 1846. O.C., t.I, p. 806.

segurs, malgrat de deixar entreveure una sensació d' encerclament que és característica de la literatura "muntanyesa" del segle XIX, un estat d' esperit que culmina i es fa més i més complex en Verdaguer. Les referències en aquest sentit són inequívokes, en aquest sentit: " Ha parlat molt llargament del Papa;- diu Pere, el pagès muntanyès - y encara que jo no m' vull apartar de lo que m' han ensenyat los meus pares; però desde que un dia anant a ciutat vas sentir en una botiga un senyor que se las havia d' això, sempre me ve un rum rum..." ⁸³ El rector li podrà aclarir els dubtes que li han encomanat al pagès en el medi hostil perquè de jove havia servit al rei (es refereix a Ferran VII), i en raó del seus càrrecs no especificats havia hagut de viatjar molt per Europa i Amèrica. ⁸⁴ La superioritat cultural del rector, la que li permetia tranquil·litzar al pagès, depenia en darrera instància de coneixements generats i adquirits fora del món muntanyenc. Una situació del tot reveladora, tant de les funcions tradicionals del clergat com de la posició d' aquell món a la Catalunya del segle XIX.

L' argument de fons de la Conversa de un pagès gira al voltant d' un punt que és fonamental per entendre la posició política de Balmaes, un punt que no havia quedat tan explícitament demostrat a les Consideraciones políticas: la independència de l' Església en relació a les formes polítiques. Certament que es movia dins la més pura ortodòxia catòlica, però Balmaes l' argumenta en un moment i en relació a unes situacions

⁸³ Conversa de un pagès de la muntanya sobre lo Papa, O.C., t.V., p. 51.

⁸⁴ Idem., p. 52.

concretes que li donen sentit. Afirmar la independència de l' Església en un context com el de la **muntanya** catalana dominat políticament i cultural pel legitimisme carlí tenia una significació política molt concreta. Que ho fés projectant-ho dins de la política general europea del moment també era significatiu, i premonitori de l' estil intel·lectual del Balmes escriptor polític, com veurem.⁸⁵ Finalment és destacable el fet que ho escrivís l' any 1841, un moment en el qual la situació crítica de l' Església dins la política espanyola no ajudava gens a la comprensió que el públic catòlic pogués tenir d' una sortida concordatària a les relacions entre l' Estat i l' Església. Perquè de fet és vers una solució d' aquest estil cap on apunta de manera explícita la Conversa de un pagès. Aquesta obreta, amb les referències a la situació del catolicisme a Suïssa, als Estats Units o a França i Anglaterra, fa pensar amb treballs molt

⁸⁵ " Pere - Això si que m' ve de nou: jo pensaba que ab cosas de repúblicas ja lo Papa no hi tenia res a vèurer; com que ab lo que deya aquell senyor dels reys absoluts y dels papas que de molts cents anys tenian feta una espècie de avinensa, jo m' figuraba que abb una terra que no hi hagués lo rey tot sol lo Papa estava llest per sempre.

Don Joaquim - No, Pere, no: ab això anau molt equivocat. Quant Jesucrist va fundar la Iglesia, encomanant lo cuidado de ella als apòstols, y als bisbes sos successors, y establint per cap de la mateixa a Sant Pere, y a sos successors que són los papas, ja sabia que los reines de la terra havian de estar subjectes a moltes revolucions; que en uns temps y païssos hi hauria reys, en altres, repúblicas; en altres governs que tindrian part de monarquia, part de república; que ara entrarian a reinar unas familias, després altres; que avuy se apoderaria del mando aquest partit, demà aquest altre; es a dir, que ja sabia que lo món havia de ser tal com lo veyem, una roda que no para may, en que ara los uns van a dalt y los altres a baix; y per consegüent no va voler que la sua Iglésia fos una cosa variable que hagués de dependir en sa conservació, de la mà dels hòmens, sino que ell li va promètrer la su assistencia; y ab aquesta assistència ha travessat i travessarà tots los trastorns del món, com una barqueta que arriba salva e intacta al port en mitg de las majors tempestats." O.C., t. V., pp. 52-53.

posteriors, sobretot en una obra escrita per expressar pensaments similars com el Pio IX que tant problemes li causà dins del catolicisme peninsular. El pagès de la muntanya catalana, el Pere de la Conversa, va ser descrit per Balmes amb una admirable precisió en un text curt i d'encàrrec que redactà el mateix any 1841: El catalán montañés.⁸⁶ El text li demanà l'editor barceloní Oliva, amb la intenció d'incloure'l en una publicació que havia de portar per títol Album Pintoresco Universal, en la qual també hi col.laboraren Pau Piferrer, Manuel Milà i Fontanals i altres autors.⁸⁷ El catalán montañés és un peça important per entendre el món d'on surt Balmes malgrat que fos una peça d'ocasió i visiblement al marge dels interessos centrals del vigatà.

El catalán montañés era evidentment un pagès de la muntanya que Balmes havia donat a conèixer a les Consideraciones, el personatge que poc a poc s'aniria convertint en el prototipus representatiu de la pàtria retrobada dels intel.lectuals de la Renaixença. Per poder accedir a aquella categoria mítica, el pagès va haver de ser derrotat políticament i cultural. Representant d'un món que s'acabava, Balmes reivindica al pagès muntanyès davant del menyspreu moral de la burgesia emergent, en fer-ho, però, ens donà un quadre molt interessant dels contrastos de la Catalunya de l'època. ¿Qui era el pagès descrit per

⁸⁶ " Oliva impresor me está solicitando vivísimamente para que le trabaje algunos artículos para su Album pintoresco. Me vino a encontrar y me lo estuvo suplicando más de dos horas; yo le estaba escuchando con los brazos cruzados en profunda calma. A la vista diré lo que hay", Carta a Josep Cerdà, Barcelona, 6 de juliol de 1841. O.C., I, p. 656.

⁸⁷ El títol exacte era Album Pintoresco Universal, Barcelona, Imp. F. Oliva, 1841, 3 vols.

Balmes? La identificació física no podia ser més senzilla:

" ¿Habéis reparado alguna vez en un hombre de gorro encarnado, de calzones azules, de chupa parda, de rostro avellanado y tostado por el sol, que con callosa mano empuña un bastón grosero, que con los ojos hechizados va recorriendo las calles de una ciudad populosa y brillante, cuyo traje tosco, modales sencillos y caminar descompasado contrasta de un modo singular con ese torbellino de elegantes que circulan en todas direcciones? Esa estampa tan original e interesante que no parece sino una visión lanzada de otro mundo desconocido, ese hombre que, comparado con el habitante de la capital o el morador de las playas, diríase hombre de otro siglo, de otra casta, éste el aldeano de las montañas de Cataluña, éste es el montañés propiamente tal, que de ningún modo debe confundirse con el aldeano del Ampurdán o del Vallés, ni con el de la Segarra o llanos de Urgel." ^{xx} Es refereix després Balmes a les dues maneres com se' l contempla de la ciutat estant: o amb menyspreu i commiseració per la manera de vestir i l' actitud tímida i retreta; o, a la inversa, se'l converteix en un prototipus literaris idealitzat que no té res a veure amb la realitat, imatges que " no son un retrato fiel de las costumbres y de la vida del campo tales como existen en la actualidad, y cual se han hallado sin duda en todos tiempos y países." ^{xx} Les arcàdies daurades pintades per la literatura no existien, " la intemperie de las estaciones, trabajo incesante, fatigas sobradamente pesadas, alimentos insípidos, albergue incómodo, privaciones de

^{xx} O.C., t. V, p. 895-896.

^{xx} Idem., pp. 896-897.

todo género: he aquí lo que acompaña de continuo la vida del pobre labriego..."⁹⁰

Sobre aquest fons que de res servia idealitzar, vivia y treballava el tipus humà que Balmes havia decidit presentar als seus lectors, uns lectors als quals no és difícil imaginar com aquells habitants de la ciutat als qui es referia. " Es preocupación muy corriente el figurarse a nuestro labriego como muy rudo, muy ignorante, escasísimo de inteligencia, y con todas sus facultades muy poco desenvueltas; como por vía de favor y de protección se dice que en su línea no deja de ser un hombre útil; pues que ora sea labrador, ora pastor, es de profesión necesaria a la sociedad. Pensar que sea comparable con el hombre de las ciudades, mayormente las populosas, esto ni por asomo; la distancia parece inmensa, no da lugar a cuestión. Sin embargo, y por más que así se presente la cosa mirada en la superficie y al través del prisma de las preocupaciones, es muy diferente en la realidad." ⁹¹ Per a Balmes la comparació entre els pagesos i els habitants de la ciutat era un absurd. Els habitants de la ciutat tenien aptituds més desenvolupades, però el mateix passava amb els habitants del camp en relació a altres menes de coneixements. L' aventatge aparent de l'habitant de la ciutat, en aquell ordre de comparacions, procedia del fet d' establir-les en un terreny que perjudjava el resultat: en el dels coneixements relacionats amb el comerç o la indústria, per exemple. " Ignoraba el montañés la maniobra de una máquina y el objeto a que se destinaban varios artefactos; se encantaba a la vista de una

⁹⁰ Idem., p. 897.

⁹¹ Idem., p. 898.

fruslería de quincalla; pasmábase de la destreza de un jugador de manos, de las cabriolas de un volatín; se dejaba embaucar con la charla de un saltimbanqui y daba a cien otras frioleras una importancia desmedida; concedamos todo eso que con las deducciones necesarias, para que no queden sin cercenar las exageradas ponderaciones que en contra de la inteligencia del labriego suele acumular la preocupación y la ligereza; concedamos todo eso sin entrar en consideraciones de hasta qué punto podrían hacerse fundados cargos sobre estas materias al hombre de las grandes ciudades, y parémonos tan sólo en lo que acontece en su nueva posición campestre. De repente se ha perdido toda la superioridad que parecía realizarle sobre nuestro aldeano. Ni conoce un planta, ni un árbol, ni una flor, ni un grano: de todo se admira, todo lo pregunta, ignora el destino de los instrumentos más comunes de labranza, todo es nuevo para él, y si reflexiona un instante, podrá conocer cuánta verdad es que en este mundo todo se compensa, que cambiada la escena han cambiado también los actores, y que así como en la ciudad él se explicaba con la mayor soltura, mientras el labriego no hacía más que admirarse y preguntar, así ahora le ha tocado a él el turno de admirarse también y preguntar, mientras el montañés se expresa a las mil maravillas, desenvolviendo su caudal de conocimientos, con una nomenclatura tan propia cual hacerlo pudiera el más hábil naturalista." ⁴²

A banda de comparacions de les quals era impossible treure conclusions, els pagesos de la muntanya catalana podien ser apreciats per certes qualitats d' ordre moral. Entre aqueste

⁴² Idem., p. 899.

Balmes destacava una molt desenvolupada memòria històrica, l' amor al treball i una honradesa provada. El pagès de la muntanya era un gran treballador, en els pobles del rerapaís no s' hi trobava ni gent desvagada ni pobres.⁹³ A més, a diferència de l' habitant de les ciutats, el pagès recordava amb precisió el passat, de vegades prou remot.⁹⁴

Aquest era el cor de l' article que Balmes preparà per l' Album Pintoresco Universal. Pot ser llegit com l' elegia d' un món en decadència, com l' elogi d' un món condemnat per la història. Aquesta seria, però, una lectura massa superficial. Al final del treball, Balmes mateix ens dóna la clau d' una altra lectura, d' una lectura més intencionada del text. Comentant el caràcter pacífic d' aquells habitants del rerapaís, de la seguretat absoluta amb la qual hom podia viatjar per aquelles comarques, Balmes portava el tema a unes conclusions menys claudicants, ben integrades en les seves intencions polítiques de fons: " Impossible parece que aquellos hombres tan mansos y pacíficos sean los mismos que en sonando la hora del combate rugen como leones y brincan como leopardos por encumbradas

⁹³ Com se' n troben, en canvi, a la Segarra o a l' Urgell, puntualitza Balmes. Idem., p. 901.

⁹⁴ " ... él sabe todo lo que su padre, como éste sabía cuanto su abuelo, merced a las veladas en que, reunida la familia en torno de la lumbre de chimenea, escucha embelesada y con el mayor candor y docilidad las narraciones del canoso anciano cargado de años y de experiencia. Subid a la montaña, y hallareis hombre rudo que os contará muchos lances de la guerra de la de Sucesión, o, como ellos dicen, **dels voluntaris**, de la **de l' any noranta**, minuciosos detalles dela guerra de la Independencia, **dels francesos o de l' any vuit**, la història de los hombres más inteligentes que ha tenido el país por espacio de muchos años, de los pastores más famados, de los perros más batalladores o cazadores, d elas hambres, enfermedades, granizadas, lluvias, sequías, pingües cosechas, carestías..." Idem., p. 900.

malezas, ya para matar franceses, como en la guerra de la Independencia, ya para tomar parte en nuestras lamentables discordias civiles: señal evidente de que aquellas almas no adolecen de estupidez ni están faltas de energía, prueba irrecusable de que el sufrimiento y el valor se hermanan admirablemente con la laboriosidad y la templanza."⁹⁵ El pagès de Balmes estava anys llum de la imatge idealitzada en la forma i agressivament dominadora en el fons dels renaixentistes així com de la reiterada i indiscriminada inculpció de bandolerisme de la base social del carlisme de la burgesia de l'època, tan sols per aquest motiu "El catalán montañés" val la pena ser llegit i pensat.

La renovació del discurs catòlic exigia, de tota manera, aportacions de més entitat que les que hem ressenyat fins aquí. Exigia aportacions que fossin al nivell de les crítiques arribades des del camp de les ciències socials i de la literatura moderna. I, tal com ja hem vist, Balmes havia decidit, des del començament de la seva activitat intel·lectual seriosa, guanyar-se el prestigi literari en aquest camp, el de l'apologètica catòlica. En efecte, si hi ha una obra que Balmes redactà amb temps i premeditació en Balmes és El protestantismo.

Es del tot impossible saber quan Balmes va decidir preparar una obra de les dimensions d' El protestantismo. El més probable és que la intenció inicial hagi sofert variacions importants fins a definir-se del tot, per exemple en poguer llegir l'obra de Guizot, la refutació de la qual és el **leit motiv** del treball. El context en el que l'obra s'originà no és cap misteri. Com és

⁹⁵ Idem., p. 902.

ben sabut, els anys de la Revolució liberal suposarien un canvi radical en les posicions que el catolicisme ocupava dins de la vida espanyola. Als problemes de destrucció de la base material de l' Església i de l' exclaustació de les ordes religioses, s' hi afegirien una sèries de controvèrsies doctrinals molt delicades. Una d' elles era la qüestió del protestantisme, que apareixia als ulls dels liberals espanyols - molts pocs dels quals s' arriscarien a passar a l' ateïsmo o l' agnosticisme oberts - com una versió del cristianisme més reconciliada amb la idea moderna de progrés i de llibertat de consciència.⁴⁶ El perill del trencament de la unitat religiosa - una qüestió clau pels catòlics i per Balme mateix - semblà concretar-se encara més durant els gabinets de Mendizábal i d' Istúriz, els quals, a més de protegir la circulació de propaganda i de propagandistes de sectes protestants (només cal recordar al fantàstic George Borrow), demostrarien una evident proclivitat pel protestantisme coma tal. L' enorme i notòria influència que l' embaixador anglès a Espanya, tenia en aquells anys crítics sobre els governs progressistes accentuava, encara més, el perill d' una penetració protestant a Espanya.⁴⁷ Va ser en aquest context que Balme va concebre l' immens treball de refutació del protestantisme que representa la seva obra, encara que, més endavant, les lectures de premsa i un millor coneixement de la ciència social i dels historiadors francesos, el portaren a orientar el treball de la

⁴⁶ La millor descripció de les relacions entre l' estat i l' Església en els anys de la Revolució liberal i després a Willaim J. Callahan, Church, Politics and Society in Spain, 1750-1874, Cambridge, Mss., Harvard Univcersity Press, 1984.

⁴⁷ Sobre aquest tema és de consulta obligada una recent contribució de Juan Bta. Vilar,

forma definitiva. En una de las primeras biografies de Balmes, la del secretari parisenc Blanche-Raffin, s' afirma que el perill d' infiltració protestant a Espanya es produïa en dos fronts: la influència anglesa sobre el progressisme i l' admiració dels moderats pel doctrinarisme francès, la tendència de molts dels més influents intel·lectuals i polítics del règim de Lluís Felip d' Orleans.⁹⁸ Es difícil saber si Balmes ho pensava en els mateixos termes, però es possible que fos així.

Com abans indicàvem, és del tot impossible datar el començament dels treballs de preparació d' El protestantismo.⁹⁹ Les referències més llunyanes que poden relacionar-se vagament amb la tasca de preparació, són els comentaris sobre Martínez de la Rosa i Guizot fets a Ferrer i Subirana l' agost de 1838, en els quals se'ns dóna la impressió d' un procés de lectura en marxa.¹⁰⁰ Molt poc després ha d'haver llegit l' historiador i polític francès, al qual ha convertit ni més ni menys que en l' autor a qui refutar. El fet, però, és que fins al cap d' un any no tornarem a trobar notícies de la preparació de l' obra. El setembre de 1839, li comentà a Ristol que " tengo adelantado un extenso manuscrito ", que podia presentar al premi de l' **Academia Católica** de Madrid.¹⁰¹ El concurs era el dedicat a

⁹⁸ Vida de Jaime Balmes, p. 54.

⁹⁹ La investigació més detallada de la preparació d' El cristianismo és la que publicà Casanovas a les Reliquias literarias de Balmes, recogidas y publicadas por...Recuerdo del Centenario, Barcelona, Eugenio Subirana Ed. y Lib., 1910, pp. 284-295.

¹⁰⁰ Carta a Josep Ferrer i Subirana, Vic, 18 d' agost de 1838. O.C., I, pp. 590-593.

¹⁰¹ Carta a Antoni Ristol. Vic, 15 de setembre de 1839. O.C., t. I. p. 618.

la qüestió dels béns eclesiàstics, però, en la mesura que la memòria que hi envià no pot ser catalogada d' extensa sota cap concepte, tot fa pensar que li estava parlant dels materials i dels manuscrits d' El protestantismo. La primera referència directa i inequívoca a l' obra és la carta adreçada a Antoni Ristol el 3 de maig de 1840, en la qual li deia: " Es regular que, si no viene pronto, recibirás antes de salir de ésa un prospecto de una obra algo extensa: no veo que baje de dos tomos en cuarto de 400 páginas cada uno. Tal vez reirás de mi atrevimiento; al menos puedo asegurar que me ha costado algunas horas de trabajo."¹⁰² Portar el manuscrit a bon port ha d' haver-li resultat prou difícil, ja que quasi un any després encara estava dubtant de qui publicaria l' obra, o de si la publicaria a Barcelona o Madrid. En sengles cartes a Josep de Riera i Josep Cerdà, de 10 de març i de 2 de juliol de 1841 respectivament, Balmes deixa entreveure els dubtes que li provoca donar el manuscrit a Josep Tauló, el seu editor fins aleshores, o a Antoni Brusi que s'havia fet càrrec de l' edició de " La Civilización", la revista de Balmes, Roca i Ferrer Subirana.¹⁰³ Finalment es decidí per Tauló, amb qui firmà contracte el 18 de desembre de 1841. El juliol de 1841

l' obra passà censura eclesiàstica. El prospecte del primer volum es publicà el març de 1842, i començà a sortir el 14 d' abril següent. Els altres tres volums es publicarien el novembre de 1842, el juliol de 1843 i el febrer de 1844, respectivament.

¹⁰² Carta a Antoni Ristol. Vic, 3 de maig de 1840. O.C., t. I, p. 631.

¹⁰³ Cartes a Josep de Riera, Vic, 10 de març de 1841, i a Josep Cerdà, Vic, 2 de juliol de 1841. O.C., I, pp. 647 i 655.

Immediatament de publicar-se el primer volum, Balmes i Tauló sortiren cap a París per a tractar de preparar l'edició francesa, de la qual el primer volum es posà a la venda el mateix any 1842. Durant l'estada a París i Londres, Balmes deixà les correccions del segon volum en mans dels seus col·laboradors i amics de Barcelona, fet que motivà els múltiples retrets i les agres discussions amb Ferrer i Subirana, com ja hem vist.

En la mesura que Balmes no comunicà a ningú el procés concret d'elaboració d'una obra tan extensa i complexa, no sabem la data que la donà per enllestida, ens cal recórrer a una font diferent de la correspondència per fer-nos una idea. Hi ha elements que permeten avançar. Així, per exemple, Ignasi Casanovas publicà una detallada sinopsi de l'obra a les Reliquias literarias de Balmes, trobada entre altres altres materials d'aquest estil. Afortunadament permet arribar a algunes conclusions. En primer lloc, que, com deixà escrit Blanche-Raffin, qui per la seva tasca de secretari de Balmes a París l'any 1842 parlava de primera mà, Balmes va anar prenent consciència de les dimensions de la tasca que s'havia proposat, confegint una estructura per capítols de l'obra quan ja la tenia molt avançada: "Al empezar el trabajo, Balmes, que no conocía aun la fertilidad del asunto, ni la riqueza de su propio talento, no se cuidó de distribuirla en capítulos. Esta división la hizo mas tarde. Sin embargo, como las ideas en su cabeza procedían lógicamente unas detrás de otras, se encuentra en el enlace de su largo discurso un orden constante que es fácil mostrar."¹⁰⁴ Aquest, però, no sembla haver estat el problema intel·lectual més

¹⁰⁴ Vida de Balmes, p. 148.

complicat al qual Balmes hagué d'enfrontar-se durant la llarga preparació d' El protestantismo.

Una comparació de l' estructura de la sinòpsi publicada per Casanovas i de l' obra, així com dels fragments que acompanyen a la primera, segonamnet, permet arribar a certes conclusions respecte al procés de confecció d' El protestantismo. Sembla bastant clar que l' obra començà a prendre forma sota els estímuls de la situació política a la que hem fet múltiples referències. Per pròpia confessió, sabem que Balmes hi treballà amb una forta implicació personal, convençut a més, com ho devia estar, que una refutació intel·ligent del protestantisme li podria proporcionar la glòria literària que necessitava. Des de 1838, al menys, l' obra estava pensada com una refutació de François Guizot, de bon començament, però, el coneixement de l' obra del historiador hugonot que tenia Balmes era molt limitat, és pot dir que es restringia a una refutació de l' obra d' aquell que havien estat publicada al periòdic barceloní " El Guardia Nacional", el gener de 1838.¹⁰⁵ No sembla massa arriscat, en conseqüència, suggerir que va ser amb la paulatina familiarització amb la obra de Guizot com El Protestantismo va anar prenent forma i apartant-se de l' estil inicial en la línia de Chateaubriand, l' autor que més l' havia marcat fins aquell

¹⁰⁵ A las Reliquias literarias de Balmes, Casanovas publicà el contingut d' una nota que Balmes havia pres, i que deia: " En **El Guardia Nacional** de 13 de abril de 1838 se halla un artículo muy digno de leerse. Se titula: " Del principio cristiano en sus relaciones con la sociedad"; y en él hay una refutación del célebre artículo de M. Guizot " sobre la democracia de las sociedades modernas", inserto en los números 756, 761, 769 del mismo periódico, correspondientes a los días 3, 8 y 16 de Enero de 1838, en que atribuye a Guizot á la sociedad religiosa el proyecto de asimilar el Estado á la Iglesia." (pp. 284-285)

moment.¹⁰⁶ Ho denota la poesia que aquells anys tractà de publicar, o la idea de regalar **El genio del cristianismo** als seus alumnes de matemàtiques. La sinòpsi de l' any 1840 publicada per Casanovas conté una distribució de la matèria pràcticament idèntica a la dels dos primers llibres, els preparats per editar el 1841. Així i tot, les reflexions breus que l' acompanyen mostren encara el molt que la visió històrica del cristianisme del vigatà devia a Chateaubriand.¹⁰⁷ El resultat final és, per tant, una mena d' esllavissament des de l' efectiva i sentimental retòrica de l' escola del literat de Saint-Malo vers el tipus de problemes i d' organització del material suggerit per la lectura intensiva de l' Histoire de la Civilisation en Europe.¹⁰⁸ El

¹⁰⁶ Sobre la significació de Chateaubriand per aquelles generacions, Paul Bénichou, Le Sacre de l' écrivain. Essai sur l' événement d' un pouvoir spirituel laïque dans la France moderne, Paris, Lib. José Corti, 1973, pp. 145-155. També, D.G. Charlton, Secular Religions in France, 1815-1870, Londres, Oxford University Press, 1963.

¹⁰⁷ Es refereix a Chateaubriand, per exemple, al referir-se a la dicotomia antiga entre monarquia i república, a la cultura a la cort romana, o a la violència de certes èpoques passades. Reliquias literarias..., pp. 288 i 292.

¹⁰⁸ Fins i tot en l' estil podem captar una oscil·lació notable entre els passatges en la línia de Chateaubriand i la part dedicada a refutar Guizot. Es impossible saber si es tracta de parts de l' obra redactats en moments diferents. L' exemple més clamorós de desmesurada retòrica seguint les pautes de l' autor de les Memoires d' Outre-tombe, el trobem justament en el moment que Balme el presenta com **the man on the spot**, sobre les cendres de l' Europa revolucionària: " El ateísmo anegaba la Francia en un piélago de sangre y de lágrimas, y un hombre desconocido atraviesa en silencio los mares; mientras el soplo de la tempestad despedaza las velas de su navío, el escucha absorto el bramar del huracán y contempla abismado la majestad del firmamento. Extraviado por las soledades de América, pregunta a las maravillas de la creación el nombre de su Autor, y el trueno le contesta en el confín del desierto, las selvas le responden con sordo mugido y la bella naturaleza con cánticos de amor y de armonía. La vista de una cruz solitaria le revela misteriosos secretos, la huella de un misionero desconocido le excita grandes recuerdos que enlazan el nuevo mundo con el mundo

protestantisme pateix encara, en una mesura que hauria de ser establerta amb precisió, de la superposició dels dos models d'organització del coneixement. El resultat final introdueix una segona variació important encara en relació a la sinòpsi de 1840: la introducció de temes més directament polítics que les famoses lliçons de l'historiador francès al **Collège de France**, una sèrie de passatges que arriben fins i tot a baixar a l'anàlisi del cas espanyol. En definitiva, el llibre del francès era l'obra d'un historiador que, malgrat la seva evident projecció política, es mantenia en el terreny dels problemes definits per la pròpia disciplina.¹⁰⁹ El de Balmes, en canvi, és un llibre

antiguo; un monumento arruinado, una choza salvaje, le inspiran aquellos sublimes pensamientos que penetran hasta el fondo de la sociedad y del corazón del hombre. Embriagado con los sentimientos que le ha sugerido la grandeza de tales espectáculos, llena su mente de conceptos elevados y, rebosando supecho de la dulzura que han producido en él los encantos de tanta belleza, pisa de nuevo el suelo de su patria. Y ¿qué encuentra allí? La huella ensangrentada del ateísmo, las ruinas y cenizas de los antiguos templos, o devorados por el fuego o desplomados a golpes del bárbaro martillo; sepulcros numerosos que encierran los restos de tantas víctimas inocentes y que poco antes ofrecieran en su lobreguez un asilo oculto al cristiano perseguido. Nota, sin embargo, un movimiento, ve que la religión quiere descender de nuevo sobre la Francia, como un pensamiento de consuelo para aliviar un infortunio, como un soplo de vida para reanimar un cadáver, desde entonces se oye por todas partes un concierto de célica armonía; se agitan, rebullen en su grande alma las inspiraciones de la meditación y de la soledad, y enajenado y extático canta con lengua de fuego las bellezas de la religión, revela las delicadas y hermosas relaciones que tiene con la naturaleza, y, hablando un lenguaje superior y divino, muestra a los hombres asombrados la misteriosa cadena de oro que une el cielo con la tierra: era Chateaubriand." El protestantismo..., pp. 108-109.

¹⁰⁹ Cal recordar que les lliçons que componen la Histoire de la civilisation en Europe varen ser impartides en els darrers anys de la França de la Restauració borbònica, en un període de forta repressió, àdhuc contra els liberals d'ordre com Guizot o el cap de l'escola doctrinària, Royer Collard. Una bona introducció al Guizot historiador i polític a Douglas Johnson, Guizot. Aspects of French History, 1787-1874, Londres/Toronto, Routledge & Kegan Paul/Toronto University Press, 1963.

d'apologetica catòlica, condicionat absolutament pel text (i pel pensament) del qui vol refutar, però un text, en definitiva, marcat per un objectiu extern al material que maneja, un llibre que no es defineix per els problemes disciplinaris propis d'una ciència social llavors en ràpid desenvolupament. El protestantismo delata, a més, la progressiva implicació política de Balmes, com veurem més endavant. En aquesta ambigüitat rau part de la seva potència i una bona quantitat de les seves limitacions: d'una banda, era la temptativa més conscient de disputar el terreny a les ciències socials de l'època des del camp catòlic; de l'altra, però, era un enorme esforç mal definit des del punt de vista de la disciplina i subordinat al model explicatiu de l'obra que pretenia refutar. El triomf en el camp catòlic era esperable, ja que ningú havia expressat amb tanta ambició intel·lectual el rebuig als reformistes, i Balmes hi jugà fort. Els mèrits intel·lectuals, però, eren més que discutibles.

El propòsit central d' El protestantismo comparado con el catolicismo era reivindicar l'acció positiva del catolicisme, en el passat i en el present de les societats europees, és a dir, en la història universal, segons la concepció de l'autor.¹¹⁰ En

Des del punt de vista de la seva autobiografia intel·lectual, el molt interessant Discours de Réception a l'Académie Française (22 de décembre 1836), a Discours Académiques suivis des discours prononcés par la distribution des prix au concours général de l'Université et devant diverses sociétés religieuses et de trois essais de philosophie littéraire et politique, París, Didier et Ce, 1862. (Té interès fer notar que Guizot ocupà la cadira que deixa vacant Destutt de Tracy l'any 1836)

La relació entre les concepcions històriques i polítiques de Guizot a "Guizot and the Monarchy of the Restoration (1814-1830)", E.L. Woodward, Three Studies in European Conservatism. Metternich, Guizot, the Catholic Church in the Nineteenth Century, Hamden, Archon Books, 1963, pp. 111-228.

¹¹⁰ E. Tierno Galván, Tradición y modernismo, p. 152.

aquest sentit, Balmes projectà la refutació de Guizot en funció d'una tradició que arrenca de molt enrera, com a mínim de Bossuet, però que pren forma en el debat doctrinal obert per la Revolució francesa. El primer prospecte de l'obra, el corresponent al primer volum, deixava ben clares les intencions de l'autor: "Campean mucho en la actualidad las opiniones de cierta escuela filosófico-histórica empeñada en cubrir de gloria la revolución religiosa del siglo XVI, señalándola como un acontecimiento grandioso, fecundo en los más importantes resultados para la civilización europea."¹¹¹

Com passa amb la majoria de les obres de Balmes, El protestantismo tenia molt poc a veure amb la literatura anti-protestant habitual a l'Europa catòlica, fins i tot en relació amb la de més pretensions, com l'obra d'Auguste Nicolas, que traduï i publicà Roca i Cornet, una referència interessant, ja que anava precedida d'una llarga refutació de Guizot.¹¹² La distància que separava El protestantismo de la literatura

¹¹¹ El protestantismo comparado con el catolicismo en sus relaciones con la civilización europea, O.C., t. IV, p. 9.

¹¹² Augusto Nicolàs era jutge i ocupà un alt càrrec al Ministeri de Cultes sota Napoleó III. Quasi al mateix temps es publicaren dues obres seves a Barcelona, ambdues traduïdes per gent que havia estat molt propera a Balmes. La primera varen ser els Estudios filosóficos sobre el cristianismo, Barcelona, Librería religiosa, Imp. de Pablo Riera, 1851, traduïda per Francesc Puig i Esteve. La segona, Del Protestantismo y de todas las herejías en su relación con el socialismo, precedido de un examen de un escrito del Sr. Guizot, Barcelona, Lib. Religiosa, Imp. Pablo Riera, 1853, traduïda per Joaquim Roca i Cornet, qui cal fer notar que en la presentació no esmenta per a res a Balmes, en un treball sobre el protestantisme que, a més, arrencava amb una refutació de Guizot.

catòlica corrent sobre el tema era abismal, sense cap exigència.¹¹³

El protestantisme està dividit en dues parts, una part històrica, molt extensa, i una segona referida als problemes del catolicisme en el present. S'hi troben, a més, nombroses observacions d'ordre teòric i metodològic, d'observacions sobre la naturalesa i els condicionaments de les ciències socials. No té res d'estrany, ja que la primera diferència del treball de Balma respecte de l'obra dels seus contemporanis catòlics n'era la voluntat expressa i claríssima de situar el debat en el terreny definit per les ciències socials de l'època, fer dependre el típic treball filològic i propedèutic de l'apologètica catòlica de l'evidència històrica comprovable.

¹¹³ He repassat alguna de la literatura anti-protestant que s'edità a Barcelona en els anys posteriors, fet que m'ha permès constatar dues coses pertinents en l'estudi de Balma: la diferència de pretensions intel·lectuals i de nivell amb l'obra d'autors, espanyols i estrangers; segonament, el poquíssim impacte real de l'esforç de sofisticació del discurs catòlic assajat pel vigatà.

He consultat les obres següents, molt populars a Barcelona totes elles: J.O.F.M. y F., Los solitarios ó la felicidad se encuentra bajo las doctrinas del catolicismo, memorias sobre los principales sicesos que tuvieron lugar en la última guerra civil española, Barcelona, J. Tauló, 1843; Francisco Javier Feller, S.I., Catecismo filosófico ó sean observaciones en defensa de la Religión católica contra sus enemigos, Barcelona, Lib. Religiosa, Imp. Pablo Riera, 1849; Juan Perrone, S.I., Catecismo acerca del protestantismo para uso del pueblo, Barcelona, Imp. J. Subirana, 1856; Santiago Margotti, Roma y Londres ó sea paralelos entre el catolicismo y el protestantismo representados por ambas ciudades, Barcelona, Lib. J. Subirana, 1859 (trad. J. Rubió i Ors); finalment un diàleg en català per l'estil dels que hem comentat anteriorment, P.J.P., Lo Protestantisme. Diálogo entre un senyor rector y Federico, sargento de poch ha llicenciat, Barcelona, Lib. religiosa, Imp. Pau Riera, 1857. Es interessant destacar que l'esmentada Libreria Religiosa era l'empresa de publicística catòlica que dirigien Joaquim Rubió i Ors i Joaquim Roca i Cornet, decisió que el darrer havia pres com a conseqüència del fracàs de la segona etapa de "La Religión", després de la separació no massa amistosa dels editors de "La Civilización".

En definitiva, Balmes volia moure's en els terrenys on el **tradicionalisme** francès era de forma manifesta un dels fills de la il·lustració del segle XVIII, com ho seria, al seu torn, la historiografia liberal francesa o el positivisme. Pensador del seu temps, Balmes pretenia demostrar la possibilitat d' entrar en aquest terreny més exigent, a no abandonar el camp a l' enemic, sense deixar de ser per això inflexible amb l' adversari. "Los hombres de buena fe, sean cuales fueren sus opiniones, - afirmava en les primeres pàgines de l' obra - no deben contentarse con la autoridad de un oráculo de las escuelas opuestas. Nada nos importan Rousseau ni Bonald; lo que nos importa es la verdad." ¹¹⁴ Ni Rousseau ni Bonald, " las cuestiones históricas se resuelven con hechos." ¹¹⁵ Aquest era el punt de partida, gens tímid, de la llarga investigació balmesiana sobre l' origen de la controvèrsia entre catolicisme i protestantisme.¹¹⁶ Guizot, però, havia dit aproximadament el mateix cap al final de la seva famosa obra que el vigatà pretenia refutar.¹¹⁷

¹¹⁴ El protestantismo..., t. IV, pp. 10-11.

¹¹⁵ Idem, p. 11.

¹¹⁶ Unes pàgines més enllà insistí en el mateix tema, amb paraules molt aclaridores: " Cada época tiene sus necesidades , y fuera de desear que todos los escritores católicos se convenciesen de que una de las más imperiosas en la actualidad es el analizar a fondo ese linaje de cuestiones: Belarmino y Bossuet trataron las materias conforme a las necesidades de su tiempo; nosotros debemos tratarlas cuál exigen las necesidades del nuestro." Idem., p. 14. Quan lluny d' aquestes aspiracions quedaria la trista realitat de la literatura catòlica del segle XIX.

¹¹⁷ " El espíritu humano está, como la voluntad humana, siempre apremiado por actuar, impaciente por los obstáculos, ávido de libertad y de conclusión; olvida generalmente los hechos que lo oprimen y estorban; pero, al olvidarlos, no los destruye,

El protestantismo estava organitzat de la forma següent. La primera part conté una llarga disquisició sobre la naturalesa del protestantisme. El capítol XII inclou una consideració de "los efectos que produciría en España el protestantismo", i, a partir del capítol XIII, comença un extens excursus històric sobre els efectes de la difusió del cristianisme dins de les societats europees. Del capítol XXII en endavant s'entra en consideracions més generals sobre l'aportació del catolicisme. Finalment, a partir del capítol cinquanta set l'obra deriva cap a consideracions molt directament polítiques sobre les societats del segle XIX, en particular a la relació entre el catolicisme i les formes polítiques. No es difícil captar, per tant, que El protestantismo desborda absolutament, d'una manera fins i tot excessiva, els límits d'una refutació de l'historiador hugonot francès, per entrar en gairebé tots els temes que representaven un repte per a l'Església i els catòlics de la primera meitat del segle XIX.

De tota manera, la mèdula del treball descansa en la refutació de Guizot, val a dir, però, que acceptant les línies generals de l'historiador francès, en el sentit de defensar que la religió havia estat un principi de progrés. Refutar Guizot, era refutar una de les màximes influències culturals rebudes pels liberals d'ordre a Espanya i, per tant, situar-se en el centre

sino que subsisten para convencerle del error un día y condenarle. El espíritu humano, señores, no tiene más que un modo de escapar a este peligro: agotar animosa, pacientemente, el estudio de los hechos, antes de generalizar y de concluir. Los hechos son para el pensamiento lo que las reglas de la moral para lo voluntad." Historia de la Civilización en Europa, p. 272.

mateix del debat intel·lectual més proper a la política.¹¹⁸ Abans d' entrar-hi cal referir-se breument a l' exordi en el qual Balmes fa una presentació del que havia estat i era llavors el protestantisme. El primer que cal dir és que el plantejament resulta decebedor per convencional. Per a Balmes el protestantisme no és una interpretació del llegat del cristianisme ja que no té doctrina; el protestantisme és una actitud, la que derivava del lliure examen, l' únic comú denominador entre protestants.¹¹⁹ En poques paraules: la importància del protestantisme no era doctrinal sinó social: "nada hemos de buscar en sus doctrinas, ni en sus fundadores, de extraordinario ni singular, porque todo lo que tiene de característico, todo proviene de que nació en **Europa y en el siglo XVI.**"¹²⁰ El resultat d' una escissió plantejada sobre bases doctrinals tan febles fou un gran buit, derivat de les contínues disputes entre les sectes. El contrast amb l' unitarisme catòlic no podia ser més evident. El protestantisme

¹¹⁸ Aquesta influència de Guizot ja la registrà Marcelino Menéndez y Pelayo: "El adversario que verdaderamente combate Balmes en aquel libro, sin salir del campo de la Historia, es la escuela ecléctica, y su expresión más concreta el doctrinarismo político, que se había enseñoreado de las inteligencias más cultivadas de España. El partido moderado, del cual fué Balmes juez más o menos benévolo, pero nunca cómplice ni siquiera aliado, había convertido en oráculo suyo a un seco y honrado hugonote, gran historiador de las instituciones todavía más que de los hombres, y muy mediano filósofo de la historia porque su rígido y abstracto dogmatismo, aspirando a simplificar los fenómenos sociales, le hacía perder de vista muchos de los hilos con que se teje la rica urdimbre de la vida." Dos palabras sobre el centenario de Balmes, Vich, Imp. G. Portavella, 1910, p. 14.

Hi ha una bona biografia de l' historiador i política francès. Douglas Johnson, Guizot. Aspects of French History. 1787-1874, London, Routledge and Kegan Paul, 1963.

¹¹⁹ Idem., p. 17.

¹²⁰ Idem., p. 24.

provocà un buit

d' autoritat que afectà a les ciències i al coneixement en general, activitats a les quals el catolicisme procurava un lloable esperit de limitació. Limitació que, segons Balmes, fins i tot tenien els diversos **corpus** científics.¹²¹ La ciència tenia uns límits, i convenia que no els oblidés.¹²²

El principi d' autoritat extern a l' activitat humana, en la ciència o en la moral, havia de ser el principi religiós. Aquesta necessitat no tenia res a veure amb l' estadi de desenvolupament social, com alguns pretenien des del segle XVIII.¹²³ Al contrari, els pobles moderns, amb la superior complexitat d' estructures socials, necessitaven encara més aquell principi de limitació i d' unitat. " El pueblo cercano a su infancia, como está exento de la vanidad científica, entregado a sus ocupaciones sencillas y apegado a sus antiguas costumbres, escucha con docilidad y respeto al anciano venerable que, rodeado de sus hijos y nietos, refiere con tierna emoción la historia y los consejos que él a su vez había recibido de sus antepasados; pero cuando la sociedad ha llegado a mucho desarrollo; cuando debilitado el respeto a los padres de familia, se ha perdido la

¹²¹ " Si se examina atentamente ese grande aparato que tanto ruido mete en el mundo con el nombre de ciencia, se notará que en el fondo encierra una gran parte de autoridad, y al momento que en él se introdujera un espíritu d examen enteramente libre, aun con respecto a aquellos puntos que sólo pertenecen al raciocinio, hundiríase en su mayor parte el edificio científico y serían muy pocos los que quedarían en posesión de sus misterios. Ningún ramo de conocimeintos se exceptúa de la regla general, por mucha que sea la claridad y exactitud que se glorié." Idem., p. 57.

¹²² Idem., pp. 59, 65 i 132.

¹²³ Idem., p. 64.

veneración de las canas; cuando nombres pomposos, aparatos científicos, grandes bibliotecas hacen formar al hombre un gran concepto de la fuerza del entendimiento; cuando la multiplicación y actividad de las comunicaciones esparcen a grandes distancias las ideas y, haciéndolas fermentar por medio del calor que adquieren con el movimiento, les dan aquella fuerza mágica que señorea los espíritus, entonces es precisa, indispensable, una autoridad que, siempre viva, siempre presente, siempre en disposición de acudir donde lo exija la necesidad, cubra con robusta égida el sagrado depósito de las verdades independientes de tiempos y climas, sin cuyo conocimiento flota eternamente el hombre a merced de sus errores y caprichos, y marcha con vacilante paso de la cuna al sepulcro; aquellas verdades sobre las cuales está asentada la sociedad como sobre firmísimo cimiento, cimiento que, una vez conmovido, pierde su aplomo el edificio, oscila, se desmorona y se cae a pedazos." ¹²⁴ El principi d' autoritat - las "verdades independientes" , que deia Balms - era imprescindible tant en les ciències físicomatemàtiques com en les morals. ¹²⁵ Cap d' aquests raonaments era una novetat en la més rànica tradició catòlica, com es pot

¹²⁴ Idem., pp. 64-65.

¹²⁵ Es interessant notar com el Balms professor de matemàtiques quan començà a treballar en En protestantismo, estableix en la seva pràctica el principi de dubte: " ¿ quien de los versados en ellas ignora que, avanzando en sus teorías, se encuentran ciertos puntos donde el conocimiento tropieza con una sombra donde, a pesar de tener a la vista la demostración y de haberla empleado en todas sus partes, se halla como fluctuante, sintiendo un no sé que de incertidumbre de que apenas acierta a darse cuenta a sí propio? Idem., p. 66.

A continuació, i respecte a les ciències morals, desautoritza els esforços de l' utilitarisme i del positivisme, sense aportar cap argument de pes. (pp. 68-69)

veure.

L' eclosió del protestantisme a l' Europa del segle XVI havia hipotecat gravíssimament l' acceptació del principi d' autoritat. Allí on Guizot afirmava veure-hi " una gran temptativa d' emancipació del pensament humà, i, dient les coses pel seu nom, una insurrecció de l' esperit humà contra el poder absolut en l' ordre espiritual ", Balmes hi veia el principi de la lluita nefasta entre el **fanatisme**, d' una banda, i l' **incredulitat** i la **indiferència**, de l' altra.¹²⁶ Es a dir, el principi dels trasbalsaments de la vida política i social europea dels temps moderns. Els capítols dedicats a descriure aquesta tensió, que dominà les societats europees de l' época moderna, són d' una notable mediocritat, tanta que no val la pena de detallar-los.¹²⁷

¹²⁶ La cita complerta de Guizot es com segueix: " A mi juicio la Reforma no ha sido ni un accidente , resultado de un gran azar, de algun interes personal, ni un simple designio de mejoramiento religioso, fruto de una utopía de humanidad y verdad, sino que ha tenido una causa mucho más poderosa, que domina todas las causas particulares. La Reforma ha sido un movimeinto brioso de libertad del espíritu humano, un deseo nuevo de pensar, de juzgar libremente, por cuenta propia, con sus únicas fuerzas, los hechos y las ideas que Europa recibía o estaba obligada a recibir de manos de la autoridad. Fue una gran tentativa de emancipación delpensamiento humano t, para llamar las cosas por su nombre, una insurrección del espíritu humano contra el poder absi;oluto en el orden espiritual. Tal es, en mi opinión, el verdadero carácter, el carácter general y dominante de la Reforma." Idem., p. 275.

¹²⁷ Una sola citació pot ajudar a donar una idea del seu contingut: " La sociedad, y cuenta que no digo el pueblo ni la plebe, la sociedad si no es religiosa, será supersticiosa; si no cree cosas razonables, las creará extravagantes; si no tiene una religión bajada del cielo, la tendrá forjada por los hombres: pretender lo contrario es un delirio; luchar contra esa tendencia es luchar contra una ley eterna; esforzarse en contenerla es poner una débil mano para contener el curso de un cuerpo que corre con fuerza inmensa: la mano desaparece y el cuerpo sigue su curso. Llámese la superstición, fanatismo, seducción, todo podrá ser bueno para desahogar el despecho de verse burlado, pero

A partir del capítol tretzè, l'obra s'estructura seguint molt d'aprop l'esquema de Guizot. El menys que es pot dir, ja ho hem indicat, és que es tracta d'una refutació enormement condicionada per les idees i per l'esquema intel·lectual de l'adversari. La interpretació que Guizot fa de la història europea és bastant fàcil d'esquematitzar, i un cop fet això no resulta gens problemàtic adonar-se de quins punts Balma havia de discrepar. Com es ben conegut, François Guizot parteix del concepte de "civilització", un concepte identificat inequívocament a la idea de progrés, de desenvolupament, com el propi historiador francès declara de bon començament.¹²⁸ Sense proporcionar una definició precisa, Guizot entén per "civilització" quelcom unificador del "desenvolupament de l'activitat social i de l'activitat individual, el progrés de la societat i del progrés de la humanitat."¹²⁹ Era, per tant, un concepte que relacionava el desenvolupament social i

no es más que amontonar nombres y azotar el viento." El protestantismo..., p. 101.

¹²⁸ Historia de la civilización europea..., p. 26.

¹²⁹ Idem., pp. 28-29. El concepte de "civilització" era d'ús corrent des del segle XVIII, dins dels esquemes propis de la il·lustració. Segons Raymond Williams, el concepte era emprat antitèticament al de barbarisme. "In one way the new sense of civilization ... is a specific combination of the ideas of a process and an achieved condition." Keywords. A vocabulary of culture and society, Nova York, Oxford University Press, 1983. Segons Lucien Febvre, en un assaig dedicat a l'evolució del concepte publicat l'any 1930, aquest no apareixerà fins a l'any 1766, i entre 1765 i 1775 prendrà carta de naturalesa. Durant la Restauració el concepte de "civilització" pren significats força diferents i el seu ús s'escampa. En Guizot pren una de les seves formulacions més emblemàtiques. L. Febvre, A New Kind of History, P. Burke, ed., Nova York, Harper, 1973, pp. 218-253.

intel·lectual, i que Balmes accepta sense reserves.¹³⁰

La civilització que Guizot pretenia estudiar era la d' Europa, la qual identificava abusivament amb la francesa. Encara que, en els primers capítols feia algunes remarques sobre el món clàssic, el punt de partida real era la desintegració de l' Imperi romà i l' emergència del feudalisme. La concepció de fons de Guizot era que el dinamisme de la societat europea - la única capaç d' engendrar el progrés modern, des del seu punt de vista - va dependre d'una multiplicitat i varietat d' estímuls, a la tensió i lluita entre diversos principis.¹³¹ En síntesi, aquells principis o elements eren els següents: el teocràtic, el monàrquic, l' aristocràtic i el democràtic.¹³² I, avançant una passa més establí que el punt de partida de la civilització europea com a tal va ser el moment que aquells principis es confrontaren en l' assimilació dels llegats de

¹³⁰ Es interessant el planetajment del tema a Miquel dels Sants Oliver, " El fet i al idea de civilisació", Butlletí del Ateneu Barcelonès, Any III, 12, 1917, pp. 468-483. L' escriptor mallorquí s' ocupà en diverses ocasions de Jaume Balmes. A qui interessin les seves opinions pot consultar les Dues conferències sobre Balmes llegides per son autor...en les sessions commemoratives de la mort del insigne filosof celebrades per l' Associació "Catalunya Vella" en la Casa Consistorial de Vich, los días 9 de juliol de 1914 y 11 de juliol de 1915, Vic, Tipografia balmesiana, 1915

Es interessant observar com el frare carlí Magí Ferrer es molestava per l' ús d' un concepte aliè a les concepcions catòliques tradicionals. Definia el concepte de civilització com: "Es el arte de engañar con buen modo y finura". I. Casanovas, Balmes. La seva vida. El seu temps. Les seves obres, t. II, p. 365.

¹³¹ La identificació entre progrés i història europea no pot ser més nítida: "...la civilización europea se muestra incomparablemente más rica que ninguna otra, porque ha producido a la vez muchos desarrollos diversos. Así, ved que hace quince siglos que existe y sigue en un estado de progresión continua...", Idem., p. 45.

¹³² Idem., p. 43.

l' Imperi, l' Església i el cristianisme, i l' aportació dels pobles germànics, dels anomenats " bàrbars ". L' establiment de la societat feudal va ser el resultat de la lluita entre aquells diversos elements i de la combinació d' una manera particular. Aquesta va ser l' autèntica arrencada de la societat europea, dels quinze segles de progrés imparable, als quals es referia Guizot. A un nivell més concret, el llegat de l' Imperi es referia a la idea d' **imperium**, al dret i a la concepció de l' autonomia de la política, el de l' Església al govern de les consciències, el dels pobles del nord, l' esperit d' independència individual i la relació personal establerta inicialment a través del "patronat militar".

Aquests elements es combinaren en el procés de refosa de les institucions de la propietat territorial i de les relacions socials durant i després de la dissolució de l' estructura tardo-imperial. La naturalesa de la societat feudal, que Guizot observa intel·ligentment en els esglaons inferiors, generava una tensió i una violència inescapable tant en el **poble**, d' una banda, com en la monarquia i la teocràcia. Dins del poble, perquè "no existia moralment nada en común entre el poseedor del feudo y sus colonos; estos forman parte de su dominio, son su propiedad; y bajo este nombre de propiedad estan comprendidos todos los derechos que hoy llamamos de soberanía pública, lo mismo que los derechos de propiedad privada, el derecho de dar leyes, de gravar con tributos, de castigar, de disponer y vender. No hay entre el señor y los cultivadores de sus dominios, en cuanto puede decirse siempre que hombres están frente, ni derechos, ni garantías, ni

sociedad." ¹³³ De la dissolució del dret públic en derivà, al mateix temps, la tensió amb qualsevol noció de control i de limitació del poder, fos sota principi monàrquic o teocràtic.¹³⁴ ¿Quines varen ser, llavors, les tendències o els agents històrics que encarrilarien la societat feudal vers el camí de la civilització?

La primera de les forces que actuaven dins de la societat feudal, modificant les seves estructures internes, era l' Església. L' acció eclesial havia estat poc efectiva en la modificació de les relacions socials bàsiques - per a Guizot, els clergues eren una figura subordinada als feudals -, però en canvi incidí poderosament en la transformació de les idees generals, en la mesura que el domini primordial de l' Església no era tan sobre les coses com sobre les consciències. D' aquesta peculiaritat del seu poder en derivava tant la seva força com la seva debilitat. Com a institució era més oberta que les institucions bàsiques de la societat que l' envoltava, el que li donava un immensa força que utilitzava per " transmetre les creences de dalt a baix." ¹³⁵ En la crisi de les estructures imperials, l' Església va ser el gran agent de l' aculturació del pobles " bàrbars", cosa que féu invocant el principi de separació

¹³³ Historia de la civilización en Europa..., p. 99.

¹³⁴ Guizot que, al principi de l' obra, no ha dubtat en reconèixer en la violència i la força el fonament de qualsevol societat, es referiex a la feudal en els termes següents: " La fuerza, tal era bajo el régimen feudal la garantía verdadera y habitual dl derecho, si puede llamarse garantía ala fuerza. Todos los derechos recurrían sin cesar a la fuerza para hacerse reconocer o respetar. Ninguna institución se lograba de ese modo." Idem., pp. 104-105.

¹³⁵ Idem., p. 125.

del poder temporal de l' espiritual, i de transformació de les institucions socials, per exemple, de la esclavitud decadent.¹³⁶ El que passà, però, es fàcil de deduir: l' Església tractà de trascendir de l' estricte domini espiritual, augmentant fins on li fou possible el domini polític sobre els pobles. La seva influència, en definitiva, va tenir dues cares, en paraules de Guizot, " grande y saludable influencia sobre el orden intelectual y moral, influencia mas bien perjudicial que útil sobre el orden político propiamente dicho."¹³⁷ Era el començament de les "pretensions de l' esperit teocràtic" que impregnà la història europea fins al segle XVIII. " Ya en el siglo V aparecieron en la Iglesia - explica Guizot, definint aquest procés des de l' origen - algunos malos principios que han desempeñado un gran papel en el desarrollo de nuestra civilización. Así, en esa época, prevalecía en su seno la separación entre gobernantes y gobernados, el intento de fundar la independencia de los gobernantes respecto a los gobernados, de imponer leyes a éstos, de poseer su espíritu y su vida sin la

¹³⁶ Guizot no era tan ingenu d' atribuir el final de l' esclavitud a la influència de l' Església, però no deixa de reconèixer l' impacte que tingué sobre ella, fent-li perdre pes específic: " Se ha repetido demasiado que la abolición de la esclavitud en el mundo moderno ha sido debida completamente al cristianismo. Creo que es mucho decir: la esclavitud ha persistido largo tiempo en el seno de la sociedad cristiana, sin que se sintiera muy extrañada ni muy irritada. Ha sido necesaria una multitud de causa, un gran desarrollo de otras ideas, de otros principios de civilización, para abolir esta iniquidad de iniquidades. Sin embargo no se puede negar que la Iglesia empleaba su influencia en restringirla. Hay una prueba irrecusable: la mayoría de fórmulas de emancipación, en diversas épocas, se fundan sobre un motivo religioso; casi siempre la manumisión se ha proclamado en nombre de las ideas religiosas, de las esperanzas, del porvenir, de la igualdad religiosa de los hombres." Idem., p. 142.

¹³⁷ Idem., p. 150.

libre aceptación de su razón y de su voluntad. La Iglesia tendía cada vez más a hacer predominar en toda la sociedad el principio teocrático, a apoderarse también del poder temporal, a dominar exclusivamente. Y cuando no lograba apoderarse de la dominación, se aliaba con los príncipes temporales y sostenía, a fin de compartirlo, su poder absoluto a costa de la libertad de los súbditos."

Mentre el feudalisme i l' Església varen créixer i arribar a la maduresa entre els segles V i XII, l' element que havia de dinamitzar la història moderna d' Europa, els municipis, no va aparèixer fins més tard. Amb ells apareixen els gèrmens de la burgesia i, amb ella, el començament de la "lluita de classes", l' element més dinàmic de la història europea d' aquells segles.¹³⁸ Sobre la base d' aquests diferents elements es configuraren els dos grans principis que pugnarien per imposar-se en la història europea: d' una banda, la democràcia, de l' altra, el poder monàrquic i teocràtic. Entre els segles XII i XVI, les temptatives d'organització política de la societat europea gravitarien entre la possibilitat que un d' aquells elements s' imposés als altres o, a la inversa, s' imposés una armonització de tots ells. En el marc d' aquesta tensió fonamental, Gregori XVII tractà d' imposar el principi teocràtic, però no va tenir èxit. El seu fracàs assenyalà el principi de

¹³⁸ " la moderna Europa ha nacido de la lucha entre las diversas clases de la sociedad. (...) La lucha, en lugar de convertirse en un principio de inmovilidad, ha sido una causa de progreso; las relaciones de las diversas clases entre sí, la necesidad en que se encontraron de combatirse y cederse unas a otras a turno, la variedad de sus intereses y de sus pasiones, la necesidad de vencerse, sin alcanzarlo nunca por completo; de todo ello ha salido acaso el principio más fecundo y más enérgico de desarrollo para la civilización europea." Idem., p. 177.

l' emancipació de la societat laica europea, a les acaballes del segle XIII.¹³⁹ La formació dels grans estats en el segle XV afirmà, arreu, " la misma tendencia a la centralización, a la unidad, a la formación y preponderancia de los intereses generales, de los poderes públicos." ¹⁴⁰ Es llavors, a la primera meitat del segle XVI, quan es produí la gran escissió religiosa, la qual no havia estat altra cosa que l' alliberament de l'esperit humà de l' autoritat religiosa que l' havia dominat els segles precedents, a través d' un procés que ja hem resseguit.¹⁴¹ Els efectes de la Reforma en relació al desenvolupament històric general foren notables: " allí donde prevaleció la revolución religiosa, si no operó la emancipación completa del espíritu humano, le procuró un nuevo y gran crecimiento de libertad. Dejó, sin duda, al pensamiento sometido a todas las posibilidades de libertad o servidumbre de las instituciones políticas, pero abolió o desarmó al poder espiritual, el gobierno temible y sistemático del pensamiento." ¹⁴² A la llarga, a tots els països reformats, inclosa Anglaterra, el poder espiritual va haver d' abandonar per sempre més les pretensions de controlar el poder temporal. Per això, la revolució religiosa va ser el primer pas vers la revolució política, la qual es presentà primer a Anglaterra per bé que disfressada de revolució religiosa, i finalment a França, des d' on influí decisivament sobre la marxa de tot el continent.

¹³⁹ Idem., p. 234.

¹⁴⁰ Idem., p. 259.

¹⁴¹ Idem., p. 275.

¹⁴² Idem., p. 278.

No és gens difícil entendre que Balmes no podia acceptar l' esquema interpretatiu de la història europea proposat per l' historiador hugonot, per diverses raons. Acceptar-lo equivalia a considerar l' Església com una institució acabada, almenys des del punt de vista del que era històricament positiu. En conseqüència, l' esforç polèmic del vigatà consistí en una complexa temptativa per refutar Guizot, tot i deixant-se arrossegar de manera molt perceptible dins les coordenades bastides per l' historiador francès. A l' esquema que Balmes tractà de contraposar hi havia tres punts de discrepància fonamentals: en primer lloc, la qüestió de l' esperit teocràtic en els orígens de la societat feudal, és a dir, la qüestió de la gènesi del fanatisme religiós a l' Europa Moderna; segonament, i coherentment amb el punt anterior, la valoració mateixa de la Reforma; en tercer lloc, la concepció de les relacions entre religió i política en el món contemporani.¹⁴³ A partir d' aquestes discrepàncies, Balmes bastí una detallada refutació en la qual desenvolupava un esquema invers a l' optimisme burgès i liberal de Guizot: l' Església havia acomplert la funció positiva

¹⁴³ En una interessant i polèmica refutació de l' obra històrica de Modesto Lafuente, o "Fray Gerundio", Tomàs Bertrán Soler aprofità per atacar la concepció històrica de Balmes. La seva pretensió era demostrar que la intolerància catòlica era el punt de partida del despotisme monàrquic, però, anant més enllà, en la base de les concepcions històriques, establia que era en els principis de civilització els que havien fet avançar les societats europees i havien donat un lloc a la religió, no pas a la inversa. (pp. 42-43) Ens informa, a la plana anterior, que havia ja refutat Balmes, a qui acusa de plagiar als autors francesos (p.41) T. Bertrán Soler, Cuchilladas á la capilla de Fray Gerundio, València, Imp. de la Regeneración Tipográfica, 1858. (Dec el coneixement d' aquest text, difícil de trobar, a la gentilesa de Josep Fontana)

d' integrar als bàrbars i ordenar el món post-imperial; la Reforma havia introduït el principi de divisió a Europa que portava directament a les revolucions modernes i als seus desastres. Per tant, tan sols la recuperació del paper rector de l' Església podia retornar a la societat europea un principi d' ordre i de cohesió interna. Com es pot veure, l' esquema que Balmes contraposà a Guizot era un esquema genuïnament reaccionari però no completament teocràtic, al menys en la mesura que estava obert a la consideració de les relacions canviants entre política i religió, tot plegat contemplat des de la panoràmica proporcionada pels conflictes socials contemporanis. A partir d' aquí, la visió balmesiana es configurava sobre la base de la reivindicació de cada mil·límetre de poder de l' Església, tant en el passat com en el present. Com passava a l' obra de Guizot, cada detall, àdhuc els referits al passat més remot, és polititzat dins d' un marc interpretatiu que ho abraça tot.

Quan Balmes inicia l' exposició de la seva concepció històrica, en el capítol tretzè, ho fa donant per entès que ja ha demostrat la superioritat del catolicisme. Ho ha fet, però, amb arguments bastant discutibles. D' una banda, distorsiona greument les tesis de Guizot (per exemple, convertint a l' Església decadent del segle XV-XVI de la qual parla l' historiador francès en una Església condescendent, que no es pas el mateix); en segon lloc, plagiant amb tota rotunditat, sense citar-lo, Bonald, quelcom que Balmes feu prou sovint.¹⁴⁴ Em refereixo al Bonald de la Démonstration philosophique du

¹⁴⁴ La manipulació de Guizot es troba en les pàgines 34-35 d' El protestantismo.

principe constitutif de la société i de De l' unité religieuse en Europe, memòries escrites a principis del segle XIX, i en les quals el pensador tradicionalista francès desenvolupava una contundent crítica de la divisió religiosa introduïda pel luteranisme.¹⁴⁵ La pretensió de Balmes, de tota manera, era construir una teoria de la història que donés una base més sòlida als termes massa generals i abstractes de la refutació del protestantisme dels tradicionalistes o dels escriptors eclesiàstics. Per tant, és important encarar-nos a la mena d' arguments històrics sobre els que Balmes tractà de bastir la seva interpretació.

El punt de partida no podia ser altre que l' escollit per Guizot: l' Església en la crisi del món clàssic. Per al vigatà no era acceptable la idea d' una ambigua coexistència de l' Església amb l' esclavitud, i home del seu temps i del seu país es demana: " Desgraciadamente queda todavía en los tiempos modernos un punto de comparación que, si bien a una escala muy inferior, no deja de cumplir nuestro propósito. En una colonia donde los esclavos negros sean muy numerosos, ¿quién se arroja de golpe a ponerlos en libertad." ¹⁴⁶ L' Església havia actuat de manera gradual en el món antic, quan l' esclavitud no era un fet localitzat sinó tot un mon. A ningú més que a l' Església pertanyia el mèrit de l' abolició definitiva de l' esclavitud antiga. L' esperit d' oposició a l' exercici de la força privada, la difusió del concepte cristià de caritat, la redempció de captius, foren alguns dels mecanismes que varen suavitzar la

¹⁴⁵ De Bonald, Oeuvres complètes, t. I., pp. i

¹⁴⁶ El protestantismo..., p. 143.

esclavitud i en prepararen l' extinció progressiva.¹⁴⁷ La recerca actual més exigent no avala la interpretació balmesiana sobre les relacions entre l' acció de l' Església i l' esgotament de l' esclavitud, però és que la seva manera d' encarar-ho estava llastada de bon començament per una pretensió apologetica mal dissimulada.¹⁴⁸ Un cop abolida l' esclavitud, la societat europea podia començar la marxa cap a la civilització.

¿Quins eren, però, els trets distintius de la civilització europea als quals Guizot i Balmes feien una referència continuada? Si per a l' historiador francès eren la tensió entre els diversos principis en presència (el llegat de la cultura clàssica, l' aportació dels bàrbars i l' acció de l' Església), per a Balmes hi ha un agent fonamental de conformació: el cristianisme. Rebat amb contundència la apreciació tan positiva de Guizot sobre el suposat esperit d' independència personal aportat pels pobles invasors del Nord, de la mateixa manera que a les Observaciones sociales sobre los bienes del clero ho havia fet respecte a les tesis de Thierry, qui, per cert, era citat com a principal font de referència per Guizot.¹⁴⁹

¹⁴⁷ Vegi's les pàgines 150 a 163 d' El protestantismo.

¹⁴⁸ " a mi juicio, precisamente el hecho de que los primeros cristianos se centraron en exclusiva en las relaciones personales de un hombre con otro, o en las de los hombres con Dios, y su total indiferencia, como cristianos, ante las instituciones del mundo en el que vivían, fue lo que impidió que el cristianismo tuviera unos efectos positivos en las relaciones de un hombre con otro." G.E.M. de Ste. Croix, La lucha de clases en el mundo griego antiguo, Barcelona, Ed. Crítica, 1988, p. 512.

¹⁴⁹ Balmes se cita a sí mateix en aquest punt i reproduueix llargs fragments de les Observaciones. (El protestantismo..., pp. 212-219)

" Diríase quizás que procedía este sentimiento del estado social; pero en tal caso no era menester atribuirle como característico de un pueblo; bastaba asentar en general que ese

En defensar el protagonisme de l' Església en la conformació de la societat europea des dels temps més remots, Balmes tractava de separar-se d' un esquema pensat per explicar la gènesi de l' esperit teocràtic, i, per tant, per cercar la gènesi de la Reforma. La intenció balmesiana és prou òbvia, el que passa és que l' esquema alternatiu que proposa incorreix en contradiccions molt serioses. En efecte, Balmes reivindica d' una banda la necessitat de l' Església per educar als pobles en la necessitat d' un principi unitari, però a la vegada es nega a acceptar, com fa Guizot, que el control de les consciències era el fonament i la possibilitat mateixa del principi teocràtic. La contradicció és palesa per més que Balmes apel·li a la doctrina escolàstica de la lliure consciència dels creients.¹⁵⁰ I, a més, en l' esquema de Balmes, el salt del privat al públic és un estricte encadenament lògic: " La conciencia pública, que en último resultado, viene a ser en cierto modo la suma de las conciencias privadas, está sujeta a las mismas influencias a que lo están éstas; por manera que tampoco le basta la enseñanza, sino que le es necesario además el concurso de otras causas que pueden no

sentimiento era propio de los pueblos que se hallasen en el estado social de los germanos. Además, que si era un resultado del estado social. ¿ como pudo ser un germen , un principio fecundo de civilización, lo que era propio de la barbarie? Este sentimiento debiera haberse borrado por la civilización, no conservarse en medio de ella, no contribuir a su desarrollo; y si bajo alguna forma debía permanecer, ¿ por qué no sucedió lo mismo en otras civilizaciones, ya que no fueron por cierto los germanos el único pueblo que haya pasado de la barbarie a la civilización? " Idem., p. 211.

¹⁵⁰ Referint-se a qüestions de moral familiar, Balmes ha definit amb contundència el principi darrer de la influència del cristianisme: " La regla invariable del catolicismo, así en la moral que predica como en las instituciones que plantea, es la **represión**. Ni siquiera el deseo le consiente...." Idem., p. 253.

sólo instruir el entendimiento, sino formar el corazón. Comparando la sociedad cristiana con la pagana échase de ver al instante que en esta parte debe aquella encontrarse muy superior a ésta, no sólo por la pureza de su moral y la fuerza de los motivos con que la sanciona, sino también porque sigue el sabio sistema de inculcar de continuo esa moral, consiguiendo de esta suerte grabarla más vivamente en el ánimo de los que la aprendan, y recordarla incesantemente para que no pueda olvidarse." ¹⁵¹

Projectant aquestes consideracions cap a la societat europea moderna, era evident que el protestantisme - " predicació sense autoritat " - estava en pitjors condicions que el catolicisme per a seguir jugant aquella funció cohesionadora, des del punt de vista de Balmes. I, des d' aquest punt de vista, no hi havia sol.lució de continuïtat entre la Reforma i les revolucions modernes. ¹⁵²

Per tant, el cristianisme i el catolicisme, rectament entesos, no podien ser acusats de representar el principi negatiu de la teocràcia, ni en passat més remot ni en el present. A partir d' aquí, Balmes es llença a una extensa disgressió sobre l' evolució històrica de l' Església, en especial sobre els aspectes més discutits de la història del catolicisme com ara la Inquisició, l' acció de les ordes religioses, entre d' altres dels jesuïtes, un tema candent a mitjan segle XIX i altres. La influència de Chateaubriand es patent en aquests capítols de l' obra, uns capítols, val a dir, de ben poc interès.

La tercera part de l' obra, en canvi, és més substancial.

¹⁵¹ Idem, p. 279.

¹⁵² El protestantismo..., p. 294.

Consta de tres parts ben diferenciades. La primera està dedicada a explorar les relaciones entre la religió i la llibertat; la segona s' ocupa de les relacions entre la religió, en particular el catolicisme, i les formes polítiques; la tercera, es proposa treure conclusions de tot plegat i recapitular sobre la qüestió de les relacions entre el catolicisme i la civilització i el progrés. Cap de les tres parts és especialment convincent, ni des del punt de vista teòric ni de l'històric. La qüestió de les relacions entre la religió i la llibertat la planteja Balmes, bàsicament, com una reivindicació de les concepcions escolàstiques sobre l' origen diví del poder i sobre els límits del poder civil. Balmes s' aparta molt poc, quasi gens, de la fonamentació de Sant Tomàs, els principals retrets van dirigits sobretot contra Hobbes, a qui cita molt de passada, i contra Rousseau, de qui dóna una interpretació trivialitzada i poc respectuosa.¹⁵¹ L' exposició que fa sobre la base de la legitimitat del poder, del dret a la desobediència i a la

¹⁵¹ El protestantismo..., pp. 504, 511 i 541. No és acceptable que, mentre la refutació de Guizot demana moltes pàgines i extenses citacions en el text, la del Rousseau de Le Contrat social o de les Considérations sur le gouvernement de la Pologne, la liquidi amb citacions tant escases i frases tan trivials. Vegi's, si es vol, la pàgina 511 de El Protestantismo.

Altres vegades, Balmes es deixa anar massa fàcilment per la pendent de la propaganda política. Per exemple, en una comparació extemporànea entre Rousseau i de Bonald, que fa així: " Las revoluciones han producido un trastorno en las teorías como en los hechos; los gobiernos han sido o revolucionarios o reaccionarios; y de la revolución y de la reacción se han empapado las doctrinas. Es sobremanera difícil adquirir por medio de los libros modernos un conocimiento claro, verdadero y exacto sobre la naturaleza del poder civil, su origen y sus relaciones con los súbditos: en unos encontraréis a Rousseau, en otros a Bonald: y Rousseau es un minador que zapa para derribar; y Bonald es el héroe que salva en sus brazos los dioses tutelares de la ciudad incendiada: temeroso de la profanación los lleva cubiertos con un velo." (Idem., p. 501)

insurrecció, remet indefectiblement a la més estricta ortodòxia escolàstica, a Sant Tomàs, Suárez i Belarmí.¹⁵⁴

La reivindicació de l'origen diví del poder era, òbviament, la base del distanciament envers les teories del contracte social o del consentiment que legitimaven les opcions liberals. A la vegada, era el fonament d'aquelles visions del passat que, com en el cas de Guizot, possaven l'èmfasi en el desenvolupament d'una societat civil laica, separada progressivament de la tutela de l'Església y del Papat en la desclosa del món contemporani. La concepció catòlica de l'origen del poder s'entroncava amb la interpretació del que havia estat la història europea del segle XV al XVIII.¹⁵⁵ Per a Balmes, el zènit de la civilització humana corresponia al final de l'Edat Mitjana i al començament de la Moderna. L'organització de grans estats al voltant de monarquies respectades i legitimades per l'unitat catòlica, la qual assenyalava els límits del legítim i del que no ho era, n'era la manifestació més evident.¹⁵⁶ El protestantisme trencà aquella harmonia entre els dos poders, la manifestació més estricta de la qual n'era el respecte universal al Papat.¹⁵⁷ "

¹⁵⁴ Vegi's en particular les pàgines 598-599, 606, 611-614.

¹⁵⁵ Encara que Balmes cita el Du Pape (1819) de Joseph de Maistre, no el reivindica en tota la seva amplitud. De Maistre invocà de nou el principi teocràtic com a font de tot poder, Balmes es limita a exposar concepcions bastant clàssicament escolàstiques, que distingien sempre les esferes respectives dels dos poders, salvant l'origen diví de tot poder, en la mesura que el poder era un ésser, i tots els éssers han estat creats per Déu.

¹⁵⁶ El protestantismo..., p. 540.

¹⁵⁷ " En medio de su deslumbramiento - es refereix als reformistes il·lustrats del segle XVIII - olvidáronse los monarcas de un principio que domina toda la historia de la Europa Moderna, cual es que la organización social ha dimanado de la

El protestantismo falseó la civilización europea; y lejos de abrir el camino a la libertad, forjó las cadenas de la esclavitud. Su primer paso fué abolir la autoridad del Papa, echar a tierra la jerarquía, negar la Iglesia toda potestad y colocar en manos de los príncipes la supremacía religiosa: es decir, que su obra consistió en retroceder a la civilización pagana, donde se hallaban reunidos el cetro y el pontificado. Cabalmente la obra maestra en política se cifraba en separar estas dos atribuciones para que la sociedad no se hallara sojuzgada por un poder único, ilimitado, que, ejerciendo sus facultades sin ningún contrapeso, llegase a vejlarla y oprimirla."¹⁵⁸

La història moderna havia d' entendre's precisament com el resultat de la ruptura dels equilibris dins de la societat europea causada pel protestantisme. Però allí on Guizot veia en la lluita entre diversos principis la font del dinamisme i del progrés, Balmes hi veia el principi de les grans confrontacions socials. En això seguia de ben aprop, plagiant frases senceres i sense citar la procedència, les argumentacions que Bonald havia exposat lapidàriament a principis de segle XIX, en particular a Démonstration philosophique du principe constitutif de la société.¹⁵⁹ De tota manera, la manera de plantejar-ho del vigatà

religión, y que, por tanto, es preciso que vivan en buena armonía las dos potestades, a quienes incumbe la conservación y defensa de los grandes intereses de la religión y de la sociedad. No se enflaquece la eclesiástica sin que se resienta la civil: quien siembre cisma recogerá rebelión." El protestantismo..., p. 560.

¹⁵⁸ El protestantismo..., p. 594.

¹⁵⁹ M. de Bonald, "Démonstration philosophique du principe constitutif de la société", Oeuvres Complètes, Paris, J.P. Migne, ed., 1864, t.I., pp. 2-122.

s' ha de raonar en clau espanyola i prenent en consideració alguns dels seus punts de vista anteriorment exposats. En efecte, per a Balmes la lluita que commovia Europa des del segle XVI era la que s' establia entre els principis de la monarquia, l' aristocràcia i la democràcia. La monarquia s' havia afirmat per sobre dels interessos de l' aristocràcia i del poble, com un valor de conservació fonamental.¹⁶⁰ Mentre les monarquies s' associaren al catolicisme, fet que els imposava unes evidents constriccions, la societat europea avançà sense trasbalsos excessius en el camí de la suavització del feudalisme i d' aixamplament de l' espai de les ciutats i de la burgesia emergent. L'ideal balmesià era aquell: de manera ben explícita, el d' una monarquia catòlica de base popular, oberta al factor popular que pugnava per obrir-se camí enfront dels interessos nobiliaris. Una monarquia d' aquest estil no tenia per a que tancar-se a l' ascens del "tercer estat", denominació aliena al lèxic balmesià, naturalment. " No niego la necesidad de una clase intermedia; sólo afirmo que la nobleza antigua, tal como era, no entrañaba elementos que asegurasen su conservación, pues que podía ser remplazada por otra, como en efecto lo ha sido (...) Si menguaba la fuerza de la propiedad territorial, caminaban más rápidamente a su ruina los derechos jurisdiccionales, combatidos de un lado por la potestad de los reyes, y de otro por las municipalidades y demás centros donde obraba el elemento popular. De suerte que, aun suponiendo un profundo respeto a los derechos adquiridos y sólo dejando que las cosas siguiesen su curso ordinario, era indispensable que pasado cierto tiempo llegase la

¹⁶⁰ El protestatismo..., pp. 640-642.

antigua noblesa al estado de abatimiento en que actualmente se halla." ¹⁶¹ Dit d' una altra manera, la monarquia era un valor de conservació que estava per sobre de les contingències històriques que havien canviat la faç de la societat europea, com igualment ho estava la religió, i per raons molt més substancials.

L' aristocràcia, aquella classe fonamentada sobre la propietat territorial en particular, representava uns valors obsolets en el món contemporani. Balmes tancava, així, el cercle de les seves motivacions bàsiques com a polemista catòlic: la monarquia i la religió, és a dir, el catolicisme vaticanista, podien salvar-se en el món contemporani, l' aristocràcia, en canvi, no representava valors sinó interessos, i aquests havien entrat en decadència sota l' impuls de noves forces econòmiques i noves classes socials.

La teorització balmesiana no era encara capaç, en els anys que culminà El Protestantismo, de comprendre que les forces socials ascendents s' expressaven també a través de valors que no podien ser els del passat. I que, fins i tot el cristianisme i l' Església haurien de canviar substancialment la seva posició en el món de les passions humanes per poder perdurar. La Reforma havia estat el primer gran moviment vers aquesta direcció, tal com Guizot havia entès i explicat, amb independència que no sempre les seves explicacions i exemples històrics fossin prou vàlids.

¹⁶¹ El protestantismo..., pp. 641 i 642.

Navegar en les tormentes

"Estamos los españoles en medio del mar; es
menester acostumbrarse a las tormentas."

(1843/1844)

Un cop publicades les primeres entregues d' El protestantismo i constatat l' èxit de l' empresa editorial, el camí de Balmes com a escriptor catòlic semblava estar desbrossat. En definitiva, era aquest el camí que el vigatà havia escollit, ben conscientment com hem pogut veure, per fer carrera i assegurar-se una independència econòmica i personal. La seva circumspecció respecte dels agrupaments polítics que s' havien anat formant al llarg de la guerra civil, d' altra banda, feia pensar en una còmoda retirada als cenacles de la publicística catòlica a escala espanyola i internacional. El caràcter resolutament vaticanista d' El protestantismo semblava portar vers aquesta direcció d' una o altra forma, tot i que, com hem vist, l' obra contenia prou elements per a permetre desenvolupaments posteriors en altres direccions.

L' orientació que Balmes pren els primers anys quaranta, però, s' allunya del camí fressat i rectilini per endinsar-se en un de molt més complicat i perillós. Aquest camí no era altre que el de la política, entenent aquest concepte en el sentit més ampli de lluita alhora en el terreny pràctic i quotidià i intel·lectual. Resseguir amb cert detall què va ser

l' activitat balmesiana entre els anys 1840 i 1844, moment aquest darrer quan passà a Madrid per implicar-se directament en una operació política d' alta volada, permet obrir una reflexió sobre el que era la política catalana en aquells anys i, a la vegada, com aquesta podia dur-se a terme des de la condició d' eclesiàstic. Més enllà, però, s' imposa explicar la particular visió de la política del vigatà, no pas massa propera a la dels protagonistes de la política catòlica del seu temps.

El punt per on cal començar en aquesta qüestió és entendre com Balmes va anar canviant en la manera d' exercir les funcions de propagandista catòlic, les que havien caracteritzat la primera etapa d' escriptor. La primera modificació dels accents del polemista catòlic es detecta en els materials que Balmes va anar publicant a les revistes de religió amb les que col.laborava o dirigia. Balmes no canvia un temes per uns altres - no ho farà mai, de fet - sinó que va acumulant facetes diferents que projecten una imatge més complexa del seu pensament i, en conseqüència, de la seva visió de la política.

El Balmes que comença a publicar El protestantismo, un llibre que estava cridat a ser molt ben rebut dins del món catòlic, es troba confrontat a realitats que li exigiran una resposta intel.lectual que el gruix del catolicisme es nega a prendre en consideració. El repte es produeix, a més, a una velocitat extraordinària, la que exigien les circumstàncies per les que passava el país. Des d' aquest punt de vista, els anys 1842-1843 són els més fèrtils del vigatà, intel.lectualment parlant. I els més oblidats de la publicística balmesiana posterior, i no pas per causalitat.

En efecte, El protestantismo era una elaboració de filosofia

de la història de caràcter essencialment retrospectiu, encara que condicionada pel debat contemporani. Balmes no podrà, però, mantenir-se en aquelles altures, que li haurien permès la còmoda posició de l' apologeta catòlic que denuncia la corrupció dels temps. La política del moment el va empènyer en una direcció d' implicació més i més directa en allò que estava passant, implicació que es mouria sempre dins l' estela del propi projecte intel·lectual. I l' aspecte més notori de la inflexió intel·lectual de Balmes va ser la progressiva implicació en la fonamentació, des d'un punt de vista catòlic, d' un política conservadora i anti-revolucionària, desenvolupant les percepcions que tenia del joc de forces en presència dins de la societat catalana i espanyola. De l' estiu de 1841 i al llarg de l' any 1842, l' esforç d' articulació realitzat per Balmes d' una defensa del catolicisme més sòlida va avançar de manera ràpida i resoluta. El 1843 aquest esforç arribarà a la plenitud en dues sèries d' articles essencials, les que dedicà a Barcelona i a Catalunya. Abans d' arribar-hi, cal entendre el sentit de la maduració intel·lectual que estem comentant.

Com ja hem assenyalat, el Balmes que entra en contacte amb Roca i Cornet i Ferrer i Subirana, el Balmes de La Civilización, és un personatge bastant allunyat de la imatge de l' intel·lectual que projecten el seus col·laboradors. Les seves vinculacions amb la indústria i, a la vegada, la seva separació dels rengles de la intel·lectualitat liberal com a home de l' Església que era i se sentia, el feien un personatge bastant únic a la Catalunya dels anys quaranta. Sigui com sigui, ja en el moment d' iniciar la publicació de la revista el material que entrega Balmes es mou en un horitzó ben diferent dels seus

col·legues, una diferència que no deixarà de créixer, fent inevitable la ruptura final, amb independència de les evidents qüestions personals que varen intervenir en el plet entre els tres socis.

Des d' un punt de vista intel·lectual la progressió balmesiana va consistir en el pas d' una idea molt abstracta de com definir l' autèntica "civilització" a una visió de com aquesta s' estava construint en el món contemporani com a resultat d' un joc de forces extremadament complicat. L' esforç intel·lectual que significa "El protestantismo" es movia encara en una idea de contraposicions entre una civilització cristiana i altres no-cristianes, i, dins de les primeres, una genuïna i autèntica, la catòlica, i altres separades del tronc original, nocives i confussionàries dels objectius fonamentals, és a dir, les diverses sectes protestants, a les quals no se'ls concedeix cap credibilitat teològica o socialment justificada. A la vegada i en segon lloc, de com una ciència social podia contribuir a delimitar la naturalesa de la "civilització" contemporània amb les seves especificitats. I finalment, anar més enllà i veure com això es concretava a la pròpia societat de l' escriptor catòlic, la catalana i l' espanyola. Es pot afirmar que l' element dinàmic que portà el vigatà vers aquest esforç de concreció té a veure amb la seva progressiva implicació política.

Balmes ja s' ocupà de qüestions bastant properes a la realitat que l' envoltava en les primeres entregues de La civilización. El punt de partida d' aquesta maduració cal cercar-lo en línies de reflexió vinculades a la culminació del gran projecte intel·lectual d' aleshores, El protestantismo, però hi podem percebre alhora la incomoditat que li provocava l' ús del

concepte de "civilització", manllevat sense contemplacions de la historiografia francesa, el qual li semblava vaporós i imprecís. Entre l' agost i el setembre de l' any 1841, Balmes publicà una sèrie de quatre articles explícitament adreçada a tractar de precisar l' ús del concepte de "civilització", el punt de partida de l' esforç per a definir categories adequades a l' anàlisi de la realitat contemporània. Aquesta fou una de les preocupacions més persistents del Balmes dels anys 1842-1843, com veurem.

Mentre Guizot definia la idea de "civilització" com l' harmonia entre el progrés social i la "vida particular", en un esquema que ben arrelat a la tradició reformista porta per via directa al liberalisme decimonònic, per a Balmes la "civilització" havia de ser una altra cosa, necessàriament. Accepta, per coherència amb els seus punts de vista sobre el canvi històric, que la "civilització" moderna és produïda pel progrés de les societats europees, per "la perfección de la sociedad", en termes idèntics als dels autors francesos. Però adverteix, que una visió massa unilateral del progrés havia conduït les societats europees a una situació de transformació convulsiva, la qual es reflectia de manera directa a l' inestable situació política europea.¹ Arribats a aquest punt, però, ¿com es podia determinar el caràcter i la plenitud de la civilització moderna, o, a la inversa, com es podien determinar les insuficiències o limitacions? A parer del vigatà només hi havia

¹ Per a que ningú dubtes de la seva profunda admiració per la mena de "progrés" que estava canviant algunes societats europees, advertia: " No escribimos estas líneas complaciéndonos en destruir esperanzas, ni en derramar la amargura en los corazones; no hablamos contra la civilización europea, sino que la admiramos; más añadiremos todavía, estamos en la profunda convicción de que las civilizaciones griega y romana nada son comparadas con la nuestra.", O.C., V, 462.

una manera de fer-ho: establir un "tipo ideal" respecte del qual comparar l' estat de la societat europea actual. Aquest tipus ideal hauria de ser definit en funció d' una fòrmula que faria servir moltes ocasions: " entonces habrá el máximo de civilización cuando coexistan y se combinen en el más alto grado la mayor inteligencia posible en el mayor número posible, la mayor moralidad posible en el mayor número posible, el mayor bienestar posible en el mayor número posible." ²

Inteligencia, moralitat i benestar són termes molt corrents del discurs polític del segle XIX que cal entendre en el seu context. En el cas de Balmes, incidir en aquestes qüestions era sobretot un exercici que consistia en mostrar els límits de la institucionalització de la societat liberal a mitjan segle XIX, posant de relleu l' inestabilitat crònica que d' aquest fet en derivava. El propòsit central és fer notar que el "progrés" com a tal no podia ser identificat tan sols amb la riquesa material, però que aquell n' era condició ineludible, ja que, com Guizot, Balmes no posa mai en contradicció el procés d' afirmació de les estructures del capitalisme amb els objectius del cristianisme. L' extensió de la il·lustració i la veritable educació moralitzadora de les multituds eren condicions **sine qua non** per a poder definir el nivell de civilització assolit. La riquesa, a més, es trobava massa desigualment repartida a les societats europees més avançades, en aquelles més encarrilades en la direcció de l' autèntic progrés, tal com se'l definia en el pensament liberal clàssic.

La conclusió que es desprenia d' aquesta línia d' anàlisi era ben òbvia: sense una permeació de la instrucció i de la

² O.C., V, p., 464.

moralització - la paraula democratització suggeriria quelcom que té poc a veure amb el que estem dient - le societats europees es veurien amenaçades d' una crònica inestabilitat. I, conseqüència lògica, l' acompliment d' aquesta doble tasca tan sols podia ser encomanat amb èxit a l' Església catòlica. Per a demostrar-ho, Balmes fa ús de les estadístiques criminals franceses, per exemple.

En arribar al quart article sobre la qüestió del benestar de les poblacions europees, Balmes abandona la discussió amb Guizot i el pensament liberal, en els termes que hem vist, per entrar en un terreny de més interès. La inflexió es produeix al voltant de la qüestió del pauperisme, de la misèria de les classes treballadores. ¿Com es jutjaria la situació de la Gran Bretanya del segle XIX - es demana Balmes - si se l' estudiés amb la mateixa atenció que es posa en la Roma clàssica? Si no es tenia més consciència del fenomen, si no es produïa més coneixement social de qualitat sobre les contradiccions de la societat contemporània era perquè la forma d' observació no era l' adequada: " Ahora que se ofrece la oportunidad nos permitiremos una observación sobre el estudio de la historia. Creemos que por lo común se da sobrada importancia a los hechos que se presentan en la superficie de la sociedad, y se prescinde de los que se verifican en su fondo. Los trastornos de los gobiernos, las guerras, el engrandecimiento y decadencia de los imperios, se explican por demasiado por causas políticas, o por la influencia de ciertos hombres; si se calaba más hondo en el corazón de la sociedad, se encontrarían otras causas más profundas y sobre todo más naturales y sencillas. El primer estudio preparatorio que, a nuestro juicio, debiera hacerse en

la historia es la investigación de los datos que pusieran de manifiesto el vivir de los pueblos, entendiendo por esto el formar una estadística tan exacta y minuciosa como fuera posible, no tan sólo de su estado intelectual y moral, de las relaciones de familia, de su religión, de sus leyes, usos, costumbres, sino también, y muy particularmente de cuáles y cuantos eran sus medios de subsistencia.

Enhorabuena que se describan los cambios de gobiernos y de dinastías, las vicisitudes de las guerras, los planes y proyectos de los hombres célebres que han ejercido influencia en la sociedad; pero estemos seguros que nada de esto basta para comprender a fondo la historia de un pueblo y el verdadero carácter de su civilización. Es necesario saber en qué estado se hallaban su agricultura, industria y comercio, cuáles eran sus alimentos ordinarios, cuáles sus vestidos, cuáles su habitación, y la infinidad de detalles indispensables para pintarnos fielmente como pasaban su vida aquel pueblo que nos proponemos estudiar." ³

Una aproximació d' aquest estil, més sociològica i més globalitzadora, a la condició de les societats de l' Europa moderna hauria de revelar, sens dubte, els límits de la civilització europea de l' època, la manifestació més visible dels quals n' era la immensa misèria en la que vivien les classes treballadores de països com Anglaterra.⁴ A Espanya, en canvi,

³ O.C., V, p. 484.

⁴ "El cristianismo conoció una verdad que ha venido después a confirmar los principios de la economía política - afirmava Balme sense massa problemes - ; y es la imposibilidad de que en una sociedad muy numerosa, todos los individuos tengan los medios necesarios para vivir cómodamente. la multiplicación de los hombres está en desproporción con el aumento de producción de los medios de subsistencia; estos medios no llegan al nivel necesario

l' endarreriment relatiu envers els països nordeuropeus explicava que el pauperisme no hi fés els mateixos estralls. El que calia, però, era que les classes dirigents en prenguessin consciència i evitessin cometre els mateixos errors que havien comès, que estaven cometent, les d' aquells països. Els consells que els donava Balmes, arribats en aquest punt, connectaven amb argumentacions que ja eren presents a les primeres obres, que ja coneixem, però que ens aproximen molt bé a les que seran les preocupacions balmesianes dels anys de les segones bullangues. Una autèntica classe dirigent havia de ser efectivament civilitzadora, si no volia veure's arrossegada per les contradiccions de la societat moderna. " ...las clases ricas... andan muy erradas - els advertia Balmes - si piensan que el medio de evitarse compromisos y apuros puede ser la **fuerza**. Esta no se halla en el número menor, sino en el mayor. Los medios morales son los únicos que pueden tener eficacia duradera..."⁵

Les advertències balmesianes sobre els límits de les societats modernes estaven marcades, des dels primers treballs, per un contrast notable amb els arguments característics dels escriptors catòlics espanyols de l' època. Balmes no posà mai en qüestió ni la idea de progrés ni la conveniència de la indústria, ben al contrari, l' adscripció sense embuts en els rengles dels que creien en el progrés el permetia, amb la mateixa rotunditat, veure' n els límits i cercar les solucions, que passaven

y por esto queda siempre una ciertta masa, que o padece privaciones o muere de hambre; masa que entre los antiguos quedaba abandonada a su suerte, sucediéndole todavía lo propio en los tiempos modernos allí donde no ha prevalecido el cristianismo.", O.C., V, p. 486.

⁵ O.C., V, p. 491.

òbviament per la utilització del cristianisme en la superació d' aquelles carències. Els fonaments de l' ordre social no s'havien de cercar en l' administració del terror, tal com Bonald havia reclamat, sinó en una organització social dirigida i orientada pel cristianisme i l' Església. La forma com Balmes concreta aquesta inspiració és inicialment molt poc articulada. La podem trobar en les primeres referències a la política irlandesa, un tema freqüentat pel vigatà per raons ben comprensibles o en la forma com suggereix que la Església havia de participar en el món de la indústria. Des d' una posició decididament analítica, però, no devia sentir-se prou content d' aquestes primeres al·lusions massa superficials de la possible i desitjable aliança entre progrés i religió, i des de principis de l' any 1842 inicià la recerca d' una posició més globalitzadora i raonada, com veurem seguidament.

La petita biografia d' O' Connell inserida a " La Civilización" va ser el primer escrit d' una certa entitat en el qual Balmes s' ocupà de qüestions internacionals, quelcom que a partir d' aquest moment faria bastant sovint. La crisi irlandesa era una exemplificació a gran escala de les conseqüències d' una política orientada només per consideracions de poder o de l' economia política convencional. I per sort per tots plegats, el catolicisme s' havia aliat amb les aspiracions de les masses irlandeses tot prevenint l' explosió a la que les dramàtiques circumstàncies menaven. Així i tot la situació era greu: " No obstante, y a pesar de la influencia amansadora del catolicismo, no nos hacemos ilusiones sobre la verdadera situación de las cosas; y mucho dudamos que el animado drama en que ha figurado O' Connell como el principal personaje pueda llegar a un

desenlace pacífico. En el porvenir de Irlanda hay la revolución. Los católicos están emancipados, disfrutan de los mismos derechos civiles y políticos que los protestantes; pero la cuestión no está toda aquí; la cuestión de Irlanda es más profunda, afecta el corazón de la sociedad, como está esencialmente enlazada con el sistema de propiedad territorial. La cuestión de Irlanda es cuestión de pan: cerca de tres millones de mendigos con dos millones de más de miserables poco menos desgraciados que los primeros, en un pueblo cuyos propietarios cuentan su renta anual por millones, es un problema demasiado grave para las fuerzas humanas..."⁶ La qüestió d' Argòvia (Suïssa), de la que s' ocupà el novembre de 1841, en canvi, era essencialment una reminiscència del passat, dels enfrontaments entre catòlics i protestants que havien sotraguejat Europa des del segle XVI.

El text que expressa millor, pot ser, la idea balmesiana de la conveniència de l' armonització entre progrés, del progrés industrial més precisament, i la religió, la trobarem en un text molt senzill, publicat a " La Civilización" el novembre de 1841, a propòsit de la inauguració d' una nova línia de ferrocarril a Alsàcia.⁷ Balmes havia recollit d' un diari de Paris la descripció de la inauguració del ferrocarril entre Estrasburg i Basilea, en la qual es procedí a una cerimònia religiosa oficiada pel bisbe de la ciutat, persona respectada, sembla, ja que varen assistir-hi molt protestants. El fet servia a Balmes per confirmar allò que estava defensant en les planes de la revista els mesos precedents, tal i com, ell mateix, feia notar, insistent en els seus punts de vista: " Llamamos la atención de

⁶ O.C., VIII, p. 27.

⁷ O.C., t. VIII, pp. 385-387.

los lectores sobre la semejanza de estas observaciones con las que hemos emitido en el artículo sobre el bienestar del mayor número, y sobre los peligros que amenazan la sociedad por su nueva organización, si no se procura que a su rápido desarrollo presidan las ideas religiosas; si no se cuida de que ese vivo movimiento industrial y mercantil, que se despierta por todas partes, esté regulado por una mano cuerda, que le evite los extravíos que por su misma naturaleza se halla expuesto. No lo dudemos; el desarrollo industrial y mercantil, que tantos bienes puede traer a la sociedad, está preñado de azares y trastornos que producirán desastrosas revoluciones sociales y que al fin no mejoraran el estado de las clases más numerosas si la religión no le dirige. Y la religión que ha de presidir a esta grande obra es el catolicismo..."^x

Els plantejaments d' aquest estil són significatius de cap on anava el pensament de Balmes, però afegien poque coses a les línies d' anàlisi presents a les obres publicades aquests anys, tant les referides a la situació espanyola com a aquelles de defensa catòlica, la culminació de les quals la constituí El protestantismo. Va ser, però, la mateixa dinàmica de la situació en la que es trobava la que el portà cap a una implicació política més directa i, al seu torn, vers una orientació intel·lectual nova. Tres camins portaren Balmes cap un terreny de més implicació en els esdeveniments contemporanis: en primer lloc, les aliances en el món intel·lectual barceloní; segonament, la formació del front anti-esparterista i moderat que apunta en aquells anys; i en tercer lloc i finalment, la reflexió sobre la naturalesa del capitalisme a Europa i de les peculiaritats de la

^x O.C., VIII, p. 387.

seva concreció a Catalunya i Espanya.

De fet, la revista fundada amb Roca i Subirana es proposava influir en el món cultural barceloní, el qual estava en un moment prou fluid aquells anys de les segones bullangues. La demostració més palesa de les possibilitats obertes per la situació de crisi de les consciències en fou la col.laboració d'algunes plumes de la jove intel.lectualitat liberal a la revista. A finals de l'any 1841 ho féu Manuel Milà i Fontanals, amb un article que portava per títol Bellas Artes, que prologà el propi Balmes.⁹ Els termes en els quals ho va fer eren realment significatius.¹⁰ La revista saludava al jove literat per la recuperació del sentiment religiós, i no pas en termes exclusivament estètics. A la vegada, la revista saludava el retorn a Barcelona de Pau Milà i Claudio Lorenzale que havien retornat de Roma amb l'aprenentatge fet de com fer una pintura alhora moderna i inserida dins de la tradició

⁹ Anys a venir, Manuel Milà recordà Balmes en uns termes molt ajustats i que denotaven una perfecte comprensió de qui havia estat el vigatà, i pot ser del que havia significat per la seva generació: "...aprovecho esta ocasión para asociarme a los sentimientos de V.V. con respecto al ilustre apologista; al sabio que sin ostentación y sin haber de buscar lejos de su patria auxilios exteriores se formó en la soledad de una desconocida biblioteca; al primero que desvaneció las prevenciones literarias que existían en España contra Cataluña, en Europa contra España; al que supo unir la ciencia tradicional con los conocimientos modernos, y que, según una expresión que Fontenelle aplicó a Leibnitz, y que é se complacía en recordar, "menait de front toutes les sciences." Suplemento a El Eco de la Montaña, Vic, II, 134 bis, 12 de julio de 1864. (Dec el coneixement d'aquest escrit de Milà a Joaquim Albareda.) El text que Milà excusà, amb el missatge que he citat parcialment, s'havia d'adjuntar a la publicació commemorativa, amb motiu del trasllat de les cendres del filòsof al claustre de la catedral. Acta de la Academia celebrada por el Círculo-literario el día 3 de julio de 1865..., Vic, Imp. Soler hermanos, 1865. la publicació conté un text de Roca i Cornet, com igualment en conté un el númro especial que li dedicà uns anys abans El Ausonense, Vic, 9 de juliol de 1862, n. 126, pp. 1-2.

¹⁰ La Civilización. Revista religiosa, filosófica, política y literaria, Barcelona, Imp. Brusi, t. I, pp. 471-472.

de l' art cristià. L' article de Manuel Milà donava notícia de la significació dels natzarens, l' escola pictórico-catòlica, tal com se l' anomenava, en el terreny artístic: " el verdadero artista toma de la religión lo que la religión le presta, y lo toma y lo trae entre sus manos con respeto y se guarda muy bien de profanarlo, cuando no por otra razón superior, para no desvirtuar sus propias obras y convicciones. En el ejercicio o contemplación de las primeras, encuentra el hijo de la Iglesia la confirmación de sus doctrinas y un cierto premio y aliciente a la virtud, y el hombre no tan religioso, siente despertar en su corazón una sensibilidad que desde aquel momento tiende a descargarlo del peso del egoísmo y del orgullo. La lucha puede ser más o menos obstinada, però considere el verdadero creyente cual será las más de las veces la victoria." "

No s' atura en aquesta primícia de Milà l' esperit proselitista dels redactors de la revista. Al llarg de 1842 proseguirien la tasca d' atracció del petit nucli d' intel·lectuals, els quals havent abandonat els rengles del radicalisme liberal, més o menys filo-progressista, s' aproximaven al catolicisme com element de definició de les noves posicions ideològiques. A la revista s' hi varen publicar comentaris sobre les publicacions de Piferrer, algunes produccions poètiques de Rubió i Arolas, i Josefa Massanés.

No és massa aventurat notar que aquestes aproximacions, bastant improbables uns anys enrera, veren prendre sentit en el context d' una molt precisa situació política, el de la radicalització progressista que es produeix en aquests anys, un aspecte destacat de la qual era el desplaçament definitiu de

" M. Milà, " Bellas Artes", La Civilización, t. I, p. 474.

l' Església a la perifèria del sistema. L' amenaça directíssima sobre l' Església explica moltes coses, tant de l' actitud general de l' Església i de la política vaticana com de la reacció dels catòlics espanyols. Cenyint-nos però al tema que ens ocupa, explica també les preses de posició concretes que Balmes i els seus col·legues inserien a La Civilización. Per a ells, ja no es tractava tan sols de lluitar contra la irreligió en general, sinó contra l' ofensiva política que la família liberal llavors en el poder estava exercint sobre el que considerava com un dels suports més importants del moderantisme.

En efecte, l' enfrontament de la Regència amb l' Església cal entendre' l en el context de l' hostilització moderada del règim sortit de la revolució de 1840. L' exili de l' ex- Reina regent i d' un conspicu grup de moderats, els contactes de tots plegats amb els representants de la cort carlina a l' exili, derivaren en un seguit d' iniciatives insurreccionals que no deixaren pràcticament repòs al règim esparterista. En el cas de l' Església, la fricció pujà de to amb l' expulsió del viceregent de la nunciatura apostòlica José Rodríguez de Arellano que s' havia enfrontat al projecte de divisió parroquial de Madrid.¹² Aquest fet significà el tancament de la representació vaticana a Madrid, fet que no contribuí precisament a calmar les tensions entre Madrid i Roma. A principis de 1841, Gregori XVI pronuncià un discurs, en sessió secreta però el contingut del qual circulà extensament i ràpida, en el que desautoritzava al govern espanyol. El discurs va ser interpretat com una iniciativa vaticanista contra el règim, i el govern no féu més que

¹² El conflicte Rodríguez Arellano a Vicente Cárcel, Política eclesial de los gobiernos liberales españoles (1830-1840), Pamplona, Ediciones de la Universidad de Navarra, 1975, pp. 387.

incrementar les seves mesures contra l' Església: empresonà eclesiàstics, deixà tota una sèrie de diòcesis vacants i procedí de nou a les vendes de propietats amortitzades. Finalment, aquestes iniciatives culminarien en el projecte del ministre Gracia y Justicia, José Alonso, sometent la jurisdicció eclesiàstica a l' ordinària, projecte que, com era d' esperar, va ser considerat cismàtic per el Vaticà.

La Civilización va intervenir en tots dos casos en contra de les orientacions del govern, en ambdues ocasions amb articles sortits de la pluma de Jaume Balmes. En el número corresponent a primer de setembre de 1841 comentà les reaccions governamentals a propòsit de la intervenció pontifícia, en un article titulat " El Papa y el Gobierno."¹³ L' article deixava ben clar que les reaccions del govern no anaven tant dedicades a un possible reconeixement o ajut papal al Pretendent, més aviat il·lusori l' any 1841, tant recent l' inapelable derrota militar, com el que s' havia insinuat a l' ex-Reina regent, a Maria Cristina. En efecte, aquesta havia estat rebuda a Roma amb tots els honors, malgrat el previsible mal efecte que havia de fer al govern d' Espartero. Al darrera hi havia també una qüestió de jurisdiccions, de la negativa de l' Església a reconèixer a Isabel II.¹⁴ Aquest fet, que no era nou, es complicà encara més donada la negativa a la confirmació dels bisbes proposats per el govern, ja que el Vaticà i el ministeri no s' havien posat d' acord en la fórmula adequada.

¹³ O.C., t. VI, pp. 94-107.

¹⁴ Un intent més aviat fallit de conceptualitzar les relacions entre l' Església i el règim isabelí a Alfonso Bullón de Mendoza, La primera guerra carlista, Madrid, Actas, 1992, pp. 505-545.

El projecte de reorganització de l' Església espanyola del ministre José Alonso venia a incidir en aquesta situació, en la mesura que pretenia sostraure a la disciplina papal la confirmació dels bisbes. L' Església considerà el projecte cismàtic, i Balmes, fervorós partidari de la disciplina eclesiàstica al voltant de Roma, es mobilitzà en la seva contra.¹⁵ En les crítiques circumstàncies de l' Europa revolucionària, el vigatà era partidari de la més absoluta i imprescriptible centralització al voltant de l' estricta disciplina romana. Quan el conflicte obert al voltant del projecte Alonso, Balmes al marge de la denúncia del projecte de la Regència, s' ocupa de la qüestió del fonament romà de la disciplina eclesiàstica. El punt que prenia una particular significació era escatir si la disciplina vaticanista havia estat sempre així o era una realitat que s' imposà accidentalment en algun moment de la seva història. Una discussió aparentment erudita, però que en les circumstàncies del país prenia una significació política evident.¹⁶ En aquells confusos moments, Balmes es considerà en l' obligació d' insistir en el que considerava idees correctes al respecte, i, a la vegada, va voler rectificar les opinions expressades en determinades obres estrangeres o altres d'aquells que recollien aquelles idees

¹⁵ "Sobre el proyecto de ley relativo a asuntos eclesiásticos, presentado últimamente a las Cortes por el Señor ministro de Gracia y Justicia en la sesión del Congreso de 20 de enero de 1842 ", O.C., t. VI, pp. 172-184.

¹⁶ Un altre polemista catòlic inflexible, el mercedari carlí Magí Ferrer va intervenir en el combat, amb un text que portava per títol: La alocución de Nuestro Señor Papa Gregorio XVI de 1 de marzo de 1841, vindicada de las declamaciones hipócritas y calumniosas del manifiesto publicado en nombre del gobierno español, y firmado por D. José Alonso como ministro de Gracia y Justicia, en 30 de julio dle mismo año, Tolosa, Imp. Agustín Manavit, 1841.

equivocades a Espanya.¹⁷

Els treballs de polèmica doctrinal cada cop més centrada en la realitat espanyola del moment, varen portar Balmes a un esllavissament cada cop més evident vers la polèmica política directa. L'evolució de les circumstàncies polítiques obrí un espai enorme per la formalització d'una aliança anti-progressista en la que la defensa de la religió havia de consistir necessàriament en un dels aspectes claus, sobretot a partir del moment que el govern, dolgut per l'aproximació vaticana a Maria Cristina, decidí passar factura a l'Església peninsular. Es aquesta la cojuntura que forçà Balmes a baixar de les abstraccions anteriors per a implicar-se en la defensa del catolicisme a Espanya en termes, això si, que reforçaven necessàriament la vella idea de Balmes de trobar una fórmula de defensa de la religió per la seva utilitat, més per la possible funció dins de la societat moderna que per raons d'estricta doctrina.

El treball apologètic de Balmes contenia elements de maduració que anaven en aquesta direcció, però tot fa pensar que una atenció més directa a la política real l'ha portat a valoracions noves. El primer viatge a l'estranger ha d'haver estat important en la maduració d'algunes orientacions polítiques de Balmes en els anys posteriors. Balmes marxà a París la primavera de 1842 amb la ben precisa intenció d'aconseguir la traducció francesa del seu treball més important: El Protestantismo. El viatge el féu amb l'editor barceloní, Josep

¹⁷ Cap al final de l'article, Balmes rectifica les opinions expressades per Joan Cortada sobre el tema, les quals el vigatà atribueix a una acrítica acceptació de les idees sostingudes en la Historia de España de l'autor francès Romey. Idem., pp. 179-180.

Tauló, personatge molt poc rellevant en la trajectòria del filòsof a banda les qüestions editorials. L'estada de Balmes a l'estranger durà bastants mesos. De fet no sortí de París cap a Madrid de tornada fins principis d'octubre i no retornà a Barcelona fins a finals de mes. Són bastants mesos fora del país que Balmes aprofità enormement en activitats que ens són conegudes i en altres que podem intuïr. Procedí a formalitzar l'edició d' El Protestantismo, d'una banda, ocupant-se personalment de la traducció amb l'ajut de qui fou el seu secretari durant les estades que va fer a França, Auguste Blanche-Raffin. El coneixement directe que Balmes obtení del que realment era una societat moderna va ser molt més important que la resolució dels assumptes que l'havien portat al París de l'època de Lluís Felip d'Orleans. El vigatà va poder observar de primera mà, i ens consta que va fer-ho, el que era la indústria moderna. Va ser des de París des d'on envià al seu germà l'única carta íntegrament escrita en català, necessitava la llengua pròpia per a descriure-li una tècnica nova de fer barrets de pell de conill. Es lògic pensar que a la capital francesa, malgrat no ser pas una ciutat industrial de primer ordre, hi devia confirmar l'orientació industrialista en la que sempre s'havia situat. La ciutat dels passatges era, pel cap baix, l'aparador més espectacular dels productes i dels refinaments de la producció de massa, de les comoditats de la vida moderna. Era la ciutat moderna per excel·lència.

A París hi havia altres coses de les que Balmes podia treure experiències de gran utilitat. A la capital de França, Balmes entrà en contacte i observà molt d'aprop com estava institucionalitzat un món cultural que ni remotament podia haver

sospitat des de Barcelona. Dues referències concretes ens permeten documentar-ho. Consta per la pròpia correspondència del vigatà que va estar a punt de ser presentat a François Guizot, l' influent ministre del Rei constitucional i autor de l' obra que amb tanta dedicació havia tractat de refutar. " Vengamos ahora a lo que usted me pregunta sobre M. Guizot. - li aclareix a Lluçia Casadevall el 20 d' abril de 1843 - Tuve ocasión, pero no quise aprovecharla. Un literato muy distinguido que había sido su secretario en el ministerio me instó una y mil veces a que le presentase mi obra; pero Guizot era ministro, y esta consideración me retrajo por varios motivos; sin embargo, sé que desde mi salida de París se le han presentado. Si tanta desconfianza infundieron mis relaciones con el señor Martínez de la Rosa y otros personajes españoles, ¿quién sabe lo que hubiera creído si me hubiesen visto en comunicaciones con el ministro de Negocios Extranjeros?"¹⁸

La carta deixa entreveure les complicacions polítiques que determinats contactes a París suposaran a Balmes. Ara bé, abans d' entrar en aquesta espinosa qüestió, la carta citada deixa igualment clar que freqüentà el cenacles literari al voltant del polític i literat Martínez de la Rosa, al seu daurat exili parisenc. A Balmes l' obra històrico-política de l' ex-ministre de Maria Cristina li agradava ben poc, com hem vist en el primer capítol, però a París el tracte amb la persona, en canvi, el complagué per la seva cordialitat. Mercès a la relació amb Martínez de la Rosa, Balmes va poder accedir a les sessions de l' Institute Historique de la France, del qual l' espanyol n' era

¹⁸ OC., t.I., p. 701. J. Balmes a L. Casadevall (Vic), Barcelona, 20 d' abril de 1843.

membre resident.¹⁹ Ens consta pel fet que Balmes explicà en una article publicat a La Civilización l' 1 d' agost de 1842 que havia assistit al congrés històric organitzat per l' esmentat institut de finals de maig i principis de juny. En la primera sessió a la que Balmes assistí, el polític granadí havia d' exposar, en francès, sobre un tema molt del moment: ¿ Quina és la influència de l' esperit del segle sobre la literatura?²⁰ Els comentaris de Balmes a les planes de la revista, redactats en el to epistolar que tant indignà a un dels altres dos membres de la redacció, tenen força interès, tant per el tema en si com perquè ens permeten constatar el distanciament amb que el vigatà s' ho mirava. Balmes féu publicar el discurs de Martínez de la Rosa a les planes de la revista, però no s' estalvià d' afegir-hi comentaris bastant incisius. El retret principal era d' ordre metodològic, molt coherent amb la manera de raonar habitual de Balmes. Si la literatura era l' expressió de la societat, tal com planteja el conferenciant amb l' assentiment de la majoria de la concurrència, és del tot impossible determinar quina era la mena de literatura que exigia l' època.²¹ El problema estava, en opinió de Balmes, en definir amb més precisió que significaven els termes de la relació, és a dir, els conceptes de literatura

¹⁹ Jean Sarrailh, Un homme d' Etat espagnol. Martínez de la Rosa (1787-1862), París, 1930, pp. 238 i ss.

²⁰ O.C., t. VIII, pp. 242-243.

²¹ Aquesta era la idea més corrent aleshores, i una de les justificacions quasi preceptives de tots els **excessos** de la literatura romàntica i tardo-romàntica. El **motto** "la literatura és l'expressió de la societat" ja l' emprà, per exemple, de Bonald a la Demonstration philosophique du principe constitutif de la société, (p.12) Enfocament que, com és ben conegut, és prolonga en l' obra de Beaudelaire, qui reconeixia de manera explícita la influència intel·lectual del pensador tradicionalista.

i d' **espíritu del siglo**, i, fins i tot, que s' entenia per influència. Definits amb més precisió els termes de la discussió, llavors es podria anar vers una valoració més apropiada d' aquella relació, i, en conseqüència, tenir una idea més exacte de quines coses haurien de constituir la primera matèria de la literatura.

Una lectura atenta de la carta que informa sobre la sessió de l' **Institute** deixa entreveure algunes coses més. Balmes a París participa de cenacles intel·lectuals en els quals la llibertat per discutir qüestions polítiques era a anys llums de la Barcelona dels anys posteriors a la Revolució liberal.²² No solament sent parlar, observa, en els llocs on es parla de política i cultura en uns termes que haurien estat impossibles a Barcelona, sinó que s' adona que el lloc que hi ocupa la religió no es tampoc el mateix. A París, Balmes reb una forta influència d' un tipus molt determinat de propaganda catòlica, que pren sentit justament en el marc d' aquella confrontació perfectament institucionalitzada. Una pugna ideològica en la que destaquen intel·lectuals catòlics com Ravignan, Lacordaire, Veuillot, Dupanloup, Nicolas o Ozanam a la Sorbonne, l' arma dels quals és per sobre de tot el seu prestigi intel·lectual. Difícilment, Balmes podia no adonar-se de quines eren les regles del joc. Si a França, país de frontera entre protestants i catòlics, això era així, l' estada que féu a Anglaterra

²² Referint-se a aquells qui discutiren amb Martínez de la Rosa, Balmes posa de relleu com "la religión, la política, la industria, en una palabra, todas las ideas y todos los intereses que se agitan y que luchan en el mundo, hicieron una especie de irrupción en aquel pacífico recinto, donde al parecer no debiera oírse otra cosa que los templados acentos de las ciencias y de las letras." Difícilment una discussió d' aquest estil, en una espai clàssic de la sociabilitat burgesa, hauria pogut donar-se a Barcelona. O.C., t. VIII, pp. 243.

l' acabaria de fer conscient de les complexitat de la posició dels intel·lectuals catòlics a l' Europa del nord.

Els articles publicats o escrits pel vigatà durant el viatge, i algunes anotacions de la correspondència, corroboren el que acabem de dir. A França el seu interès se centrà principiament en la figura de l' abat de Ravignan, jesuïta, predicador i propagandista catòlic que es trobava llavors al zènit de la seva carrera com a conferenciant des de la càtedra de Nostra Senyora. Balmes hi entrà en contacte personal, però, a més, en preparà una nota biogràfica que fou publicada a La Civilización la primera quinzena de juliol.²³ El que interessa destacar a Balmes és l' èxit d' audiència del jesuïta, la capacitat que demostrava per atreure a les seves conferències a la crema de la joventut i de la societat parisenca, un succés que es proposa investigar " hallándome en el mismo terreno de los hechos y en posición bastante favorable para examinarlos de cerca, podré consignar algunos tan preciosos como poco conocidos con respecto al movimiento religioso que se realiza en París en un círculo escogido de jóvenes."²⁴ El predicador no deia res de l' altra món, de fet es limitava a cercar un llenguatge apropiat al segle XIX per a transmetre les grans veritats del dogma, les veritats inalterables. El que fascinà al vigatà i li sembla digne de ser estudiat és com amb un missatge d' aquest estil, Ravignan aconseguia congrega un públic tan selecte i variat, des de Chateaubriand i Lamartine, Dupin y Guizot, el nunci pontifici i tant altres personatges de relleu. El que sorprèn i atreu Balmes era la capacitat de Ravignan per convocar una audiència tan

²³ O.C., t.VIII, pp. 32-43.

²⁴ Idem., p. 42.

qualificada i per accedir, alhora, a tants joves benestants, futurs professionals de gran influència. En definitiva, per fer allò que els jesuïtes s'havien proposat de fer des de sempre, però que a la capital de França prenia, a mitjan segle XIX, una significació extraordinària.²⁵

Balmes sortí cap a Londres a finals de juny de 1842. A diferència de l'estada a París, la que féu a la capital britànica no tenia cap objecte precís, més enllà de l'interés del vigatà per conèixer de primera mà una de les grans capitals europees del moment.²⁶ Hi passà poques setmanes, però la ciutat i el país li causaren una gran impressió. Com ja sabem, Balmes havia mostrat un gran interés per l'experiència política irlandesa, d'ençà que li arribaren notícies de l'extraordinària influència del reputat polític catòlic, Daniel O'Connell.²⁷ A

²⁵ " Es sumamente consolador el ver que la religión vuleve a recobrar su ascendiente sobre los espíritu, y lo es todavía más cuando esto se verifica con respecto a los jóvenes pertenecientes a aquellas carreras que forman los hombres destinados a ser dueños un día de los destinos de la sociedad. De esta clase eran en su mayor parte los jóvenes de que acabo de hablar, cursantes de leyes, de medicina, alumnos de la escuela politécnica, de la normal, literatos, empleados en las administraciones públicas, en una palabra, un escogido conjunto que, desparramado dentro pocos años por toda la sociedad francesa, y ocupando una posición influyente, no podrá menos deser muy útil a la extensión y arraigo de las ciencias y prácticas religiosas." O.C., t. VIII, p. 42.

²⁶ Consta pel tetimoni de Tauló, recollit per Buenaventura de Córdoba, que Balmes havia començat a aprendre anglès durant l'estada parisenca, i que, malgrat rebutjà l'ofertament de buscar-li un professor nadiu, es dedicava a interrogar als anglesos amb qui entrà en contacte a la capital francesa. Sembla bastant clar, per tant, que podia llegir directament en anglès sense problemes. Notícia històrico-literaria del Dr. D. Jaime Balmes, p. 103.

²⁷ Cal tenir en compte que del moviment pel **repeal** encapçalat per Daniel O'Connell li interessava en particular l'experiència d'un moviment de base catòlic aixecat aprofitant els organismes de l'Estat liberal i constitucional. Dit això, no està de més recordar que el dirigent irlandès s'havia oposat públicament, des del seu escò de parlamentari, a la política del govern

Londres se li obrí la possibilitat d' observar d' aprop el marc polític i constitucional en el que l' acció d' O' Donnell i de la minoria irlandesa s' inscrivía. El problema de la religió, que hi era plantejat dins d' unes coordenades del tot oposades a les espanyoles, però també de les franceses, l' ocuparia de nou. D' Anglaterra, però, l' interessaren molt altres qüestions a banda de les relatives a la religió, s' interessa per indústria, per les lleis de cereals, per la classe obrera i el socialisme. A fi de comptes, Anglaterra i França eren els països que servien de punt de mira per tots aquells qui a mitjan de segle XIX tractaven d' entendre les noves realitats del capitalisme, la indústria i la cultura i política liberals.

Balmes ja havia donat a conèixer algunes impressions sobre una qüestió molt important de la política britànica, la de les lleis de cereals. Es una referència que pot passar fàcilment desapercebuda ja que anava inclosa dins d' un ampli repàs de la política europea del moment, les parts més extenses del qual l' ocupa la política europea (la ingerència europea, caldria dir per posar les coses al seu lloc) respecte l' impressionant joc de forces al Proper Orient entre Mehmet Alí d' Egipte, el seu fill i els turcs.²⁸ El plantejament del tema de les lleis de

britànic de suport al progressisme espanyol i a Espartero en particular. Vid., A letter to Daniel O' Connell, Esq., M.P. Lord Mayor of Dublin, in reply to his attack upon General Espartero, Duke de la Victoria, Regent of Spain, Londres, 1842; i Sir de Lacy Evans' reply to Mr. O' Connell's attacks on the Regent, etc., Londres, 1842. (ambdós pamflets citats per Nancy A. Rosenblatt, The Moderado Party in Spain, 1820-1854, California University, 1965, (tesi doctoral inèdita), p. 181.)

²⁸ O.C., t. VI, pp. 116-145. L' article és important, a més, perquè amb l' excusa de referir-se a la situació europea, Balmes aprofita per comentar bastant a fons el que estava passant a Espanya d' ençà de l' alçament d' O' Donnell contra la Regència. L' artilufi literari per a fer-ho és parlar de la recepció dels esdeveniments espanyols a la premsa europea de l' època. A ningú

cereals és, però, sumament interessant. Balmes no s'enganya en absolut sobre les estretes connexions entre política i economia en aquest cas. Els **tories** anglesos que havien estat pràcticament exclosos del poder des de la reforma política de 1832, havien canviat de política i aprofitat el desgast que la qüestió aranzelària estava provocant en els seus rivals. Peel va ser l'home clau d'aquell canvi d'orientació, ho féu aplicant un principi polític elemental però bàsic de la política britànica, que Balmes expressà en termes que li eren molt grats:

" ..consiste en conservar lo que se pueda sin provocar resistencias obstinadas que puedan acarrear peligros a la causa del orden; y no ceder nunca con ligereza a exigencias desmedidas, con la doble mira debilitar la fuerza del poder y no alentar demasiado la osadía de los partidos reformistas."²⁹ Al decidir-se a desbloquejar l'atzucac en el que havia entrat la qüestió dels cereals, Peel va refondre en la pràctica el vell partit conservador i va tornar a prendre la iniciativa de la política britànica, com havia fet molts anys abans quan es tractà de l'emancipació catòlica, fet que Balmes recordava amb la simpatia que és d'esperar.³⁰

Balmes passà a Londres per motivacions editorials,

se li podien escapar les implicacions d'aquells comentaris, publicats en una revista d'òbvia significació anti-progressista.

²⁹ O.C., t. VI, pp. 132. Per a comprendre l'essència del pensament balmesià, la seva aproximació completament externa al liberalisme fins molt tard, és interessant recollir la frase que citem en el text: " Este sistema, fruto de la amarga experiencia de las revoluciones, es en substancia el mismo que se sigue en Alemania y en otros países donde domina el principio absoluto, sólo que las mismas reglas se modifican según las diferentes formas de los gobiernos; resistir con firmeza, pero no con obstinación, y prevenir las revoluciones por medio de las reformas." Id., p. 132.

³⁰ Idem., p. 133.

concretament per a tractar amb Mora de l' edició anglesa d'El protestantismo, però de passada permeté a Balmes refermar i concretar l' interès per Anglaterra, per les relacions entre economia, política i religió a aquell país llavors al capdavant del món.³¹ Tot allò relacionat amb la classe obrera i el socialisme, d' una banda, i tot allò que feia referència a la religió, li interessà molt directament. De la primera cosa que el vigatà s' adonà va ser de la gran diferència entre els dues capitals, entre París i Londres. Balmes no es deixa enlluernar pel resplendent París burgès, ja que entén que la potència de Londres rau en altres factors, malgrat que la capital anglesa no s' hagi proposat encara emular externament les altres capitals europees i, sobretot, la **capital del segle XIX**.³² El poder de Londres, a parer de Balmes, calia cercar-lo als Saint Catherine's Docks, als de la India o al **Tunnel** que atravesava el Tàmesis i que tot just s' acabava d' inaugurar, malgrat haver-se començat a construir el 1808 per iniciativa d' aquell visionari que es digué Richard Trevithick.³³ La constatació de l' esperable

³¹ Un dels textos més il·luminadors de la varietat dels interessos de Balmes són uns apunts del viatge a Londres, publicats per Casanovas a les Reliquias literarias (pp. 259-263). En ells Balmes hi anota les seves impressions, des de "Qué hará el vapor", "causas de la disentería", "Tunnel", "novelistas ingleses", "el museo", i moltes altres d' interès. No hi manquen anotacions sobre les diferències de classe i la misèria que es podia contemplar a la capital britànica aleshores: "El pobre tocando la flauta con dos niñas de muy tierna edad. El pobre con una niña de muy tierna edad cantando."

³² Sobre la carrèga mítica del París decimonònic, Priscilla Parkhurst Ferguson, París as revolution. Writing the Nineteenth-Century City, University of California Press, 1994. Un interessant plantejament de com la cultura política francesa passà a Alemanya i retornà al bressol, a Louis Dumont, German Ideology. From France to Germany and Back, The University of Chicago Press, 1994.

³³ "De la Inglaterra", O.C., t. VI, pp. 203-204.

properitat material anglesa no era, però, l' objecte principal d' atenció, li interessaven més algunes de les conseqüències que se'n derivaven, la situació religiosa i la social en particular, i a les relacions establertes entre ambdues.

Quan Balmes arribà a la capital anglesa, les aigües de l' església establerta estaven molt remogudes. D' una banda, tot just s' estava sortint d'un període de forta pressió de les sectes **non-conformist**, les quals, canalitzant en bona mesura les tensions de la dràstica transformació del paisatge social del país, havien fet molt adeptes. D' altra banda, el catolicisme anglès havia iniciat una certa recuperació que s' acabaria de consolidar la segona meitat de segle, a l' època del cardenal Manning.³⁴ Es tractava d' una recuperació empesa tant per la restitució dels drets polítics als catòlics com per la transformació de la base humana de la comunitat catòlica, que s' estava eixamplant de manera extraordinària amb l' arribada de treballadors irlandesos als districtes industrials. A conseqüència de tot plegat, l' església estatal estava sofrint fortes tensions i des de punts molt diferents. Producte de la fluïdesa de la situació, es produí un moviment d' acostament al catolicisme entre un nucli d' intel·lectuals i d' eclesiàstics oxfordites, el qual fou seguit amb autèntic entusiasme des del món catòlic i romà. No cal dir que a Balmes, que estava tractant de teoritzar polítiques de recuperació de l' ascendència catòlica, aquella tendència l' interessà moltíssim. Tardaria

³⁴ La millor obra sobre el canvi de posició a l' Anglaterra del segle XIX, centrat en la qüestió de l' emancipació de 1830, a banda d' altres lectures que indicaré més amunt, és el de G.I.T. Machin, The Catholic Question in English Politics, 1820-1830, Oxford, Clarendon Press, 1964. Del mateix autor, Politics and the Churches in Great Britain, 1832 to 1868, Oxford, Clarendon Press, 1977.

encara un temps en escriure alguna cosa sobre el tema, però finalment ho va fer. A l' entrega de 15 d' abril de 1843, publicà a La Sociedad un article sobre el futur cardenal Newman i la qüestió del puseïsme, fet amb documentació recollida durant el viatge a Anglaterra uns mesos abans.³⁵ L' objecte del treball era glossar entusiàsticament la retractació de les antigues opinions contràries a l' Eglésia catòlica que Newman havia publicat a la premsa anglesa no feia gaire. El que semblava més extraordinari a Balmes era que aquella retractació s' hagués produït quan el teòleg d' Oxford encara no havia ingressat a les files dels seguidors de la seu de Sant Pere. El seu cas permetia augurar, a parer del vigatà, una futura rendició de l' església anglicana i de l' ortodoxa al Papat.

Com una església de caràcter estatal podia perdre adeptes de manera tan clara era, doncs, la primera de les qüestions que l' interessà, tot i que mai s' adonà que aquestes mateixes qüestions els catòlics espanyols - que havien gaudit d' un llarg i contundent monopoli, i que maldarien tot el segle XIX i XX per imposar-lo de nou - se les podien plantejar en termes similars. Per a Balmes, autor amb EL protestantismo d' un dels alegats papistas més importants i influents del segle XIX, el problema es plantejava pel fet que l' església anglicana tenia el pecat original de la separació de Roma. Establert aquest fet, era capaç de fer-hi intervenir una altra mena de causalitats.

" En medio de las muchas sectas que hormiguan, por decirlo así, en aquel país, no puede negarse que hay todavía el sentimiento religioso; el pueblo siente la necesidad de una religión, y no

³⁵ " El doctor Newman, el puseísmo y una retractación extraordinaria.", O.C., t. VIII, pp. 59-66.

sabe encontrarla en una Iglesia que ni tiene fe en sus propias doctrinas, ni es bastante a producir nada que la muestre dotada de un elemento de vida. Por esta causa, o se inclina al catolicismo, o devora sediento la Biblia para encontrar allí lo que su corazón necesita. De esto resulta la abundancia de disidentes."³⁶ ¿De quina manera la crisi de l' església establerta era aprofitada, o podia ser-ho, pel catolicisme anglès? Balmes constata dos fets en aquesta direcció: d' una banda, la recuperació de la presència catòlica entre el poble, mercès a una activa política de propaganda catòlica i a la reorganització de les congregacions masculines i femenines.³⁷ En segon lloc, constata la importància del puseïsme oxfordita, per la influència que tenia i podia tenir entre els medis intel·lectuals.³⁸ Si aquestes tendències sumades portessin a Anglaterra de nou al catolicisme, pensava Balmes, les conseqüències serien d' un gran transcendència internacional, tenint en compte l' abast dels interessos britànics i l' enorme impacte que les societats bíbliques, anti-esclavistes, i missioneres en general tenien a tot el món. Per a Balmes aquesta

³⁶ O.C., t. VI, p. 206.

³⁷ per al catolicisme anglès, l' excel·lent contribució de Edward Norman, The English Catholic Church in the Nineteenth Century, Oxford, Clarendon Press, 1984.

Sobre el tema de la influència social de les esglésies, vegi's de K.S. Inglis, Churches and the Working Classes in Victorian England, Londres, Routledge and Kegan Paul, 1963. Per al període anterior, enrrera cap al segle XVIII i fins la reforma política, de Robert Hole, Pulpits, politics and public order in England, 1760-1832, Cambridge University Press, 1989. També, de David Hempton, Methodism and Politics in british Society, 1750-1850, Londres, Hutchinson, 1983.

³⁸ Un plantejament d' aquestes qüestions a Owen Chadwick, Newman, Oxford University Press, 1983. Del mateix autor, amb un plantejament més ampli de moltes de les qüestions que estem tractant: The secularization of the European Mind in the Nineteenth Century, Cambridge University Press, 1975.

conversió era possible, així com la jutjava del tot impracticable a França, on les coses havien anat, des de la Revolució, per un altre camí.³⁹ " La Inglaterra no ha tenido el siglo de Voltaire; - fa observar - y así es que su situación religiosa és más una anarquía de creencias, resultado natural de la muchedumbre de sus sectas, que no una absoluta falta de ideas religiosas. Así es que, como he indicado más arriba, se observa que el sentimiento religioso es todavía bastante vivo; y tal hombre se encontrará que no sabrá que atenerse en punto a creencia, y que, sin embargo, no está en aquella disposición de ánimo que llamamos impiedad. Y éste es uno de los rasgos característicos que distinguen la Inglaterra de la Francia. En Francia apenas hay medio entre el catolicismo y la incredulidad."⁴⁰

Si alguna cosa retardava l' aproximació sincera d' Anglaterra al catolicisme, a parer del vigatà, era la naturalesa real de l' església anglicana, més que no pas l' impacte de les sectes i de la irreligió en general, factors que minusvalorava i no comprenia en absolut. En efecte, l' església anglicana no solament era un branca separada del gran tronc del catolicisme sinó que era alhora una formidable màquina de poder posada al servei dels grans interessos nobiliaris. La transformació de la societat anglesa era, justament, allò que havia posat en evidència un sistema de dominació basat en aquella

³⁹ Al respecte, el secretari de Balmes a París recordaria que el vigatà " admiraba sobre todo la fuerza del sentimiento religioso, todavía ardiente bajo la estrecha huella del anglicanismo. Por el contrario en Francia reinaba la incredulidad en todo: costumbres, ideas, (las) leyes estaban marcadas entre nosotros á los ojos de Balmes, con un carácter de ligereza y de impresión que le entristecían y les inspiraban impresiones siniestras." A. Blanche-Raffin, Vida de Jaime Balmes, p. 58.

⁴⁰ O.C., t. VI, p. 212.

aliança. Com que el vigatà no tenia cap simpatia per l' **establishment** anglès, i la funció crucial però subordinada que hi ocupava l' anglicanisme, fa comentaris sumament interessants sobre la naturalesa de la política i la societat britànica, amb comparacions amb el món hispànic molt perceptives.⁴¹ La capacitat de l' aristocràcia britànica li havia permès cooptar repetidament els elements més valuosos de les classes mitjanes, del poble diu Balmes, reproduint amb extraordinària solvència un model de jerarquització social molt estable. Les conseqüències de la indústria, però, havien introduït un element nou en l' esquema que amenaçava arruinar-lo. El **pauperisme** de la classe obrera era l' amenaça d' aquell tipus de domini classista. Balmes, que arribà a Anglaterra en el moment àlgid de la pressió cartista, no vacil·la en assenyalar les previsibles derivacions del que observava.⁴² Com veurem més endavant, aquesta mena de reflexió

⁴¹ " Uno de los embarazos que median para un mayor desarrollo del catolicismo en Inglaterra es el poderío material de la Iglesia anglicana, la que poseyendo inmensas propiedades es regular que resista a todo lo que pueda traer eventualidades que se las podrían quitar. Está ligada además con la aristocracia inglesa, que encuentra en ella un instrumento dócil y un apoyo para continuar el sistema en que tan bien se encuentra por espacio de siglos. Menester es confesar que si este orden de cosas hubiese de desaparecer en Inglaterra sólo a fuerza de espíritu democrático, sólo a impulsos de ideas de igualdad, no fuera tan fácil la obra ni tan hacedera como en otros países; pues que allí la diferencia de clases está tan profundamente arraigada, que no es sólo la alta aristocracia quien la sostiene, sino también el mismo pueblo. Para nosotros, que estamos acostumbrados a no distinguir entre el noble y el plebeyo, y que vemos confundidas las varias clases de la sociedad, sin otras pretensiones que el vivir con más o menos comodidad quien tenga para ello mayores medios, apenas es concebible la organización social de un país que, sin embargo, nos le han presentado algunos como un modelo de libertad e igualdad." O.C., t. VI, p. 216.

⁴² A banda del to tremendista adoptat pel vigatà, crida l' atenció la incomprensió radical que denota per les formes de mobilització adoptades per la classe treballadora anglesa, la qual els anys immediatament anterior no havia passat precisament per un camí de roses: " La actitud que van tomando en Inglaterra las clases trabajadoras es cada día más alarmante: ya no son

al voltant de les connexions entre economia, política i religió, aquest cop centrades a Anglaterra, seran vitals per a la construcció del programa polític balmesià.

El propòsit central de l' estada a París era deixar preparada l' edició francesa d' El protestantismo, el pes essencial de la traducció del qual va caure definitivament a les mans del jove redactor de L' Univers, la publicació catòlica que encapçalava la campanya per a la llibertat de les obres de l' església i de l' ensenyament catòlic, i futur biògraf del vigatà, Blanche-Raffin. Les tasques d' edició, de tota manera, ocuparen Balmes quasi completament, fins al punt que a la biografia de Córdoba s' explica que, havent-li proposat anar al teatre per tal de distreure' l de l' obssesiva feina d' escriptori, ho rebutjà amb la resposta tallant de que no hi havia anat mai ni pensava fer-ho.⁴³

No tota l' activitat balmesiana a París discorria per camins de tanta placidesa. Els mesos anteriors a la seva arribada, la capital francesa s' havia anat convertint en la Meca de l' exili moderats, molt més d' ençà que Maria Cristina s' hi havia establert, abandonant Roma i les conxorxes amb la cúria pontifícia. Els darrers mesos de 1841, successives onades de conspiradors militars i polítics del moderantisme s' havien vist obligats a deixar el país: la gran massa restà prop de la frontera, però la direcció del partit havia passat a la capital. Un dels objectius del viatge del vigatà era, sens dubte, entrar

simples reuniones con algunos discursos y peroratas; ya no son exposiciones con millares de firmas; son verdaderos motines lo que allí se presencia: se apela repetidamente a vías de hecho; y este es un camino resbaladizo, cuyo fondo es un abismo." O.C., t. VI, p. 218.

⁴³ Córdoba, op. cit., p. 104.

en contacte amb els cercles dirigits del partit moderat, llavors a l'oposició. El seu secretari francès ho deia ben clar, i no pas massa hàbilment ni diplomàtica, a la biografia que publicà, no s'oblidi, quan els moderats semblaven haver-se fet d'un cop i per sempre amb el poder a Espanya: " Balmes se puso de camino con tanto más gusto, cuanto debía encontrar entre nosotros la porción más brillante de España desterrada en aquella época con D. Carlos ó con la Reina María Cristina."⁴⁴ En arribar en aquest punt, però, les coses es tornen molt més opaques, per no dir que absolutament impossibles de seguir.

¿Qui constituïa la colònia moderada parisenca en aquells moments? Martínez de la Rosa, en primer lloc, la relació amb el qual Balmes mai no negà. La **clique** exiliada era, però, bastant més variada. En línies generals estava dividida en dos grups en part oposats: el militar dirigit per Narváez i el civil de Martínez de la Rosa, al centre Maria Cristina (Donoso Cortés li feia de secretari) i els Riansáres feien i desfeien.⁴⁵ En el primer grup, a més del personatge citat, hi havia Alejandro Mon, el comte de Toreno, Bravo Murillo i, de manera bastant fugaç, el marquès de Miraflores. Com va indicar Nancy A. Rosenblatt, durant els anys de l'exili moderat, dues tendències començaren a obrir-se pas a l'interior del partit moderat.⁴⁶ La primera consistí en l'apropament d'un nombre important de carlins al partit.

⁴⁴ Vida de Jaime Balmes, p. 57.

⁴⁵ Algunes referències a F. Suárez, Donoso Cortés y la fundación de El Heraldó y El Sol. (Con una correspondencia inédita entre Donoso Cortés, Ríos Rosas y Sartorius), Pamplona, Eunsa, 1986, pp.75-88.

⁴⁶ Nancy A. Rosenblatt, The Moderado Party in Spain, 18201-854, University of California, 1965 (tesi doctoral inèdita), pp. 164-194.

Carlins molts d'ells a l'exili, i més o menys conscients que la causa del pretendent difícilment es podria refer de la derrota que se li havia inflingit. La segona, el pes creixent que els caps militars començaren a tenir dins del partit a partir de la tardor de 1841. Com es ben conegut, els germans Narváez, els germans de la Concha i O'Donnell formaran, després del fracàs, dels aixecaments de Pamplona i de Diego de León a Madrid, una organització secreta, "La Orden Militar Española", (els estatuts de la qual, sembla, redactà Patricio de la Escosura) que pretenia restablir l'unitat de l'exèrcit i la seva posició de privilegi a la política interior, eliminant la milícia nacional entre d'altres coses.⁴⁷ L'opció militar adquirirà encara més força quan un grup de militars pròxims al partit progressista, però molt sinuosos políticament, com Prim o Serrano s'afegiran a la conspiració contra el Regent. Aquestes desavinences tenien importants implicacions de política internacional, ja que el suport que Lluís Felip d'Orleans donava a Maria Cristina, en part perquè a França no li agradava el radicalisme liberal dels progressistes i en part perquè la Regent desposseïda era neboda de la seva dona, s'anà decantant en favor de l'estratègia del nucli dirigent de civils. La política exterior britànica, més

⁴⁷ "La "Orden Militar Española", creada en 1842 para restablecer la disciplina que, según ellos, los progresistas habían socavado, pese a declararse apartidaria, supuso una estrategia subversiva impulsada desde los niveles superiores hacia las unidades que benefició a la oposición moderada." Francisco Cánovas Sánchez, "Los generales y el partido moderado (1843-1854). Contribución al estudio de un problema básico de la época isabelina", Estudios de historia moderna y contemporánea. Homenaje a D. Jesús Pabón III, Revista de la Universidad Complutense, vol. XXVIII, 116, p. 112. Al respecte son d'interés Mis Memorias Intimas, de Francisco Fernández de Córdoba, Madrid, 1966 (2. ed.), vol. III. La informació sobre la participació de Patricio de la Escosura la trec del llibre ja citat de F. Suárez, p. 85, nota 99.

aviat favorable als progressistes, empenyia amb força en aquella direcció. François Guizot, llavors al ministeri d' exteriors, es trobava en el centre de l' embolic diplomàtic, fet que ajuda a entendre les cauteles de Balmes que ja hem esmentat.

Es impossible saber fins a quin punt Balmes es relacionà amb els dirigents del partit moderat, punt que, com veurem, portarà cua. El que és indiscutible, però, és que una persona tan informada i tan implicada en l' evolució de la política del país, tan radicalment contrària a un progressisme que havia arribat a la pràctica ruptura amb Roma, restés al marge per complet del que es deia i discutia de l' exili estant. Sembla bastant verosímil que ha d' haver estat l' estada a la capital francesa on Balmes ha entrat en contacte real amb els nuclis dirigents del partit moderat, i certament que d' haver-ho fet han d' haver estat els civils, ja que pels militars mai va sentir la menor simpatia.⁴⁸ I aquests contactes són els que, un any després l' han portat a la capital del regne per a implicar-se en una curiosa iniciativa política, un episodi marginal de la història política espanyola d' aquells anys crucials, però en canvi un episodi central de la carrera política i personal del vigatà. Ho veurem en el seu moment. El fet és que Balmes torna a Barcelona, passant per Madrid, decidit, penso, a ser un escriptor catòlic de la política, en un context d' estratègies ben marcades. Es tractava

⁴⁸ A París hi havia també una colònia catalana, formada per alguns eclesiàstics i nobles moderats. El més prominents eren el marquès d' Alfarràs, el baró de la Quadra i el duc d' Almenara. Entre els eclesiàstics, hi havia Josep Llord, personatge interessant, vitger impenitent i persona molt vinculada a la cort de Maria Cristina. Sembla que era Llord qui movia una bona part dels fils de l' exili català anti-progressista. Es molt difícil, però, precisar més quines poden haver estat les relacions entre ell i Balmes. Ens hem d' atènyer al que en diu Casanovas. Balmes. La seva vida. El seu temps. Les seves obres., t. II, pp. 254-255.

de mobilitzar i agrupar les forces que s' oposaven a Espartero i a la radicalització liberal, per a Balmes, però, aquesta estratègia havia de fonamentar-se en una anàlisi sòlida de la realitat, ja que no es tractava de provocar de nou un simple canvi de govern -d' aquí les protestes balmesianes quan se l' acusarà d' haver entrat llavors en operacions polítiques partidàries -, sinó d' encarrilar definitivament la societat espanyola post-revolucionària pels camins d' un ordre conservador respectuós amb el catolicisme i l' Església. En aquest aplegament de forces, que la debilitat i les contradiccions internes de l' esparterisme possibilitava, Balmes hi pensava ocupar un lloc preeminent com a publicista i com a pensador capaç de penetrar en la naturalesa profunda del joc de forces social. En aquest esforç per pensar les estratègies de l' alta política, les reflexions a París i Londres sobre els nexes complexos entre economia, política i religió a les societats més desenvolupades del segle XIX eren part del propòsit central, no pas una distracció derivada de la possibilitat de viatjar i conèixer món.

La tornada de Balmes de París marca un tombant crucial de la seva activitat i projecció: el pas de l' escriptor polític a la participació molt més definida en la formació del front anti-revolucionari i anti-progressista que s' estava preparant. També, obviament, el pas a un compromís més gran i pràctic amb les iniciatives de defensa catòlica. El moment era crucial des de qualsevol punt de vista. Balmes arribà a Madrid pels volts del 10 d' octubre de 1842, quan la tensió entre una oposició molt heterogènia però cada cop més articulada i el govern era cada cop més forta. Balmes arribà a Madrid - era la seva primera visita a la capital de la Monarquia - per tal de concretar alguna

iniciativa editorial preparada a França els mesos anteriors. No costa gaire d'imaginar de què es tractava, tan sols cal pensar en la mena de publicació catòlica i conservadora autoritària que dirigiria un any després, quan les circumstàncies li permeteren abandonar Barcelona. Aquest primer cop tractarien de retenir-lo, però Balmes tenia assumptes pendents a Catalunya, tant d'ordre familiar com en relació a la revista que editava amb Roca i Cornet i Ferrer i Subirana. Per tant, tot fa pensar que Balmes passà per Madrid amb la intenció de lligar definitivament les coses per més endavant, a la vegada que establiria contactes que li serien vitals el dia de demà. En aquesta primera estada a la capital va conèixer a Quadrado, qui li mostrà el llibre de Rubió i Ors que no coneixia, al P. Carasa, a Judas José Roma Camoa, bisbe de Canàries i futur arquebisbe de Sevilla, amb qui mantindria anys a venir una continuada relació epistolar, i d'altres. Els més importants i de més transcendència futura, però, foren els que establí amb el grup d'aristòcrates de la dreta del partit moderat amb qui col.laboraria ben aviat de manera molt intensa. Es ben probable que Balmes pensés retornar a Madrid al cap de pocs dies, però l'evolució política del país li ho impedí absolutament.

L'estada del vigatà a la capital de França i les connexions establertes a Madrid despertaren sospites en els cercles governamentals.⁴⁹ La història ja venia de més enrera.⁵⁰ Pocs

⁴⁹ Segons el testimoni d'A. Blanche-Raffin, qui aleshores tot just acabava de fer-li de secretari a París: "Llegado de París por el mes de abril de 1842 Balmes volvía a Barcelona en el mes de octubre siguiente y hacia de paso una corta parada en Madrid. Al entrar de nuevo en su patria fué espiado y amenazado por la política de Espartero. Sus opiniones francamente favorables a la autoridad real, su celo por los intereses de la Iglesia, á la sazón perseguida por el dictador, dieron motivo para acusarle de haber urdido en Francia tramas con los

abans de marxar cap a l' estranger ja li havien arribat rumors que se l' espiava, cosa gens estranya d' altra banda ja que eren moments d' oberta i descarada conspiració moderada a Barcelona i en altres capitals de la Península.⁵¹ " Usted quizás no tiene noticia, porque en efecto la tienen muy contados, - li deia, el 20 d' abril de 1843, al llavors vicari capitular de Vic i bon amic seu, Lluçia Casadevall, en una carta que si bé extensa és important reproduir - que hace tiempo se ha fraguado una trama para perderme, y van ya muchos meses que estoy en la red; y me voy librando de ella sólo a fuerza de mi inocencia. Ya me parece

refugiados del partido moderado. Nada de eso había, puesto que Balmes conspiraba solo y al aire libre, y su pluma revelaba cada día sus complots...." Vida de Balmes, p. 60. Sobre la trama conspirativa al voltant de Balmes, el testimoni també de Buenaventura de Córdoba, op. cit., pp. 107-113.

⁵⁰ En efecte, com demostra una comunicació del cap polític de Barcelona a l' ajuntament de Vic de 17 de febrer de 1843, a Balmes se'l vigilava de molt aprop com a suspecte de conspirar contra la Regència amb els carlins. A la vegada, la comunicació del Govern civil informava a l' alcalde de Vic de la del ministre de la Governació en la qual se l' informava que Balmes "había ido antes a Londres a llevar dinero a Pep del Oli para que fuese a España, lo que no logró, sospecho que enviado a Madrid como agente de los carlistas y pagado por los jesuitas." A continuació s' informava del pas de Balmes de Madrid a Saragossa i Barcelona. El cap polític ordenava a l' alcalde que vigilés Balmes. El 21 de febrer, el cap polític, Ignasi Llasera, donava fe d' haver rebut la informació que l' eclesiàstic era a la seva ciutat natal. Ordenava, al seu torn, una discreta però efectiva vigilància de què feia i amb qui es relacionava. La informació conté també una carta de l' alcalde de barri tercer de Barcelona informant que Balmes havia canviat al domicili del carrer Escudellers, número 33. Arxiu Administratiu de Barcelona. Secretaria. G-1-D-1 23/92/57 febrer de 1843/178. (He rebut aquestes informacions de l' historiador Genís Barnosell, a qui en complau agrair)

⁵¹ De fet, la premsa progressista barcelonina demanava una política molt més activa de control i vigilància dels elements del moderantisme local, ja que era **vox populi** que s' estava preparant un complot contra la Regència. Els aixecaments avortats de la tardor de 1841 varen deixar ben clar que ni els moderats ni la casa reial pensaven recuperar el poder per via electoral. Algunes consideracions sobre aquesta conjuntura política a J.M. Fradera, "La segona etapa de les bullangues", Avui,

que aun antes de mi viaje a París me tenían algunos los ojos encima, pero desde entonces la cosa se ha agravado, y momentos ha habido en que el riesgo no era de despreciar. A poco de haber llegado a París me tenían algunos los ojos encima, pero desde entonces la cosa se ha agravado, y momento ha habido en que el riesgo no era de despreciar. A poco de haber llegado a Madrid fui avisado de que el gobierno me miraba con recelo, y se me dijo que traía no sé que encargos del señor Martínez de la Rosa. Tuve tan negros datos que al fin me resolví a presentarme al señor jefe político pidiéndole explicaciones; y este caballero se me portó con mucha finura y disimulo, aparentando que nada sabía, que el gobierno nada tenía contra mí, que podía permanecer en Madrid todo el tiempo que quisiese. Yo le manifesté mi agradecimiento, pero no me dí por satisfecho, porque sabía tan de cierto que el señor Escalante disimulaba, como usted estará leyendo esta carta. Mediaron allí varias cosas que no son para ser explicadas sino de palabra; y habiendo salido en dirección a ésta, ya supe al llegar que de Madrid habían venido las instrucciones correspondientes. Nada hice sino estar a la mira, y confiar en mi inocencia y en Dios; cuando hace mucho tiempo, un amigo, de cuya veracidad y buenos informes no podía dudar, vino a notificarme que obraba en el gobierno político de esta unareal orden muy fuerte contra mí. Como yo tenía los indicados antecedentes, dí algunos pasos, sinedo uno de ellos el personarme con el jefe político. La calumnia había cambiad de tema: antes, al parecer, se me acusaba de algun manejo por Cristina; ahora se me achacaba n no sé que cosas en favor de Don Carlos, y negociaciones en Londres, y otros dislates por este tenor. Y no crea usted que la cosa anduviese así como quiera, sino que los

cargos que los fundaba el ministerio en una estupenda comunicación del encargado de negocios de París. Fueron tan francas, tan claras, tan fundadas en datos positivos las explicaciones que le dí al señor jefe político, que se convenció de que todo era una calumnia; y añadiendo al expediente los hechos que yo le cité en mi defensa, me prometió que oficiaría al gobierno superior de una manera favorable. No dormí, como dicen, sobre el triunfo; y estuve tentado de marcharme en el cato de Madrid a sofocar la cosa en su raíz; pero, meditando un poco me resolví a escribir a un amigo de altas relaciones y de no escasa influencia. Al cabo de unos días tuve la contestación de que el gobierno se había convencido de la falsedad de las imputaciones; de que, además, el jefe político de esta había informado en muy buen sentido, y para mayor abundamiento, una persona de las más notables del partido dominante, escribía aquel mismo correo una carta de recomendación en mi favor al señor jefe político y al capitán general Seoane. Se me decía que viviese tranquilo, y que para mo gobierno debía saber que, aún cuando el tiro venía de París, salía empero de Inglaterra y Bélgica. Así las cosas, creía que ya se había disipado la borrasca, y lo veía también el señor Surrá y Rull, exministro de Hacienda, con quien acababa de hablar sobre el negocio, pues el mismo me tocó este punto diciéndome que ya se lo habían contado en Madrid, cuando he aquí que me encuentro de nuevo con un recado del jefe político el mismo día y, presentándome, se me leyó otra real orden trasladando una reciente comunicación de nuestro embajador en París, suponiéndome en relación con cierto jesuíta, con no sé cuantas cosas. Con tanta evidencia desvanecí todos los cargos, que otra vez el señor jefe político se penetró de la calumnia, a

ñadiendo que permaneciese tranquilo, y que oficiaría. Otra vez he escrito a Madrid, y por ahora no he recibido contestatación, pero no me queda duda de que se ha fraguado en Londres y en París un plan para perderme, y ya ve usted que los hechos no consienten dudarlo. Estoy a la mira, y tomo como se supone, las convenientes precauciones para mi seguridad personal, ya por lo tocante a lo público como a lo particular. Continúo escribiendo como mi conciencia me dicta, y lo demás lo encomiendo a la providencia."⁵²

La carta de Balmes a Casadevall dóna molts elements de judicis per acostar-se a la naturalesa de la política del moment, d' una política que s' estava convertint, pas en pas, en una pràctica de violència contra l' adversari i que reforçaria aquest caràcter un cop els moderats pugin al poder dos anys després. L' agost de 1846, Balmes es tornà a referir a la trama conspirativa que tractà d' atrapar-lo quatre anys abans. Es tracta del text autobiogràfic per excel·lència de Balmes, la Vindicación personal, que publicà a les pàgines d' El Pensamiento de la Nacion l' agost d' aquell any, per a defensar-se de les acusacions de filo-carlisme que li llançà El Español.⁵³ Balmes dóna notícia del que va ser l' estada a París i Londres i del que li succeí al retornar a Espanya, pero no afegeix detalls nous del que ja ressenya a la carta adreçada al seu amic vigatà.⁵⁴

⁵² O.C., t. I. , pp. 699-701.

⁵³ O.C., t. VII, pp. 772-796.

⁵⁴ Val la pena reproduir el text, però, ni que sigui a peu de pàgina: " A fines de abril de 1842 pasé a París para revisar la traducción de la misma obra en francés. Hice entre tanto un viaje a Londres, y regresé a España a principios de octubre del mismo año. Llegado a Madrid, me persiguió la calumnia. indicándome como complicado en no sé que planes **carlocrístinos**, a causa de ciertas relaciones que se me suponían en París con

Balmes arribà a Barcelona a finals d' octubre o a principis de novembre de 1842, sens dubte amb idees noves i ben definides de com encarrilar la carrera d' escriptor catòlic i compromès en la causa anti-progressista a Espanya. Els extraordinaris esdeveniments que succeïren a Barcelona tant bon punt Balmes hi arribà accelerarien de manera impressionant la seva tasca intel.lectual al servei de la causa de l' ordre i de la religió. En efecte, pocs dies després de l' arribada del vigatà a la capital catalana, el 13 de novembre per a ser més exactes, esclatà la primera revolta oberta, una protesta contra els impopulars impostos de consums empesa pels republicans. La revolta culminà en el dramàtic bombardeig de Barcelona de principis de desembre, que Balmes observà i ressenyà per a la

varios personajes, especialmente con el señor Martínez de la Rosa, con quien no había tenido otras que las que naturalmente tiene un viajero con los emigrados ilustres. El gobierno de aquella época tuvo acusaciones fuertes contra mí; pero debo decir en honor de la verdad que nadie me atropelló, que nadie me incomodó siquiera; y que, habiéndome dirigido al señor jefe político quejándome de alguna importunidad en un asunto del pasaporte, y exponiéndole lo que había oído que algunos decían, este caballero me trató con la mayor consideración, me aseguró toda su protección, me ofreció reprender al que me había importunado, lo que habría hecho si yo no me hubiese negado a indicarle quién había sido el importuno: y me añadió que podía permanecer en Madrid todo el tiempo que quisiese, lo que no acepté porque estaba resuelto a irme pronto a Barcelona, adonde llegue a fines de octubre. Este caballero, a quien no había visto nunca, ni he vuelto a ver, era, sin mal no recuerdo, el señor Escalante. Tengo satisfacción particular en tributar esta justicia a un adversario político.

Al poco tiempo de haber regresado a Barcelona se reprodujeron las mismas acusaciones; pero el gobierno, debidamente informado, se abstuvo también de molestarme, y cuando al plantear **La Sociedad** se le denunció la fundación de esta revista como un proyecto político d eintenciones subversivas, tomados nuevos informes, me dejó tranquilo, sin incomodarme en nadam gauardándome siempre la consideración de que vió que me hacía digno mi inocencia. Mi conducta pacífica en los sucesos de 1843, y el haberme ceñido a escribir, pudieron confirmar a los gobernantes de aquella época en la convicción de que no era yo hombre que dijese una cosa y ejecutase otra." Vindicación personal, pp. 781-782.

posteritat. La ciutat passaria després per uns mesos de calma tensa, la que precedeix la tempesta. L' agost de 1843 començà de nou la confrontació oberta als carrers de la ciutat, procés que culminaria a l' anomenada Jamància o revolta **centralista** i en un segon bombardeig de Barcelona.

Un cop arribat a Barcelona la tardor de 1842, Balmes orientà el seu esforç intel.lectual en la perspectiva d' establir els fonaments socials d' una política conservadora. Materialista i racionalista com era, tractà de cercar-ne els fonaments en una comprensió el més acabada possible de la transformació social per la que estava passant la societat catalana, l' única que coneixia de veritat i de primera mà. En això, era coherent, com indicàvem, amb l' orientació intel.lectual de sempre, la que l' havia portat a preveure la derrota militar del carlisme i a cercar noves referències polítiques i doctrinals externes a l' estricta ideologia contra-revolucionària. Era coherent també políticament, perquè Balmes no pretenia d' encaixar en els marcs estrets de la política dels partits amb els qui tenia alguna afinitat, fos el moderat o el carlisme. Balmes volia bastir les bases d' una recomposició conservadora del poder a Espanya, però no a qualsevol preu, sinó des d' una posició que reservava un lloc molt determinat per a la religió i per a l' Església, temes al quals féu referència també amb accents novedosos. Les referències ideològiques dels partits en pugna, de les faccions de les que es composaven, no li eren vàlides, en aquest sentit. Es des d' aquest punt de vista que la independència política del vigatà era absoluta, com ho serà en l' etapa posterior, d' implicació molt més directa en la política. D' aquí, també, que expressés indignació amb tant d' èmfasi per les denúncies de partidisme que

se li feren abans, durant i després del viatge a París, o les que se li tornarien a fer després, des de certs sectors de la premsa moderada, quan la campanya del matrimoni reial.

Balmes fixà la seva posició política durant el febrer i març de 1843, entremig de les dues grans tempestes revolucionàries de la segona etapa de les bullangues, en una sèrie d' articles directament polítics. El primer de tots el publicà a La Civilización, just quan la col.laboració amb Roca i Cornet i Ferrer i Subirana s' esllenguia enmig de retrets mutuus, el segon sortí a La Sociedad, la revista unipersonal del vigatà, que havia aparegut el primer de març d' aquell any. A

"La esterilidad de la revolución española" Balmes hi desenvolupava idees que li serien molt cares un cop s' immergí en el periodisme polític. La principal és la que el mateix títol indica, la d'una revolució espanyola incapaç d' institucionalitzar els resultats del trencament social i polític provocat. Convé citar les seves pròpies paraules, per tal de treue'n, després, algunes conclusions: " Difícil seria indicar un pensamiento de gobierno, un beneficio administrativo, una mejora social, un adelanto en las ciencias y artes, acontecimientos grandes, hechos gloriosos, brotando del seno de la revolución. ¿Qué pequeñez en sus principios! ¿Qué incertidumbre, qué aberraciones en su marcha! Menguada revolución que, nacida en lugar retirado, a guisa de bastardo, muere por el simple decreto de un monarca; que resucita por medio de una insurrección militar en la isla, y que huye pavorosa y perece de nuevo por sólo asomar en la cumbre de los Pirirneos el pabellón francés, rodeado de cien mil soldados bisoños; ese pabellón que poco antes había tenido que humillarse en la misma España, no

embargante el andar escoltado de medio millón de veteranos, vencedores de Europa. Las verdaderas revoluciones no se paran, no tienen intervalos sepulcrales de seis y luego de diez años; marchan siempre, arrollan, vuelcan, pulverizan cuanto encuentran en su carrera, porque tienen un ímpetu irresistible; y, a manera de río desbordado, no cabe en fuerzas humanas hacerlas entrar en su cauce hasta que llega el momento que la Providencia dice: basta."⁵⁵ La clau del caràcter de la revolució espanyola estava, segons Balmes, en que la revolució s' havia fet, o s' estava fent, de dalt cap a baix, del fet que no arrencava del "poble", per a seguir la còmoda terminologia balmesiana.⁵⁶ La revolució no era ni popular ni "nacional", como ho havia estat, per exemple, la resistència contra l' invasor napoleònic. Balmes matisava amb tot encert que una revolució no podia derivar en unanimitat, quasi per definició: " Para que una revolución pueda llamarse nacional no pretendemos que tenga en su favor el voto de la totalidad de los individuos, ni aun de las clases; sabemos que esto es poco menos que imposible, a no ser que se trate de independencia; y aun entonces es de suponer que no ha precedido nada con que pueda bastardear el acontecimiento. Pero cuando menos es indispensable que una parte considerable de la nación

⁵⁵ O.C., t. VI, p. 221.

⁵⁶ " La revolución para ser tal, debe arrancar del mismo pueblo; de él y sólo de él puede sacar su fuerza, porque la revolución se hace para destruir lo existente, para desposeer al que está en posesión, para arrebatarse las riendas de la sociedad de mano de algunas clases, para apoderarse de ciertas ventajas que ellas disfrutaban, o principalmente con entera exclusión de las demás; y por lo mismo se halla precisada a luchar con instituciones arraigadas, con intereses robustos que, sintiendo el peligro, se coligan para defenderse; y así no puede prometerse el triunfo, ni comenzar siquiera con imponente embestida, a no tener de su parte el pueblo, a no disponer de ese irresistible ariete, cuyo tremendo golpe derriba en un instante lo más terribles baluartes.", O.C., t. VI, p. 222.

esté preparada en el sentido revolucionario y que, en pos de las cabezas ardientes e innovadoras, vaya una respetable masa popular que les pueda servir como de brazo."⁵⁷

¿Quines havien estat les revolucions del passat que havien respòs a aquestes consideracions? Els exemples eren totalment previsibles: la revolució anglesa de Cromwell i la revolució francesa de 1789. En opinió de Balmes, però, el que havia passat a Espanya d' ençà 1808 no podia de cap manera comparar-se amb el procés revolucionari del país veí, ja que el que succeí a Espanya era la inversió absoluta del que havia passat a França.⁵⁸ " ¿Qué puntos de semejanza tiene nuestra revolución con la francesa? ¿Cómo ha sido posible compararlas siquiera? Hubo, es verdad, hubo entre nosotros un sacudimiento nacional: lo hemos dicho y los repetimos; pero cabalmente fué por motivos y fines diametralmente opuestos al de Francia. Allí el pueblo se levantó contra lo antiguo, aquí el pueblo se alzó en su favor; allí el pueblo peleó contra la religión y el trono, aquí por la religión y por el rey; allí la nobleza y el clero cayeron al primer empuje y sus miembros dispersos se vieron confundidos con la clase popular y arrastrados por el torrente revolucionario, o forzados a contemplar los infortunios de su patria desde un país extranjero; aquí el clero y la nobleza figuraban en las juntas, en las bandas de los insurgentes, en los ejércitos, y formando con el pueblo un todo compacto no dejaban de conservar las prerrogativas y consideraciones que disfrutaban en la antigua organización de la

⁵⁷ Idem., p. 224-225.

⁵⁸ La visió balmesiana de la Gran Revolució francesa va ser tractat monogràficament per Joan Bada i Elías, "Jaume Balmes, lector crític de la Revolució francesa", *Ausa*, XIV, 1990, pp. 61-77.